

Αἰπυτος

ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΣΤΥΜΦΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΦΕΝΕΟΥ

«... Οἳ δ' ἔχον Ἀρκαδίην ὑπὸ Κυλλήνης ὄρος αἰπύ,
Αἰπύτιον παρὰ τῦμβον, ἔν' ἄνδρες ἀγχιμαχῆται, οἳ
Φενεὸν τ' ἐνέμοντο... Στύμφηλόν τ' εἶχον...».

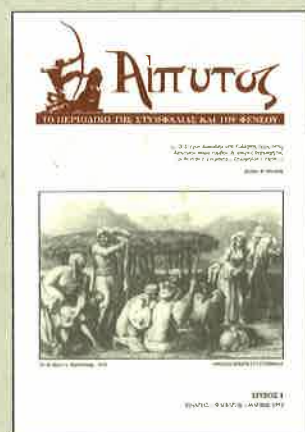
(Ιλιάδα Β. 605-608)

1993 - 2003
10 ΧΡΟΝΙΑ

LA CORINTHIE, LA SICYONIE,
LA PHILASIE
ET
L'ACHAIE,

Pour le Voyage du Jeune Anacharsis

par M. BARRIÉ DU BOISGÉ — Juin 1786.

ΔΙΠΛΟ ΤΕΥΧΟΣ 29-30

ΕΤΟΣ ΙΑ' - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2003

ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΣΤΥΜΦΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΦΕΝΕΟΥ

Το περιοδικό ονομάστηκε "Αἶπυτος" από την αναφορά στην Ιλιάδα "Αἰπύτιον παρά τύμβον" που έγινε θρύλος και μένει ζωντανός ως τις μέρες μας.

Αιώνες τώρα ψάχνουν να βρουν τον κρυμμένο θησαυρό του, κάπου στις πλαγιές της Ζήριας που είναι θαμμένος κι αφού μέχρι τώρα δε βρέθηκε, τον κάναμε περιοδικό και ψάχνουμε για τον άλλο θησαυρό, της ιστορίας, του πολιτισμού και της ζωής του τόπου μας.

✿ **Εξώφυλλο:** Χάρτης "Κορινθίας, Σικωνίας, Φλιασίας, και Αχαΐας" του Μ. Barbie du Bocage-1786 (Λεπτομέρεια)

Έτος ίδρυσης 1993.
Περιοδική Έκδοση
μη κερδοσκοπική
Τριπλό Τεύχος 29-31
Έτος ΙΑ' - 2003

■
Ιδιοκτησία - Έκδοση
Διεύθυνση - Σύνταξη:
Σπύρος Κ. Μιχόπουλος
Κατοικίρη 49
15561 - Χολαργός
Τηλ & Fax: 210 6525743

■
Στην ίδια διεύθυνση:
Αλληλογραφία
Συνεργασίες - επιταγές

■
www.korinthorama.gr/aipytos

e-mail:
aipytos@korinthorama.gr

■
Ετήσια συνδρομή € 15

■
Στους μαθητές των
Γυμνασίων και Λυκείων
Στυμφαλίας - Φενεού
αποστέλλεται Δωρεάν.

■
Κάθε ενυπόγραφο άρθρο
εκφράζει τις απόψεις
του συγγραφέα του

■
Φωτοσύνθεση - Μοντάζ
Ηλεκτρονικές Τέχνες
Αραχώβης 61, Εξάρχεια
Τηλ.: 210 3300914
Fax: 210 3303282
e-mail: pappas@aias.gr

■
Εκτύπωση - Βιβλιοδεσία:
Αφοί Ν. Παππά & Σία ΑΕΒΕ
Ν. Πλαστήρα 256 Αγ. Ανάργυροι
Τηλ.-Fax: 210 2618940
210 2632257
e-mail: apappa@otenet.gr

■
Διεθνής Κωδικός αριθμός
περιοδικού:
(ISSN) 1106-0387
€ 8

Φενεού και Στυμφαλίας...»

Στιγμιότυπα μιας άλλης εποχής, με το φακό του **Σπύρου Μελετζή**, που μου χάρισε λίγο πριν φύγει για το αιώνιο ταξίδι.

Παιδιά του Δημοτικού της Γκούρας, επάνω, ξαπλωμένα στο γρασίδι διαβάζουν ομαδικά τα μαθήματά τους. Κάτω, η κυρούλα στη Δρίζα επιστρέφει με τα ζωντανά της, ή ποιός ξέρει, μπορεί και να τα πηγαίνει στη βοσκή ή στη βρύση να τα ποτίσει. Σε θεματική αλυστον κάμπο της Στυμφαλίας.

Και στις τρεις εικόνες συνυπάρχουν μνήμες που ταξιδεύουν μέσα στο χρόνο και τί να πείς σήμερα και τί να εξηγήσεις...

Σπ. Μιχόπουλος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σπύρου Μελετζή: Φενεού και Στυμφαλίας στιγμιότυπα.....	337
Της σύνταξης: 1993 - 2003 Δέκα χρόνια "Αίπυτος" - "Αιπύτου εγκώμιον"	339
Hector Williams: Ανασκαφές στην αρχαία Στύμφαλο	345
Δημήτριος Λύρας: Αινείας ο Στυμφάλιος ο επονομαζόμενος Τακτικός	360
Δημήτριος Λύρας: Στην προσμονή της Συμφοράς (ποίημα)	363
Ζωή Ασλαματζίδου: Η αρχαία Φενεός μέσα από τις πηγές και την αρχαιολογική έρευνα	364
Γιάννης Πολλάκης: Ιατρική και φιλοσοφία στην αρχαία Ελλάδα	369
Σπύρος Κ. Μιχόπουλος: Αγώνες τοξοβολίας: μια πρόταση για τη Στυμφαλία	374
W.R.P. Bourne: Τα πουλιά της Στυμφαλίας	384
J.I. Hall: Πληροφορίες από αρχαίες πηγές για την Ορνιθοπανίδα της Στυμφαλίας	386
Σπύρος Κ. Μιχόπουλος: Οι Στυμφαλίδες όρνιθες στο Θέατρο Σκιών του Σπαθάρη	389
Κώστας Ι. Τσικνάκης: Ο Κώστας Ουράνης για το κυνήγι στη Στυμφαλία	394
Σπύρος Κ. Μιχόπουλος: Παναγής Παπαληγούρας: η προτομή του στην Κόρινθο	399
Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη: Ο νεομάρτυς Άγιος Νικόλαος ο εξ Ιχθύος	402
Νίκος Δ. Πιέρρος: Τα Καλύβια Φενεού στη διένεξη δύο Αρχιερέων	409
Ταρσός και Σαραντάπηχο (Δημοτικό)	413
Ελένη Κυριακοπούλου: Έγκλημα παιρθενοφορίας στο Φενεό (1758)	414
Φάνης Σακελλαρίου: Ο Πάνας	417
William Clark: Φενεός-Στυμφαλία (οδοπορικό)	418
Γιάννης Λώλος-Λήδα Κωστάκη: Το χάνι στο Καρτέρι	423
Ενύχτωσε κι' εβράδιασε (Δημοτικό)	429
Διονύσης Μαυρογιάννης: Σκηνίτες Ρουμελιώτες στην Κορινθία	430
Κώστας Λύρας: Ένας φούρναρης της Γκούρας θυμάται	437
Σπύρος Μιχόπουλος: Επετειακά δύο μεγάλων της ελληνικής ποίησης	439
Ευαγγελία Παπαχρήστου-Πάνου: Στον Κ.Π. Καβάφη. Τρομοκρατία (Δύο ποιήματα)	442
Αριστείδης Βουγιούκας: Το επικλινές τραπέζιο του Αρ - Οφθαλμαπάτη (ποιήματα)	443
Από τις παλιές εφημερίδες	444
Στυμφαλιακά, Φενεάτικα και άλλα	445
Για τους φίλους που έφυγαν	458
Βιβλιοπαρουσίαση	462
Ενίσχυσαν την προσπάθεια	464

1993 - 2003

10 ΧΡΟΝΙΑ ΑΙΠΥΤΟΣ

«Τοῖς ἐντευξομένοις» πολυτονικῶς καί πανηγυρικῶς

Ὅφείλω κατ' ἀρχὴν νά ἐξηγήσω ἴσως κάποιοι καί νά τό θυμοῦνται- ὅτι τήν πρώτη λέξη «τοῖς ἐντευξομένοις» τοῦ ἀρχαιοπρεποῦς τίτλου αὐτοῦ τοῦ σημειώματος, ἡ ὁποία ὡς ἔκφραση σημαίνει «πρός τοὺς ἀναγνώστες» τή χρησιμοποιοῦσαν παλαιότερα οἱ συγγραφεῖς ὡς ἐπικεφαλίδα προλόγου ἢ εἰσαγωγῆς στά κείμενά τους.

Γιά ὅσους τυχόν ἔχουν γραμματικό ἐνδιαφέρον ἢ ἀπλή περιέργεια, νά προσθέσω ὅτι, εἶναι δοτική πληθυντικοῦ τῆς μετοχῆς μέλλοντος τοῦ ρήματος ἐντυγχάνω. Ὁ παθητικός μέλλον μέ ἐνεργητική ἐδῶ σημασία «κάνει» ἐντεύξομαι καί σημαίνει θά συναντήσω ἢ θά συνομιλήσω ἢ θά ἀναγνώσω. Διαλέγετε οἱ ἀναγνώστες καί παίρνετε. Ὅσο γιά τήν παρείσακτη λέξη «πολυτονικῶς» χρησιμοποιήθηκε ἐδῶ γιατί ἔχει τό δικό της συμβολισμό στόν ὁποῖο ἄλλωστε παρατέμπει καί ἡ πολυτονική γραφή τοῦ σημειώματος καί ὁ νοῶν νοεῖτω.

Τοῖς ἐντευξομένοις λοιπόν ἀπευθύνεται μέ ὅλους τοὺς «τόνους» αὐτός εἰδικά ὁ «Αἴπυτος», γιά νά εἰπεί ὅτι, παρὰ τίς ποικίλες καί διαρκῶς αὐξανόμενες δυσκολίες πού ἀντιμετωπίζει, ἐξακολουθεῖ νά προσπαθεῖ καί νά ἐπιμένει σάν «ιερό ψώνιο», ἔστω καί ἂν ἐμφανίζεται ἀργοπορημένος, γιά λόγους πού ἔχουμε χιλιοειπεῖ. Ἀς μή τοὺς ἐπαναλάβουμε γιατί γίνονται καί κουραστικοί.

Νά εἰπεῖ ἀκόμη ὅτι ἤδη ἔχει συμπληρώσει δέκα χρόνια ζωῆς. Βεβαίως ὅπως συνηθίζεται σέ ἀνάλογες περιπτώσεις ἡ παρούσα ἐκδοχή θά ἔπρεπε νά ἦταν «πανηγυρική». Ὅμως τέτοιες πολυτελεῖς φιλοδοξίες γιά «χρώματα καί ἀρώματα» πού λέει καί τό ἄσμα, δέν τοῦ ἐπιτρέπονται γιά τοὺς ἴδιους γνωστούς λόγους. Γι' αὐτό καί θά περιοριστεῖ νά ἐορτάσει τό γεγονός μέ τήν πρόταξη ἐδῶ ἐπιστολῶν καί μνηυμάτων πού ἔλαβε γιά τά δεκάχρονα του ἀπό ἐπιφανεῖς συμπολίτες μας στοὺς ὁποίους, ὡς καταγομένους ἀπό τό Φενεό καί τή Στιμφαλία, ἀνήκει πρωτίστως ὁ λόγος γιά τό πανηγυρικό αὐτό τεῦχος. Τοὺς εὐχαριστοῦμε γιά τή μεγάλη τιμή καί τή συγκίνηση πού μᾶς χάρισαν.

Τέλος μέ τήν εὐκαιρία τῆς συμπλήρωσης τῶν δέκα χρόνων του, ὁ «Αἴπυτος» ἐπιθυμεῖ νά εὐχαριστήσῃ ἀπό καρδιάς γιά μία ἀκόμη φορά ὅλους τοὺς συγγραφεῖς πού ἐκόσμησαν μέ κείμενά τους τίς σελίδες του καί συνετέλεσαν ἀποφασιστικά στή διαρκή παρουσία του, ἀπό τό 1993 πού πρωτοεῖδε τό φῶς, μέχρι σήμερα.

Ταῦτα ἐπὶ τοῦ παρόντος καί ἔρρωσθε.

Ο Αἴπυτος

Καί γιά τήν ἀντιγραφή:

Σπύρος Κ. Μιχόπουλος

«Αἶπυτου ἐγκώμιον»

«Βουλόμεσθ' οὖν νῦν ἀνειπεῖν ταῦτα χ' ἡμεῖς ἐνθάδε.»
(Αριστοφ. Ορν. 1076)

Από τον σεβασμιότατο Μητροπολίτη Πισιδίας και πρώην Αρχιεπίσκοπο Θυατείρων και Μεγάλης Βρετανίας κ.κ. **Μεθόδιο Φούγια** από την Αρχαία Φενεό λάβαμε την ακόλουθη επιστολή.

Φίλτατέ μου κύριε Μιχόπουλε

Μέ ιδιαίτερη ικανοποίηση συμμετέχω στή χαρά σου, γιατί συμπλήρωσες δέκα καρποφόρων κόπων χρόνια, πλουτίζοντας τήν ιστορία τής γενέτειράς μας περιοχής.

Παρακολουθῶ κάθε ἔκδοση τοῦ Αἶπυτου καί θαυμάζω τήν ἐκλεκτή συνεργασία τόσων πολυδιαβασμένων συνεργατῶν σου σέ κάθε τεῦχος. Ἡ ἀναφορά τους, σ' ὅλες τίς ἐπιστῆμες πού σχετίζονται μέ τίς δύο αὐτές περιοχές τής ἀρχαίας Ἀρκαδίας προκαλοῦν ἐκπληξή σ' ὅσους ἔχουν ἐνδιαφέρον νά ἐνδιατρίψουν στήν ιστορία τής παγκοσμιότητας αὐτοῦ τοῦ τόπου.

Ἐχω στή βιβλιοθήκη μου πολλά ἀπό τά ἔργα τῶν περιηγητῶν στοὺς ὁποίους ἀναφέρονται οἱ ἐκλεκτοί συνεργάτες σου, Clareusont, Dorwell, Poigieville, κ. ἄ. Τί νά προπονημονεύσω; Τό ἀφιέρωμα στή γενέτειρά μου, τήν Φενεό; Τό ἀθάνατο νερό τής Στυμφαλίας, ἢ τόν Λύσιππο;

Ἀλλά καί ποιόν ν' ἀναφέρω ἐδῶ ἀπό τοὺς πολυάριθμους ἐπιστήμονες πού συνεργάζονται σέ κάθε τεῦχος τοῦ λαμπροῦ περιοδικοῦ Αἶπυτος; Ὅσα κι' ἀν γράψω θά εἶναι λίγα. Περιορίζομαι στήν ἔκφραση τοῦ θαυμασμοῦ μου γιά τό ἐξαίρετο ἔργο σου, τό ὁποῖο εὐχόμαι νά συνεχίσεις μαζί μέ τοὺς φιλότιμους συμπατριῶτες μας.

Μέ ἀγάπη, τιμὴ καί εὐχές θεοῦς σέ σένα προσωπικά

καί στοὺς συνεργασθέντες καθ' ὅλη τήν ἐκδοτική περίοδο τοῦ Αἶπυτου.

Ο Πισιδίας **Μεθόδιος**

Ο επιφανής συμπολίτης μας καθηγητής της Παιδιατρικής, τέως Πρόεδρος και νυν Γενικός Γραμματεὺς της Ακαδημίας Αθηνών κ. **Νικόλαος Μатσανιωτής**, του οποίου κείμενα ελάμπρυναν κατά περιόδους τις σελίδες του Αἶπυτου, μας ἔκαμε τὴν ὑψηστὴ τιμὴ νὰ ἀναφερθεῖ ευφρόνως στο περιοδικό και τον εκδότη του, με το παρατιθέμενο μήνυμά του.

Τον κ. Σπύρο Μιχόπουλο γνώρισα πριν ἀπὸ 10 περίπου χρόνια, ὅταν βρεθήκαμε στο Συμβούλιο του Σωματείου Μνήμης του Κ. Παπακωνσταντίνου. Εκτίμησα αμέσως τὴ σεμνότητα, τὴ λιτότητα του λόγου του ἀλλὰ και τὴν ευμάρεια τῆς σκέψης του. Ἦταν φυσικό νὰ γνωρίσω μαζί του και τὸν Αἶπυτο, τὸ πνευματικό του παιδί, τὸ ὁποῖο ἀνατρεφεῖ με τὸν ἀτίμητο θησαυρὸ τῆς πατριδογνωσίας του.

Όλοι μας δείχνουμε ξεχωριστή αγάπη για την ιδιαίτερη πατρίδα μας και όλοι επιθυμούμε, ότι η δική μας πατρίδα είναι εκείνη που συγκεντρώνει την μεγαλύτερη αγάπη απ' όλες τις άλλες πατρίδες.

Δεν έχω ζήσει πρακτικά καθόλου στην Κορινθία αλλά ανήκω κι εγώ στην τελευταία κατηγορία. Θεωρώ ότι οι Κορίνθιοι αγαπούν την ιδιαίτερη πατρίδα τους περισσότερο απ' ότι οι άλλοι Έλληνες αγαπούν τη δική τους ιδιαίτερη πατρίδα. Αν τούτο είναι έστω και σ' ελάχιστο βαθμό αληθές, θεωρώ ότι ο Αΐπυτος και ο Σπύρος Μιχόπουλος έχουν τη δική τους ευλογημένη ευθύνη.

Το θείο πάθος του Μιχόπουλου για την Κορινθία και ειδικότερα για τη Στυμφαλία και το Φενεό είναι μεταδοτικό και αισθάνομαι ευτυχής που το ένωσα, που βρήκε σ' εμένα ευεπίφορο έδαφος. Λόγος ικανός για να του εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου αλλά και να εξάρω το γενικότερο λαμπρό εκπαιδευτικό, λαογραφικό και πολιτιστικό έργο που επιτελεί αδιάκοπα επί μισό αιώνα.

Τον εύχομαι σφριγηλή μακροημέρευση.

Καθηγητής **Νικόλαος Ματσανιώτης**
Ακαδημαϊκός

Ο πρώην Πρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών καθηγητής της Ιατρικής και σεβαστός φίλος κ. **Σπύρος Μουλόπουλος** από την Καστανιά Στυμφαλίας ο οποίος επίσης με κείμενά του ελάμπρυνε κατά καιρούς τις σελίδες του Αΐπυτου, μας έστειλε το ακόλουθο μήνυμα.

Τό περιοδικό "Αΐπυτος" συνεπλήρωσε 10 έτη προβολής της Στυμφαλίας καί του Φενεού ως προς τά σύγχρονα δρώμενα καί τήν πολιτιστική κληρονομία της περιοχής.

Είναι πράγματι εκπληκτικό τό κατόρθωμα ενός μόνου ανθρώπου του Στυμφαλίου τ. Γενικού Επιθεωρητού Εκπαιδείσεως κ. Σπύρου Μιχόπουλου ό οποίος, όλως άντιδοτελώς, έπετέλεσε τό τιτάνιο έργο της συντάξεως, της συγγραφής πολλών κειμένων, της συλλογής της ύλης καί της καθόλου έπιμελείας της εκδόσεως. Άρθρα λαογραφικά, άρχαιολογικά, ιστορικά, γεωλογικά, σεισμολογικά, θρησκευολογικά, καλών τεχνών, άκόμη καί ιατρικά, διαμορφώνουν ένα σύνολο έξαιρετικού ένδιαφέροντος, τό όποιο πληροφορεί, τέρει αλλά καί συχνά συγκινεί τόν άναγνώστη, κάτοικο ή καταγόμενο από τίς περιοχές αυτές.

Εΐναι άξιο μνείας τό γεγονός, ότι ό εκδότης έπέτυχε νά παρακινήσει τόσο μεγάλο άριθμό Στυμφαλίων, Φενεατών, Κορινθίων αλλά καί άλλων συγγραφέων νά συμβάλουν μέ τίς μελέτες των, ακολουθούντες τό πνεύμα της εκδόσεως, περιστρεφόμενοι γύρω από τήν κεντρική ιδέα της παρουσιάσεως της ζωής, ύλικής καί πνευματικής, παλαιάς καί νέας, της περιοχής, από τήν εύθυμη αλλά καί τήν δραματική μερικώς φορές πλευρά της.

Τό περιοδικό έχει άπύχηση καί πέραν του Άτλαντικού αλλά ό εκδότης τό άπειθυίνει ιδιαίτερα στους νέους της Στυμφαλίας καί του Φενεού, προς τούς όποίους τό άποστέλλει τακτικά καί βεβαίως δωρεάν, πιστός εις τό του Πλάτωνος (Ευθύφρων) "...έστι των νέων πρῶτον έπιμεληθῆναι ...ώστερ γεωργόν αγαθόν των νέων φυτῶν εΐκός πρῶτον έπιμεληθῆναι...".

Ό κ. Μιχόπουλος εΐναι άξιος πολλών συγχαρητηρίων καί κάθε ένθαρρύνσεως νά συνεχίσει τό λαμπρό αυτό έργο, διά τό όποιο πρέπει νά εΐναι ύπερήφανος.

Καθηγητής **Σ.Δ. Μουλόπουλος**

Από τον συμπολίτη μας δρ. Φιλοσοφίας και πρόην Υπουργό κ. **Γιάννη Ποττάκη** από τον Ασπρόκαμπο Στυμφαλίας, ο οποίος με τιμά με τη φιλία του και το περιοδικό με κείμενά του, λάβαμε την ακόλουθη επιστολή.

Αγαπητέ μου Σπύρο,

Με την συμπλήρωση δέκα χρόνων από την έκδοση του περιοδικού «Αίλυτος», θέλω να σου εκφράσω τα πιο θερμά μου συγχαρητήρια για το έργο που με τόσο πάθος, με τόσο πείσμα και με τρόπο ιεραποστολικό, επιτελείς όλα αυτά τα χρόνια.

Ο «Αίλυτος» μπήκε στα σπίτια των Κορινθίων και ιδίως των ορεινών, αλλά και στην καρδιά τους. Και δεν τους άγγιξε απλά· τους συγκίνησε. Γιατί κάθε έκδοσή του, τους προσέφερε κάτι που το στερούνται. Ενημέρωση και πνευματική καλλιέργεια. Αναλύσεις και ιστορικά ντοκουμέντα. Είναι ένα περιοδικό πολύπλευρο· λαογραφικό, αρχαιολογικό, κοινωνιολογικό, φιλοσοφικό, πολιτικό, με την έννοια ότι κάλυψε όλα τα μεγάλα πολιτικά γεγονότα, χωρίς να εμπλακεί σε πολιτικές αντιθέσεις.

Όλοι γνωρίζουμε τις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζει η έκδοση κάθε τεύχους. Και όλοι γνωρίζουμε ταυτόχρονα την επιμονή σου να διατηρήσεις την ποιότητα του περιοδικού αντί πάσης θυσίας. Θαυμάζουμε και την προσπάθεια και το αποτέλεσμα.

Σου εύχομαι να είσαι πάντα γερός και να συνεχίσεις την έκδοση του «Αίλυτου» για πολλά ακόμα χρόνια με την ίδια πάντοτε επιτυχία.,

Με την αγάπη μου και τη φιλία μου

Δρ. Γιάννης Α. Ποττάκης

τ. Υπουργός

Από τον συγχωριανό μου και φίλο μου κ. **Γιώργο Τ. Κασμά** τέως Διοικητή της Ε.Τ.Β.Α., ο οποίος μέσω του Πολιτιστικού Ιδρύματός της (ΠΤΙ-ΕΤΒΑ) στηρίξε το περιοδικό όλα αυτά τα χρόνια, λάβαμε την επιστολή που παρατίθεται. Για όσα “υπέρ Αιλύτου” έπραξε τα οποία και αντανακλώνται στην αγαπημένη μας μικρή Πατρίδα, για μια ακόμη φορά τον ευχαριστώ από καρδιάς.

Αγαπητέ μου φίλε Σπύρο,

Πώς αλήθεια να σε ευχαριστήσουμε εμείς οι Στυμφάλιοι για τις έντονες συγκινήσεις που μας χαρίζεις -χρόνια τώρα- μέσα από τις σελίδες «θησανρούς» του Αίλυτου; Το περιοδικό της Στυμφαλίας και του Φενεού, που έκλεισε ήδη 10 χρόνια ζωής, αποτελεί, κατά την ταπεινή μου άποψη, ένα από τα σημαντικά πολιτιστικά περιοδικά της πατρίδας μας.

Πλούσιο σε ύλη, με έγκυρα κείμενα αξιολογών συνεργατών και θαυμάσια εικονογράφηση, καλύπτει ευρύ φάσμα ζητημάτων που άπτονται της ιστορίας, της μυθολογίας, της λαογραφίας, της αρχαιολογίας και της οικολογίας του τόπου μας. Με μια ιδιαιτερότητα στη σύνθεση και στην αφήγηση, της ζωής του χτες, ζωντανεύει τη φαντασία και ξυπνά νοσταλγικές μνήμες για τα μέρη της όμορφης και αγαπημένης πατρικής γης.

Είναι όμως ο Αίλυτος και ένα περιοδικό έρηννας που προβληματίζεται και αγωνιά για το σήμερα και κυρίως για το αύριο της ορεινής Κορινθίας. Και θα ήθελα στο σημείο αυτό, αγαπητέ φίλε Σπύρο, να σε συγχαρώ ιδιαίτερα για τις πολύ σωστές θέσεις και απόψεις του Αίλυτου, σχετικά με το πολύ σοβαρό θέμα της προστασίας της Λίμνης και των νερών της Στυμφαλίας.

Είναι επίσης άξιο να τονισθεί ότι η έκδοση του Αίλυτου, ενός περιοδικού αισθητικά

άφρογον, με ποιότητα εκτύπωσης και εικονογράφησης και εγκυρότητα ύλης, είναι έργο αποκλειστικά ενός ανθρώπου. Τέτοιες αξιέπαινες προσπάθειες πνευματικών ανθρώπων θα έπρεπε να ενισχύονται από αρμόδιους κρατικούς φορείς, πράγμα που δυστυχώς δε συμβαίνει πολλές φορές.

Είναι συγκινητικό -και ό,τι ωραιότερο υπάρχει στη ζωή- να είσαι περήφανος, να νοσταλγείς και να καταθέτεις με τόσο μεράκι και τόσο πάθος την αγάπη σου για την πατρώα γη. Σου αξίζουν συγχαρητήρια γιατί αυτό το μεράκι το συναντάμε σπάνια σήμερα. Ο Θεός να σε έχει πάντα καλά και να σου δίνει δύναμη να συνεχίζεις...

Με φιλία και αγάπη
Γιώργος Κασμάς

Από τον αγαπητό φίλο, διαπρεπή δημοσιογράφο της “Ελευθεροτυπίας” και συνεργάτη του “Αίψυτου” κ. **Γιώργο Σταματόπουλο** από το Κεφαλάρι της Στυμφαλίας λάβαμε το ακόλουθο δημοσιογραφικό κείμενο με τον τίτλο:

Τοπικό περιοδικό έλλαδικής έμβέλειας.

Είναι σπάνιο τό φαινόμενο ένα περιοδικό τοπικού χαρακτήρα να σπείρει τήν τοπικότητα, να υπερβαίνει τά όριά της καί να γίνεται αποδεκτό από τήν επικράτεια. Όταν συμβαίνει όμως προκαλεί τήν απορία, τήν έκπληξη καί έντέλει τόν σεβασμό. Τό περιοδικό “Αίψυτος” εκπροσωπεί τούτο τό φαινόμενο καί μάλιστα επί δέκα συναπτά έτη! Θέλει όμως καί τήν έρμηνεία του. Πώς έγινε κατορθωτό;

Όλα όφείλονται στόν εκδότη του, τόν οπρηρό, άνήσυχο, χαλκέντερο Σπύρο Μιχόπουλο. Κινούμενος από τή λαχτάρα του να διασωθεί ή παράδοση του τόπου του, αλλά καί να αναφανοῦν τά προβλήματά του ώστε να μή μείνει πίσω στήν ταχεία εξέλιξη των καιρών μας, πέτιχε να εναισθητοποιήσει πολλούς: έπιστήμονες, συγγραφείς, πολιτικούς, δημοσιογράφους, επιχειρηματίες καί άλλους πού δέν κατέγονταν απαραίτητα από τίς περιοχές Στυμφαλίας - Φενεού.

Άρρησα κάπως, είναι αλήθεια, να έλθω σέ επαφή μέ τό περιοδικό καί τόν εκδότη του. Αλλά ή πρώτη συνάντηση ήταν έντυπωσιακή. Κρατούσα στά χέρια μου ένα περιοδικό πού δέν είχε καμιά σχέση μέ τά συνήθη, φτωχά σέ ύλη, περιοδικά τής επαρχίας. Στίς σελίδες του διάβασα τήν εκπληκτική συνέντευξη του Καναδοῦ καθηγητή Αρχαιολογίας Έκτορα Ουίλλιαμς, πού έδω καί σχεδόν δέκα χρόνια ανασκάπτει τόν αρχαιολογικό χώρο τής λίμνης τής Στυμφαλίας. Αρχαιολόγοι, Έλληνες Βυζαντινολόγοι, αρχιτέκτονες, συγγραφείς, καθηγητές Πανεπιστημίων, ακόμα καί ακαδημαϊκοί συμπληρώνουν μέ λόγο μεστό τά περιεχόμενα σέ όλα τά τεύχη του.

Ήταν λοιπόν αναμενόμενο να κινήσει τό ενδιαφέρον όχι μόνο των καταγομένων από τήν όρεινή Κορινθία, αλλά καί όλων των κατοίκων του Νομού, διότι μάθαιναν πράγματα πού ουδέίς τους δίδαξε ποτέ. Η άριότητα καί έπιστημοσύνη των άρθρων καί των θεμάτων κίνησε τό ενδιαφέρον καί πολλών έξω από τό νομό, ώστε δίκαια κατέχει μια σπουδαία θέση στόν πανελλήνιο περιοδικό Τύπο. Καί είναι τιμή μου πού ό εκδότης μέ συμπεριέλαβε στους συνεργάτες του.

Δέν έπρεσμένα όμως τό κυριότερο: τό περιοδικό τό εκδίδει μόνος του ό Σπύρος: είναι σχεδόν άπίστευτο, αλλά έτσι είναι. Μακροήμερευση, λοιπόν. Καί κουράγιο.

Γιώργος Σταματόπουλος

Δεδομένου ότι ο Αίλυτος αυτοπροσδιορίζεται ως περιοδικό κυρίως της Στυμφαλίας και του Φενεού, οι φίλτατοι δήμαρχοι: Στυμφαλίας κ. **Κων/νος Λέγγας** και Φενεού κ. **Τάκης Χαρλαύτης** έστειλαν τα δικά τους μηνύματα.

Θα ήταν πραγματικά λίγο οτιδήποτε θα επιχειρούσε να πει κάποιος για το «περιοδικό της Στυμφαλίας και του Φενεού», τον «Αίλυτο», καθώς και για τον εμπνευστή και δημιουργό του, έναν άνθρωπο, που έχει κυριολεκτικά αφιερώσει ένα μεγάλο μέρος της ζωής του στο έργο αυτό.

Ένα απλό ξεφύλλισμα είναι αρκετό για να διαπιστώσει κανείς το πάθος, την αγάπη αλλά και τον αξιοθαύμαστο ζήλο του Σπύρου Μιχόπουλου σε αυτή την πνευματικότητα προσπάθειά του να αποκαλύψει τους θησαυρούς της ιστορίας, του πολιτισμού και της ζωής του γενέθλιου τόπου.

Ως Στυμφάλιος θα ήθελα να σταθώ στις ανεκτίμητες ιστορικές και λαογραφικές γνώσεις, τις οποίες μπορεί κανείς να αντλήσει για τον τόπο μας μέσα από τις σελίδες του «Αίλυτου», ενός περιοδικού, που στέκεται ως θεματοφύλακας της παράδοσης και λειτουργεί ως συνδετικός κρίκος του παρελθόντος με τη σύγχρονη εποχή.

Ο μύθος της λίμνης, που ξαναζωντανεύει και γίνεται ένα με το σήμερα, τα αρχαία μνημεία, που φανερώνουν τις ρίζες μας, οι αναφορές σε επιφανείς και διακεκριμένους συντοπίτες μας, οι “περιηγήσεις” σε όλα τα χωριά της Στυμφαλίας και στην παράδοση τους, τα ήθη και τα έθιμα του τόπου μας, είναι λίγα από τα αξιόλογα και άκρως ενδιαφέροντα θέματα που μπορούν πραγματικά να καθηλώσουν τον αναγνώστη.

Φυσικά δεν μπορώ να μην αναφερθώ επίσης στην εγκυρότητα των κειμένων, την προσεγμένη ύλη, την ποιότητα της εκτύπωσης και την πλούσια εικονογράφηση, που ολοκληρώνουν στην εντέλεια το γνωστικό και αισθητικό αποτέλεσμα.

Με την ευκαιρία λοιπόν της συμπλήρωσης των δέκα χρόνων έκδοσης και κυκλοφορίας του περιοδικού, εύχομαι ειλικρινά στον “οικοδεσπότη” του να συνεχίσει ακούραστος αυτό το πραγματικά αξιέπαινο έργο του με τον ίδιο ακατάπαυστο ζήλο και το ίδιο ανεξάντλητο μεράκι.

Κωνσταντίνος Λέγγας
Δήμαρχος Στυμφαλίας

Στην αναζήτηση των πολιτισμικών καταβολών των ανθρώπων που ζουν στις δυο όμορες περιοχές της ορεινής Κορινθίας, δηλαδή της Στυμφαλίας και του Φενεού, καθώς και στην προβολή των κάθε είδους ενδιαφερόντων και γενικά του πολιτισμού τους, συμβάλλει εδώ και δέκα χρόνια το έγκριτο και από κάθε άποψη εξαιρετο, περιοδικό «Αίλυτος».

Η κοινή μοίρα των κατοίκων αυτών των περιοχών μέσα από μια ιστορική πορεία χιλιετηρίδων, σφρηγιάστηκε μεταξύ τους δεσμούς ακατάλυτους. Έτσι, θα μπορούσε εύλογα κάποιος, να ισχυριστεί, ότι εκείνη την αδιάσπαστη συνέχεια, αποτύπωσε και η επιλογή του ονόματος ενός κοινού και για τις δύο περιοχές πανάρχαιου ήρωα, του Αίλυντου, για να δοθεί ως τίτλος στο περιοδικό. Γι αυτούς κυρίως τους λόγους είναι σημαντική η προσφορά του ιδρυτή και εκδότη Σπύρου Μιχόπουλου, που με την ευκαιρία της συμπλήρωσης δεκαετίας από την κυκλοφορία του πρώτου τεύχους, τον επαινώ και τον συγχαίρω.

Παναγιώτης Χαρλαύτης
Δήμαρχος Φενεού

Hector Williams
Professor
University of British Columbia

Εικ. 1

Ανασκαφές στην αρχαία Στύμφαλο: συνολική θεώρηση 1924 - 2003

Η Ιστορία

Η αρχαία Στύμφαλος βρίσκεται ένα χιλιόμετρο νοτιότερα από το σημερινό χωριό Στυμφαλία, σε μια κοιλάδα ανάμεσα σε βουνά, και σε υψόμετρο 600 περίπου μέτρων. Στην αρχαιότητα καταλάμβανε τη στρατηγική θέση των βορειοανατολικών συνόρων της Αρκαδίας, που ήταν η ορεινή κεντρική περιοχή της Πελοποννήσου. Μικρή πόλη μερικών χιλιάδων κατοίκων, ήταν παρόλα αυτά γνωστή για τους μισθοφόρους στρατιώτες της, ενώ τα νομίσματα που βρέθηκαν εδώ από τη Σικελία, τη Συρία και την Καρχηδόνα καταμαρτυρούν τις εκτεταμένες δραστηριότητές της κατά την αρχαιότητα.

Η λίμνη της Στυμφαλίας απλώνεται νότια της αρχαίας θέσης, σήμερα είναι μεγαλύτερη σε έκταση από ότι ήταν στην αρχαιότητα και συχνά καλύπτει ένα αρκετά μεγάλο μέρος από τη νότια περιοχή της πόλης. Η πόλη που ανασκάπτουμε τώρα, κατά πάσα πιθανότητα ιδρύθηκε γύρω στο 350 π.Χ. στη θέση ενός οικισμού με διάσπαρτα ερείπια από την πρώιμη και την όψιμη εποχή του Χαλκού. Κατά την όψιμη εποχή του Χαλκού ο Ηρακλής έφερε σε πέρας τον πέμπτο άθλο του, σκοτώνοντας τις στυμφαλίδες όρνιθες που τρομοκρατούσαν τον τοπικό πληθυσμό. Η επανίδρυση της πόλης μάλλον σχετίζεται με την επανοικοδόμηση της Μαντινείας και την ίδρυση της Μεσσήνης και της Μεγαλόπολης, οι οποίες χτίστηκαν για να αναχαιτίζουν τις επιθετικές κινήσεις των Σπαρτιατών. Η θέση της αρχαϊκής και κλασικής Στυμφάλου, στην οποία αναφέρονται ο Όμηρος ο Πίνδαρος, ο Ξενοφών κ.ά. (περίπου 700-375 π.Χ.) παραμένει ακόμα άγνωστη.

Για την αρχαία Στύμφαλο δεν έχουμε πολλές πληροφορίες από φιλολογικές και ιστορικές πηγές. Επιθέσεις που έγιναν στην πόλη μαρτυρούνται κατά την αρχή και το τέλος του 4ου αιώνα π.Χ. και επίσης κατά το τέλος του 3ου αιώνα π.Χ. Μία τοπική Ελληνιστική επιγραφή των αρχών του 2ου αιώνα π.Χ. κάνει μνεία της φιλοξενίας που έτυχαν οι πρόσφυγες που ήρθαν εδώ από την πόλη Ελάτεια της Φωκίδας, αφού εκδιώχθηκαν από τα σπίτια τους από τους Ρωμαίους. (Οικιστής της πόλης αυτής ήταν ο γιός του Αρκάδα Έλατος, που έφυγε από το όρος Κυλλήνη όπου κατοικούσε και εγκαταστάθηκε εκεί και από αυτόν η πόλη πήρε το όνομα Ελάτεια). Η επιγραφή επρόκειτο να στηθεί στο ιερό της Βραυρωνίας Αρτέμιδος, πράγμα ασυνήθιστο, γιατί η Βραυρωνία Άρτεμις λατρευόταν στην Αθήνα και δεν υπάρχει καμμία μαρτυρία ότι λατρευόταν αλλού, εκτός από την Αττική. Ο Πανσανίας που επισκέφτηκε τη Στύμφαλο στα μέσα του 2ου αιώνα μ.Χ., μνημονεύει απλά έναν ναό της Αρτέμιδος ο οποίος ακόμα δεν έχει ταυτιστεί. Γύρω από τη Στύμφαλο υπήρχαν τείχη χτισμένα από πέτρα και πλίνθους, τα οποία περιέβαλλαν μία τριγωνική περιοχή περίπου 800 x 800 μέτρα. Η καινούργια πόλη δημιουργήθηκε με ρυμοτομικό σχέδιο από μακροστάνα οικοδομικά τετράγωνα με οικίες και δημόσια κτίρια (30 x 100 μέτρα). Σε ρωμαϊκή στρατιωτική δραστηριότητα φαίνεται να οφείλεται η αιτία της μερικής καταστροφής και εγκατάλειψής της μετά το 146 π.Χ. όταν ο ρωμαϊκός στρατός, υπό τον ύπατο Μόμμιο, κατέστρεψε ολοσχερώς την Κόρινθο. Επανοίκηση της πόλης σε μικρή κλίμακα έγινε κατά τους πρώτους Ρωμαϊκούς χρόνους (τέλος του 1ου αιώνα μ.Χ.) και συνεχίστηκε σποραδικά μέχρι τον 6ο αιώνα μ.Χ. Τα κτίσματα και τα ερείπια της αρχαίας πόλης χρησίμευσαν ως “λατομείο” στις αρχές του 13ου αιώνα μ.Χ.. Από εκεί ελήφθη και χρησιμοποιήθηκε οικοδομικό υλικό για την ανέγερση του Κιστερσιανού μοναστηριού του Ζαρακά που χτίστηκε βόρεια της αρχαίας πόλης. Γνωρίζουμε ακόμη ότι οι τοποθεσίες τριών νεκροταφείων της όψιμης Κλασικής και Ελληνιστικής εποχής βρίσκονται επίσης στα βόρεια της πόλης, επειδή εκεί, κατά τα οργώματα των χωραφιών ήλθαν στην επιφάνεια 16 ενεπίγραφες επιτύμβιες στήλες.

Οι Ανασκαφές*

Οι πρώτες αρχαιολογικές ανασκαφές στην αρχαία Στύμφαλο έγιναν κατά τους καλοκαιρινούς μήνες επτά συναπτόν ετών, από το 1924 μέχρι το 1930, από τον καθηγητή Αναστάσιο Ορλάνδο, υπό την αιγίδα της Αρχαιολογικής Εταιρείας, αλλά έτυχαν μικρής δημοσιότητας. Το Πανεπιστήμιο της British Columbia διηύθυνε τοπογραφικές και γεωγραφικές επισκοπήσεις (χωρομετρήσεις) στην περιοχή από το 1982 μέχρι το 1984 και από το 1994 άρχισε εκεί ανασκαφές (Εικ. 1) υπό την αιγίδα του Καναδικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αθηνών με επιχορήγηση από το Συμβούλιο Ερευνών Κοινωνικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών του Καναδά, το Πανεπιστήμιο της British Columbia και ιδιωτικούς φορείς. Διευθυντής του έργου είναι ο καθηγητής Hector Williams από το τμήμα Κλασικών, Εγγύς Ανατολής και Θρησκευτικών Σπουδών, του Πανεπιστημίου British Columbia.

Stym I. Η Αριστοκρατική (αστική) Συνοικία

Οι ανασκαφές σε αυτήν την περιοχή αποκάλυψαν τμήματα αρκετών κακοδιατηρημένων αλλά σημαντικών σπιτιών της όψιμης Κλασικής και Ελληνιστικής εποχής

Εικ. 2

(περίπου 350-146 π.Χ.), καθώς και μία μετρίου μεγέθους Ρωμαϊκή αγροτική κατοικία (έπαυλη) που χτίστηκε επάνω στα αρχαία ερείπια και καταστράφηκε γύρω στο 40-50 μ.Χ. από σεισμό (Εικ. 2). Τμήματα από δύο δρόμους με κατεύθυνση βορρά - νότο και αρχικό πλάτος 6 μέτρα βρίσκονται και στις δύο πλευρές του οικοδομικού τετραγώνου πλάτους 30 μ., και υποδεικνύουν μονάδα μέτρησης 110 Δωρικών ποδών. Ο δυτικός δρόμος ακόμα διατηρεί τον φαρδύ αποχετευτικό αγωγό πλάτους 50 εκατοστών που υπήρχε κατά μήκος του, καθώς επίσης και έναν τεράστιο αποχετευτικό αγωγό στο κέντρο του, στο βόρειο άκρο των ανασκαφών, κάτι το οποίο μας κάνει να συμπεράνουμε ότι υπήρχαν προβλήματα πλημμύρας. Κατά τόπους η μεταγενέστερη Ρωμαϊκή αγροτική κατοικία καταπάτησε τα όρια του ανατολικού δρόμου και επίσης χρησιμοποίησε κάποια δωμάτια ενός κτιρίου, το οποίο βρίσκεται στην απέναντι πλευρά του δρόμου, με όμορφη πρόσοψη φτιαγμένη από μακρόστενα κομμάτια γύψου. Ανάμεσα στις αξιοσημείωτες ανακαλύψεις σε αυτά τα δωμάτια της Ρωμαϊκής κατοικίας συμπεριλαμβάνονται εκτεταμένα τμήματα πεσμένου σοβά τα οποία μιμούνταν ισοδομη τοιχοποιία, πάνω από τριάντα πλατιά χάλκινα στρογγυλά καρφιά που διακοσμούσαν μία αρχαία ξύλινη πόρτα, δύο μεγάλα μαρμάρινα πόδια λιονταριού που στήριζαν κάποιο έπιπλο, ένα καλά διατηρημένο σιδερένιο ξίφος (που βρισκόταν ακόμα μέσα στα υπολείμματα της θήκης του), μία χάλκινη στρογγυλή ασπίδα και πολλά άλλα ευρήματα (κυρίως θρυμματισμένα δοχεία) που καταπλακώθηκαν από τα συντρίμια που προκάλεσε ο σεισμός. Η μελέτη των λειψάνων της πανίδας έδειξε ότι τα πρόβατα και οι κατσίκες ήταν οι συνηθισμένες πηγές κρέατος, ενώ σπανιότερα καταναλωνόταν κρέας αγρίων ζώων (ένας αγριόχοιρος ζύγιζε τουλάχιστον 180 κιλά) και οστρακό-δερμα από τον Κορινθιακό κόλπο.

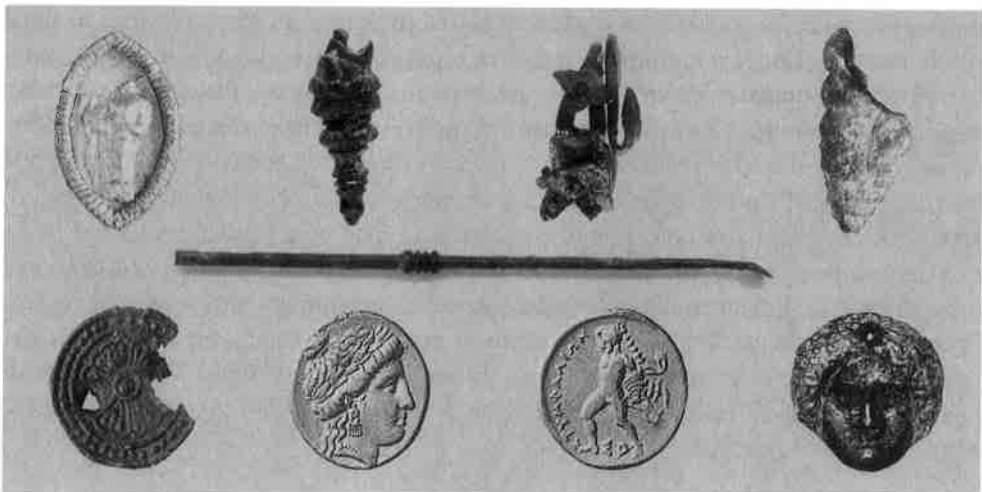
Εικ. 3

Stym II. Το Ιερό της Αθηνάς

Το ιερό, το οποίο θεωρήθηκε από τον Ορλάνδο -βάσει μίας επιγραφής "της Πολιάδος (Αθηνάς)"- ότι είναι της Αθηνάς (χωρίς πλήρη απόδειξη) αποτελείται από έναν μικρό ναό, (Εικ. 3) ένα μεγάλο ορθογώνιο κτίριο στο βορειοανατολικό μέρος, ένα βωμό και μερικά κακοδιατηρημένα μικρότερα κτίρια σε χαμηλότερο επίπεδο στη νότια πλευρά. Ο ναός ήταν μία απλή κατασκευή 11x6 μέτρα -με πέτρινα θεμέλια και με καλοφτιαγμένους (well cut) ορθοστάτες από ασβεστόλιθο, πάνω στους οποίους στηρίζονταν οι ψηλότεροι τοίχοι από πλίνθο, επικαλυμμένοι στο εσωτερικό του ναού από γύψο βαμμένο κόκκινο-με πρόναο και σηκό (μπροστινά και κύρια δωμάτια). Εκεί βρήκαμε κομμάτια από τρία μαρμαρίνα αγάλματα: μία κόρη ή νέα γυναίκα (500 π.Χ.), έναν

κούρο της ίδιας όψιμης αρχαϊκής εποχής και ένα παιδί («παιδί του ναού») της όψιμης Κλασικής ή πρώιμης Ελληνιστικής περιόδου. Επίσης, βρέθηκε ένας τάφος τουλάχιστον τεσσάρων ατόμων (ενήλικων και παιδιών) της Πρωτοχριστιανικής εποχής, κτισμένος με τούβλα μπροστά από το

Εικ. 4

βόρειο τείχος του πρόναου. Στην ίδια περιοχή βρέθηκε θραύσμα χάλκινης ασπίδας, χάλκινο αναθηματικό κύπελλο, αρκετά αγγεία της Μέσης Ελληνιστικής εποχής από τετρακόττα και εκατοντάδες κομμάτια από μπρούτζινα κοσμήματα- σκουλαρίκια, βραχιόλια, δαχτυλίδια, περιδέρες, κ.λπ.- τα οποία προσέφεραν στη θεά οι γυναίκες της Στυμφαλίας (Εικ. 4). Βόρεια από το ναό υπάρχει μία σειρά από πέντε ορθογώνιες πλάκες από ασβεστόλιθο με βολβοειδείς βάσεις, ίσως ανεικονικών αγαλμάτων των θεοτήτων της Αρκαδικής παράδοσης και μπροστά

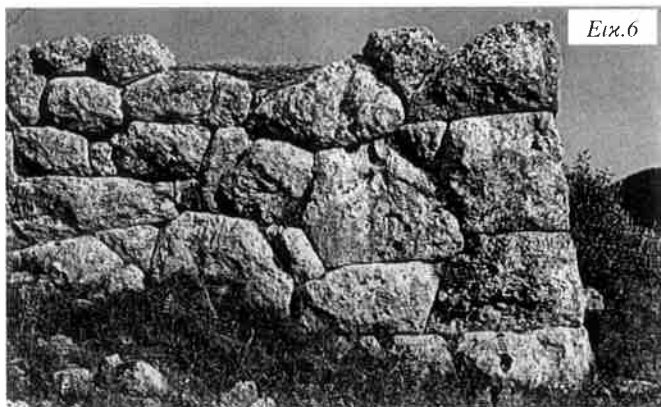
Εικ. 5

τους υπάρχουν αντίστοιχοι χώροι εναπόθεσης προσφορών πάνω σε επίπεδους λίθους. Στο βόρειο και στο δυτικό τμήμα του μεγάλου ορθογώνιου κτιρίου υπάρχουν παραρτήματα του ιερού. Το κτίριο στο δυτικό μέρος πρέπει να ήταν εργαστηριακός χώρος γιατί εδώ βρέθηκαν 22 υφαντικά βάρη που χρησιμοποιούνταν στην παραγωγή ρουχισμού. Νότια του ιερού ανασκάψαμε ένα μέρος από το νότιο οχυρωματικό τείχος της πόλης, έναν εξαγωνικό πύργο βολής ο οποίος αντικατέστησε έναν μικρότερο πύργο και μία σειρά από μικρότερους ημικυκλικούς πύργους (Εικ. 5). Ακριβώς πίσω από το τείχος υπήρχαν αρκετά μικρά δωμάτια, στο ένα από τα οποία βρέθηκε ένα χάλκινο κύπελλο. Ενδείξεις για την Ρωμαϊκή επίθεση στην πόλη αποτελούν τα 130 σιδερένια βλήματα από καταπέλτες τα οποία βρέθηκαν γύρω από την περιοχή των τειχών και του ιερού. Ένα πλαστό ασημένιο δηνάριο του 149 π.Χ. επιβεβαιώνει τη ρωμαϊκή παρουσία στη Στυμφαλία. Ωστόσο μερικά από τα βλήματα (points) χρονολογούνται από τους πρώτους χρόνους του 4ου αιώνα π.Χ. και ίσως προέρχονται από κάποια επίθεση που έγινε το 315 π.Χ.

Stym III. Το βόρειο ιερό (βόρειο σύνορο του σύγχρονου χωριού)

Αγροτικά έργα αποκάλυψαν αυτή την αρχαία θέση στο τέλος της δεκαετίας του 1980. Εδώ βρέθηκαν σπόνδυλοι κιόνων, κομμάτια από το επιστύλιο και αρκετά θραύσματα μαρμαρίνων κεραμιδιών από ένα Δωρικό κτίριο, πιθανώς ναό του 5ου αιώνα π.Χ. Επίσης βρέθηκαν αρκετοί Πρωτοχριστιανικοί τάφοι του 6ου αιώνα μ.Χ. οι οποίοι είχαν ανοιχθεί μέσα στα αρχαία ερείπια. Τα θεμέλια του ναού πιθανώς να βρίσκονται κάτω από σημερινά γειτονικά σπίτια, αλλά πιθανά θεμέλια του περιβόλου του ιερού φαίνεται ότι υπάρχουν στο νοτιοδυτικό μέρος της θέσης. Κομμάτια από κεραμίδια άγνωστης χρονολογίας που βρίσκονται στους γειτονικούς αγρούς μάς οδηγούν στο συμπέρασμα ότι υπήρχαν και άλλα κτίρια στην περιοχή.

Stym IV. Ο Πύργος της Ακρόπολης

Ένας μεγάλος ορθογώνιος πύργος (20 x 11 μέτρα) αποτελούμενος από ένα ογκώδες πολυγωνικό κατώτερο τμήμα, ύψους τριών μέτρων (Εικ. 6) και πλινθόκτιστης ανωδομής πάχους τριών μέτρων και αγνώστου ύψους, που χτίστηκε στο τέλος του 4ου αιώνα π.Χ. στή θέση ενός μικρότερου πύργου στο ψηλότερο σημείο της

Ακρόπολης, χρησιμοποιούνταν για να στεγάσει συστοιχία από καταπέλτες, με σκοπό τον έλεγχο αυτών που πλησίαζαν την πόλη από το νότιο και το δυτικό μέρος. Ενδείξεις μίας πιθανής πολιορκίας στο τέλος του 4ου αιώνα έχουμε από την εύρεση ενός θησαυρού 30 μολύβδινων βλημμάτων. Στην Πρωτοχριστιανική περίοδο, ένας αριθμός τάφων -μερικοί από τους οποίους είναι καλά χτισμένοι με τούβλα και ασβεστοκονίαμα και άλλοι με πηλό- βρέθηκε μέσα και γύρω από την ανατολική περιοχή του πύργου (Εικ. 7). Στον καλύτερα διατηρημένο από αυτούς τους τάφους, βρήκαμε τα λείψανα ενός σκύλου προσεκτικά διατεταγμένα, αφού πρώτα τα περισσότερα ανθρώπινα λείψανα είχαν αφαιρεθεί.

Εικ. 7

Stym V. Ο Δυτικός Πύργος βολής

Πρός την κάτω μεριά του δυτικού τείχους της πόλης ένας μεγάλος πύργος με τοίχους πάχους τριών μέτρων χτίστηκε γύρω στο 300 π.Χ. στη θέση ενός μικρότερου πύργου που στέγαζε συστοιχία από καταπέλτες για να ελέγχουν αυτούς που πλησιάζουν την πόλη από το επίπεδο έδαφος προς τα δυτικά. Τα 14 ασημένια και χάλκινα νομίσματα του 4ου αιώνα π.Χ που βρέθηκαν σε μία κρύπτη στην τάφρο των θεμελίων του πύργου αποτελούν ένδειξη της χρονολογίας που ο πύργος ξαναχτίστηκε. Στο νότιο μέρος του πύργου, περίπου σε απόσταση 30 μέτρων βρίσκεται ένας μικρός ορθογώνιος πύργος. Στο βόρειο μέρος βρίσκονται δύο αλληλοκαλυπτόμενες πύλες η μία εκ των οποίων εντοπίστηκε με ηλεκτρομαγνητική έρευνα. Άλλη μία ομάδα από Προτοχριστιανικούς τάφους - μερικοί καλά κατασκευασμένοι από πηλό - βρέθηκε γύρω από το μεγάλο πύργο και χρονολογείται στον 5ο αιώνα μ.Χ.

Stym VI. Η Δυτική «Πύλη»

Μία αιγιματική περιοχή επανοικοδόμησης μήκους 50 μέτρων στο βορειοδυτικό τείχος, πιθανόν να είναι το αποτέλεσμα της αλλαγής των σχεδίων να προστεθεί μία πύλη χτισμένη όπως οι άλλες πύλες της πόλης με απλή αλληλοκάλυψη δύο τμημάτων των τειχών της πόλης, ή ενδεχομένως απλή επιδιόρθωση των τειχών της πόλης μετά από κάποια πολιορκία.

Stym VII και Stym XII. Το κτίριο της σκηνής του θεάτρου και οι κερκίδες του θεάτρου

Το κτίσμα της σκηνής του θεάτρου, το οποίο ανακαλύφθηκε μετά από γεωφυσική επισκόπηση και εν συνεχεία από επιφανειακά σημάδια στο έδαφος, είναι τυπικό της Ελληνιστικής περιόδου αλλά σχετικά σπάνιο στην Αρκαδία. (Εικ. 8) Κτίστηκε σε

Εικ. 8

Εικ. 9

δύο διαφορετικές χρονικές περιόδους, γύρω στο 300 π.Χ. η πρώτη περίοδος και στο 200 π.Χ. η δεύτερη (το κτίσμα της δεύτερης περιόδου είναι δωρικού ρυθμού και από αυτό υπάρχουν αρκετά τμήματα). Στη δεύτερή του μορφή, το κτίσμα αυτό είχε στην πρόσοψή του μία σειρά από κίονες με πλάκες αναμεταξύ τους - πιθανώς για να υποστηρίζουν μία υπερυψωμένη σκηνή - και τρία μεγάλα δωμάτια στην πίσω μεριά. Οι λίθοι του στυλοβάτη από εξαιρετικής ποιότητας ασβεστόλιθο που δεν υπάρχει στην περιοχή, φέρουν στις άκρες τους εγχάρακτα γράμματα της αλφαβήτου, πράγμα το οποίο μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι αυτό το μέρος του κτιρίου ήταν προκατασκευασμένο κάπου αλλού (στην Κόρινθο;) και επανασυναρμολογήθηκε στη Στύμφαλο. Με μία ανασκαφή που έγινε στο βόρειο τμήμα της ορχήστρας προσπαθήσαμε να βρούμε ερείπια της χαμηλότερης περιοχής των κερκίδων του θεάτρου. Δεν βρή-

καμε τίποτα διατηρημένο, εκτός από ένα όψιμο ρωμαϊκό ή Πρωτοχριστιανικό τείχος από επαναχρησιμοποιημένους λίθους, κτισμένο κατά μήκος των ορίων της κερκίδας, ο σκοπός της ύπαρξης του οποίου παραμένει άγνωστος. Λίγο πιο πάνω βρίσκεται κα-
λά διατηρημένη η κυκλική λαξευμένη στο βράχο σειρά θέσεων, παραπλεύρως της με-
ριάς του λόφου που έχει μήκος περίπου 100 μέτρων από ανατολικά προς τα δυτικά.
(Εικ. 9) Εκεί θα πρέπει να φιλοξενήθηκαν πολλές χιλιάδες θεατών και να υπήρχαν
αρκετές ειδικές θέσεις από κομμένες πέτρες για τα σημαντικά πρόσωπα. Αυτό το
είδος του θεάτρου είναι μοναδικό στον Ελληνικό κόσμο. Ανατολικά υπάρχουν και
άλλες θέσεις από κομμένες πέτρες και ένας λαξευμένος τοξοειδής χώρος με διαμορ-
φωμένα έδρωνα, ίσως το βουλευτήριο της πόλης (Εικ. 10).

Ακριβώς νότιοδυτικά του κτίσματος της σκηνής και κοντά στη λίμνη ο Ορλάνδος
ανέσκαψε τα ερείπια ενός μικρού ναού με τέσσερεις κίονες στην πρόσοψη, ο οποίος
δεν είναι εμφανής πλέον γιατί έχει καλυφθεί από νερό και καλάμια.

Stym VIII. Η Πύλη του Φλειούντα

Η μεγαλύτερη πύλη της πόλης, η πύλη του Φλειούντα βρίσκεται στο νοτιοανατολι-
κό μέρος της περιοχής και κτίστηκε το 300 π. Χ. στην τοποθεσία μίας παλαιότερης και
μικρότερης (απλούστερης) πύλης (Η Φλειούντα είναι γειτονική πόλη ανατολικά της
Στυμφάλου). Η πύλη είχε μία εσωτερική κυκλική αυλή την οποία προστάτευαν πύρ-
γοι και οι υπερασπιστές της πόλης μπορούσαν να επιτεθούν από όλες τις πλευρές
στους εχθρούς που πλησίαζαν την αυλή (Εικ. 11). Αυτή η πύλη είναι μία απλούστερη
μορφή της φημισμένης πύλης της Αρκαδίας που βρίσκεται στην αρχαία Μεσσήνη στη
νοτιοδυτική Πελοπόννησο.

Stym IX. Το ανατολικό επίπεδο της Ακρόπολης

Κτίσματα κακοδιατηρημένα από την ρωμαϊκή και Ελληνιστική περίοδο με αρκετούς
τάφους σκύλων ή κουταβιών (προφανώς αυτά ήταν προσφορές εφόσον σε έναν τάφο
βρέθηκε επίσης ένας κάνθαρος) βρέθηκαν κάτω από το έδαφος. Επίσης, υπάρχουν

Εικ. 12

πρωτοχριστιανικοί τάφοι, ανάμεσα στα ερείπια του κτιρίου, που χρονολογούνται μετά την εγκατάλειψη της περιοχής. Κομμάτια από αγγεία της Μυκηναϊκής και Μεσαιωνικής εποχής υπάρχουν επίσης σε αυτήν την περιοχή. Ωστόσο τα πετρώματα είναι πολύ κοντά στην επιφάνεια του εδάφους και η διατήρηση των ευρημάτων είναι δύσκολη. Σε δύο γειτονικούς τάφους λαξευμένους στο πέτρωμα βρέθηκαν ανθρώπινα λείψανα καθώς και ένα λυχνάρι από την Πρωτοχριστιανική εποχή (Εικ. 12).

Stym X. Το κεντρικό επίπεδο της Ακρόπολης

Εδώ ανασκάψαμε άλλο ένα άσχημα διατηρημένο Ελληνιστικό/Ρωμαϊκό κτίσμα με έναν πρωτοχριστιανικό τάφο που προστέθηκε αργότερα. Από την ίδια τοποθεσία επίσης προήλθε και το παλαιότερο εύρημα που ανακαλύψαμε, ένας λίθινος πέλεκυς της πρώιμης εποχής του Χαλκού (περίπου 2500 π.Χ.) όπως επίσης και ένας φοιτώνος για το ψήσιμο του ψωμιού μάλλον των Πρωτοχριστιανικών χρόνων. Ένα μικρό θραύσμα μήτρας Μεγαρικού σκύφου των μέσων του 2ου αιώνα π.Χ. που βρέθηκε στην περιοχή, μας δίνει τη δυνατότητα να επιβεβαιώσουμε την υπαρξη αγγειοπλαστικής υψηλής στάθμης.

StymXI. Το κτίριο του Θόλου και η γειτονική περιοχή

Στο μέρος του ιερού χώρου, ιδρυμένο σε μία πλατειά περιοχή λατομείου πλησίον της πύλης του Φενεού, ένα κτίσμα σε σχήμα κλειδαρότρυπας κατασκευασμένο με πολυγωνική τοιχοποιία του όψιμου 4ου αιώνα π.Χ., ενδεχομένως να ήταν μανυσολείο ηρώων, διαμορφωμένο κατά το πρότυπο των μεγάλων βασιλικών θολωτών τάφων της όψιμης εποχής του Χαλκού. (Εικ. 13) Στον ίδιο χώρο βρίσκεται σε ερείπια κρήνη της όψιμης Κλασικής εποχής η οποία λειτουργεί ακόμα και η αναστήλωσή της είναι εφικτή. (Εικ. 14) Επίσης υπάρχουν και θεμέλια από μία επιβλητική πύλη ή πρόπυλο του 3ου αιώνα π.Χ. στο ανατολικό του άκρο, παρόμοια κατά κάποιον τρόπο με το Πτολεμαίον στο Ιερό των Μεγάλων Θεών στη Σαμοθράκη (Εικ. 15).

Fig. 13

Fig. 14

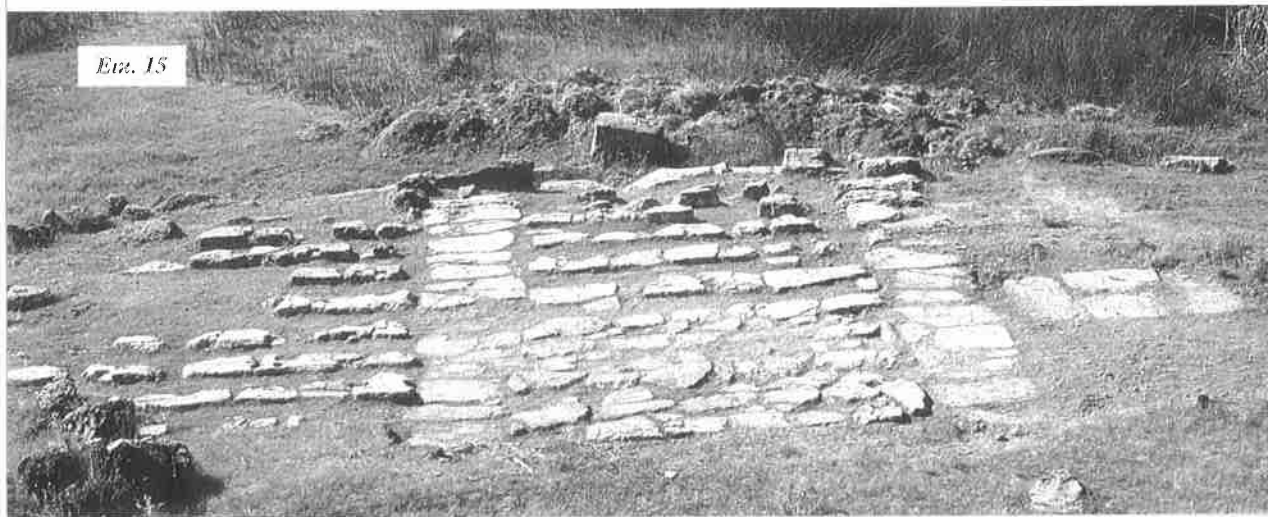

Fig. 15

Νοτιοανατολικά βρίσκονται τα ερείπια μίας πιθανής παλαιότερας από την οποία μόνο η σε σχήμα -Η- είσοδος της (πρόπυλο), έχει ανασκαφεί (Εικ. 16). Το 1925 ο Ορλάνδος εντόπισε τμήματα από ένα ορθογώνιο κτίσμα σε αυτήν την περιοχή τα οποία και ερμήνευσε ως παλαίστρα. Μία παράξενη σύγχρονη ανακάλυψη σε αυτήν την περιοχή ήταν οι θήκες φυσιγγίων με σφραγίδα British Lee Enfield.303, σφαίρες, ίσως τεκμήρια από τη μάχη της Στυμφαλίας που έγινε ανάμεσα σε γερμανούς στρατιώτες και Έλληνες αντάρτες τον Ιούλιο του 1944.

Stym XIII. Η Πύλη του Φενεού

Αυτή η Πύλη ήταν ένα απλό άνοιγμα στο χαμηλότερο νοτιοδυτικό τείχος της πόλης κοντά στο θόλο και την κρήνη (Εικ. 17). Η πρόσοψη είχε κίονες μεταξύ πεσών, ενώ το εσωτερικό είχε λίθινους πάγκους κατά μήκος των πλευρών. Μαρμάρινα κεραμίδια βρέθηκαν στην επίχωση της πύλης, αλλά η προσέλευση τους παραμένει ακόμα άγνωστη.

Stym XIV Τά νότια Καταστήματα και το υδραυλικό ρολόι

Η ανασκαφή ενός ορθογώνιου δωματίου του οποίου οι τοίχοι στο χαμηλότερο μέρος τους ήταν προσεκτικά φτιαγμένοι, μας οδήγησε στο συμπέρασμα ότι το δωμά-

τιο αυτό πρέπει να ήταν μέρος μίας σειράς καταστημάτων νότια από την ακρόπολη και κατά μήκος ενός κεντρικού ανατολικού - δυτικού δρόμου. Επίσης βρέθηκε μία μεγάλη αναθηματική στήλη από ασβεστόλιθο - ο σκοπός της χρήσης της παραμένει αβέβαιος-που έσπασε κατά την αρχαιότητα και επανασυγκολλήθηκε με τη βοήθεια μολυβδοχυμένων σιδηρών συνδέσμων, πράγμα που σημαίνει ότι η στήλη αυτή είχε κάποια σπουδαιότητα. Ένας δεύτερος πέλεκυς της Πρώτης Εποχής του Χαλκού βρέθηκε εδώ, πιθανώς παρασυρμένος από το λόφο. Ανατολικά από τα καταστήματα βρίσκεται μία μεγάλη βάση αγάλματος που αποτελείται από μονοκόμματο λαξευμένο λίθο (Εικ. 18). Ακριβώς βόρεια από αυτό το βάθρο

Εικ. 19

βρίσκονται τα υπολείμματα μίας μικρής κλειψύδρας ή ρολογιού που λειτουργούσε με νερό (Εικ. 19). Είναι ένα από τα τρία ρολόγια του είδους που υπάρχουν στην Ελλάδα από την Αρχαιότητα. Αυτό το υδραυλικό ρολόι γέμιζε με νερό το οποίο εξερχόταν με μετρημένη ποσότητα από μία χαλκινη βαλβίδα στο κάτω μέρος (που δεν υπάρχει πια) και έδειχνε το πέρασμα των ωρών με την πτώση ενός δείκτη που επέπλεε.

Stym XV. Νότιο άκρο του οικοδομικού τετραγώνου

Μία μικρή ανασκαφή 5 x10 μέτρων αποκάλυψε το νότιο άκρο ενός αγνώστου κτίσματος που είναι εξοπλισμένο με ένα ευρύ αποχετευτικό αγωγό (ίσως να πρόκειται για ένα γυμνάσιο) καλυμμένο με κοίλες πήλινες πλάκες με κατεύθυνση ανατολικά - δυτικά κατά μήκος της νότιας πλευράς του οικοδομικού τετραγώνου και κοντά στο νότιο τείχος της πόλης. Με τη γεωφυσική επισκόπηση και την εξέταση του εδάφους που κάναμε, διαπιστώσαμε ότι δεν υπάρχουν υπολείμματα ανάμεσα σε αυτό και στην ρωμαϊκή κατοικία στο βόρειο μέρος, πράγμα το οποίο μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι εδώ υπήρχε μια μεγάλη υπαίθρια περιοχή.

Το Ρωμαϊκό Υδραγωγείο**

Βορειοανατολικά της αρχαίας πόλης υπάρχουν ερείπια του τοπικού τομέα ενός μεγαλύτερου ρωμαϊκού υδραγωγείου που κατασκευάστηκε από τον αυτοκράτορα Αδριανό γύρω στο 130 μ. Χ. για να υδροδοτήσει την πόλη της Κορίνθου.

Έχει ανιχνευθεί το μεγαλύτερο μέρος της διαδρομής του υδραγωγείου μέχρι την Κόρινθο. Στην περιοχή των πηγών της Στυμφαλίας μπορούμε να δούμε την αφετηρία του υπόγειου αγωγού ο οποίος μετέφερε το νερό σε διπλή τοξοστοιχία που ετρεχε κατά μήκος της πεδιάδας και τελικά οδηγούσε υπόγεια στην νοτιοανατολική γωνία της κοιλάδας, όπου σήμερα όπως και στα ρωμαϊκά χρόνια βρίσκεται η υπόγεια σήραγγα του Σιούρι.

Το Μεσαιωνικό Μοναστήρι***

Το 1205 σταυροφόροι από τη Δυτική Ευρώπη επιτέθηκαν στη Βυζαντινή Ελλάδα και κατέλαβαν ένα μεγάλο μέρος της Πελοποννήσου για μερικούς αιώνες. Μαζί με τους σταυροφόρους ήρθαν και κάποιοι καλόγεροι της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, μέλη του αυστηρού μοναστικού τάγματος των Κιστερκιανών οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα και έκτισαν μερικά μοναστήρια. Από τα αρχεία του τάγματος αυτού γνωρίζουμε ότι έχτισαν και ένα μοναστήρι στη Στυμφαλία γύρω στο 1225 γνωστό ως αββαείο του Ζαρακά, το οποίο και εγκατέλειψαν για αγνωστούς λόγους λίγο μετά το 1270.

Τα ερείπια της εκκλησίας (Εικ. 20) ένα μεγάλο ορθογώνιο κτίσμα αυθεντικής γοθτικής τεχνοτροπίας του 13ου αιώνα εξωτερικών διαστάσεων 35,10x15,70 μέτρων, μια μνημιώδης πύλη με θολωτό άνοιγμα (Εικ. 21) και μέρος του οχυροματικού τείχους του μοναστηριού υπάρχουν μέχρι σήμερα. Οι καλόγεροι χρησιμοποίησαν κυρίως αρχαίους λίθους που λεηλάτησαν από τα ερείπια της Κλασικής πόλης που βρισκόνταν μερικές εκατοντάδες μέτρα νοτιότερα. Πρώτος ο Ορλάνδος έκανε καθαρισμούς στο χώρο και περιορισμένης έκτασης ανασκαφές πριν από 70 χρόνια, αλλά δημοσίευσε πολύ λίγα στοιχεία. Ο Ε. Στίκας συνέχισε την εργασία της αποκατάστασης της μνημιώδους πύλης και της εκκλησίας το 1961 για λογαριασμό της Αρχαιολογικής Εταιρείας.

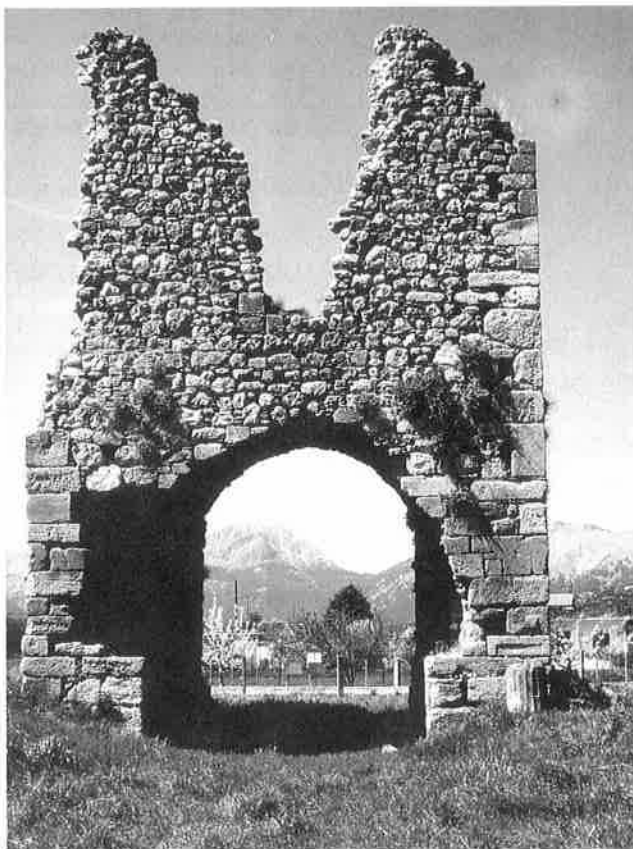
Οι ανασκαφές που έγιναν από το Ποντιφικό (Pontifical) Ινστιτούτο Μεσαιωνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Τορόντο, από το 1993 μέχρι το 1997, αποκάλυψαν μέρη της εκκλησίας, του μοναστηριού, του αριστηριού (τραπεζαρίας) και άλλων βοηθητικών κτιρίων του μοναστηριακού συμπλέγματος, καθώς επίσης και τα οχυρωματικά τείχη που το περιέβαλλαν. Αρχικά το μοναστήρι περιελάμβανε μια αρκετά μεγάλη περιοχή προς τα νότια και έξω από τη σημερινή περιφράξη.

Μερικά από τα γειτονικά σύγχρονα αρδευτικά κανάλια ακολουθούν και σε μερικές περιπτώσεις χρησιμοποιούν λίθινους αγωγούς που έφτιαξαν οι καλόγεροι οι οποίοι ασχολούνταν κυρίως με γεωργικές και χειρωνακτικές εργασίες και ήταν φημισμένοι για την ικανότητά τους σε υδραυλικά έργα.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα ωστόσο είναι η ανακάλυψη της επανεγκατάστασης αγνώστων ανθρώπων στο μοναστήρι, 100 χρόνια μετά την εγκατάλειψή του. Ίσως αυτοί οι άνθρωποι ήταν αγρότες οι οποίοι εκμεταλλεύτηκαν την καλά ποτιζόμενη εύφορη κοιλάδα και έθαβαν τους νεκρούς τους γύρω από τα ερείπια της εκκλησίας. Ο τάφος ενός δυνατού μεσήλικα άνδρα ήταν ιδιαίτερα παράξενος: το κρανίο έλλειπε και στη θέση του υπήρχε μία μεγάλη πέτρα ενώ στα πόδια του υπήρχαν τα κόκκαλα ενός βρέφους.

Από την ανάλυση που έγινε στα ευρήματα των ζώων που υπήρχαν στην τοποθεσία αποδείχτηκε ότι τότε υπήρχαν τρία διαφορετικά είδη ελαφιών (ζαρκαδιών;) καθώς και αγριογούρουνα. Από τα βενετικά νομίσματα που βρέθηκαν και την αγγειοπλαστική φαίνεται ότι οι νέοι κάτοικοι παρέμειναν στην περιοχή περισσότερο από έναν αιώνα, ίσως ακόμα και μετά την Τουρκική κατοχή της Πελοποννήσου το 1460.

Εικ. 21

Μετάφραση από τα Αγγλικά:

Κατερίνα Μιχοπούλου

Λέκτορας στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Σ.Σ.* Ανακινώσεις του καθηγητή **Hec. Williams** για τις έρευνες και τις ανασκαφές στην αρχαία Στύμφαλο έχουν δημοσιευθεί στο περιοδικό «Αίπυτος» στα τεύχη: 2-3 σελ. 43-45, 4 σελ. 95-97, 8-9 σελ. 17-23, 23-25 σελ. 128-131 και 26-28 σελ. 215-219.

** Για το Ρωμαϊκό Υδραγωγείο βλέπε **Ιω. Αώλου** «Υδωρ βασιλεύς Αδριανός εσήγαγεν εκ Στυμφήλων» *Περ. «Αίπυτος»* τ. 23-25 σελ. 25-28.

*** Για το Μεσαιωνικό Μοναστήρι βλέπε, **Αναστασίας Κουμούση** «Κιστερικιανή Μονή (Αββαείο) Ζαράκα στη Στυμφαλία». *Περ. «Αίπυτος»* τ. 23-25 σελ. 132-138.

Σημείωση για τις φωτογραφίες: Οι 1, 2, 3, 4, 5, 8, 11, 15 και 17 είναι από το αρχείο του καθηγητή **Hec. Williams**. Η 6 είναι από το «Πανσαίνιον Ελλάδος Περιήγησις» του **Ν. Παπαχατζή** (Αρχαδικά σελ. 261, Εκδοτική Αθηνών). Οι 9, 10, 12, 13, 14, 18, 19, 20 και 21 είναι από το αρχείο του **Σπ. Μιχόπουλου**. Η 7 είναι του **Γ. Ρηγόπουλου** και η 16 του **Γιάννη Αώλου**.

Δημήτριος Λύρας
Νομικός - Συγγραφέας

Ο Αινείας ο Στυμφάλιος ο επονομαζόμενος Τακτικός (Η συμβολή του στη δημιουργία ιδιότυπου είδους συγγραφών πολεμικής τέχνης στην αρχαιότητα)

Η Στύμφαλος μέσα στη μακράς διάρκειας ύπαρξή της, από τους μυθικούς χρόνους μέχρι και τους πρώιμους βυζαντινούς αιώνες, είχε αρκετές περιόδους ακμής κι ανέδειξε αξιόλογους άνδρες τόσο στο στρατιωτικό όσο και σε άλλους τομείς, όπως στο συγγραφικό. Ο Σοφαίνετος, ο Αγασίας και ο Αινείας είναι οι πιο γνωστοί Στυμφάλιοι από τις αρχαίες πηγές. Ιδιαίτερα για τον τελευταίο, τον Αινεία, εκτός από τις πληροφορίες που έχουμε σχετικά με την πολιτική και στρατιωτική του δράση, αλλά και τη συγγραφική του δραστηριότητα επί πλέον έχει διασωθεί κι ένα από τα συγγράμματά του. Είναι το επιγραφόμενο «*Περὶ τοῦ πῶς χρῆ πολιορκουμένους ἀντέχειν*», που αποτελούσε μέρος ενός ευρύτερου συγγράμματος. Αυτό είναι το αρχαιότερο έργο πολεμικής τέχνης που διασώθηκε. Είναι βέβαιο ότι με αρχή τούτο ξεκίνησε να δημιουργείται στην αρχαία Ελλάδα ένα ιδιότυπο είδος συγγραφών όπου συμπεριλαμβάνονται επιστημονικές πραγματείες, οδηγοί και εγχειρίδια, εκτενή ή σύντομα, σχετικά με την πολεμική τέχνη και τακτική, που πρέπει οι ηγήτορες ν' ακολουθούν αλλά και οι πολίτες των πόλεων να έχουν υπ' όψιν τους στις διαφορές φάσεις των πολεμικών επιχειρήσεων. Παρά το γεγονός ότι και του Ξενοφώντα, που ήταν σύγχρονός του, δύο έργα «*Ὁ Ἱππαρχικός*» και το «*Περὶ Ἱππικῆς*» ανήκουν στο ίδιο είδος συγγραμμάτων, μπορούμε να πούμε, ότι ο Αινείας ο Στυμφάλιος προβάλλει σαν ο πρώτος Έλληνας στρατιωτικός συγγραφέας, που του προσδόθηκε η επωνυμία «*Τακτικός*».

Ο Αινείας έζησε στα μέσα του 4ου μ.Χ. αιώνα στη Στύμφαλο, τότε που η εξελικτική διαδικασία και στη συνέχεια η παρακμή του πολιτικού προτύπου της «πόλεως-κράτους» είχε συντελεστεί. Οι εμφύλιοι πόλεμοι που μαίνονταν αδιάλειπτα είχαν καταστρέψει κάθε ζωτικότητα των Ελληνικών πόλεων και η απειλή επιβολής της Μακεδονίας στα Ελληνικά πράγματα μετά από λίγα χρόνια θ' άρχιζε να διαφαίνεται. Οι πληροφορίες που υπάρχουν για τον Αινεία οφείλονται στους ιστορικούς Ξενοφώντα και Πολύβιο, αλλά και σ' άλλους μεταγενέστερους συγγραφείς που χρησιμοποίησαν το έργο του. Συγκεκριμένα ο Ξενοφώντας στα «Ελληνικά» του αναφέρει τα εξής: «Την ίδια εποχή ο Στυμφάλιος Αινέ(ι)ας που είχε γίνει στρατηγός των Αρκαδίων, επειδή νόμιζε ότι όσα συμβαίνανε στη Σικυώνα δεν ήσαν ανεκτά, ανέβηκε με το στράτευμά του στην Ακρόπολη και συγκάλεσε τους προκρίτους των Σικυωνίων κι έστειλε και προσκαλούσε εκείνους που εξορίστηκαν χωρίς ψήφισμα της πόλης.» (Ζ ΙΙΙ, 1). Εδώ ο Ξενοφώντας αναφέρει τον Αινεία σαν στρατιωτικό αρχηγό των Αρκαδίων, όμως στην πραγματικότητα πρόκειται για πολιτικό ηγέτη, που κατείχε τότε - στα 366π.Χ - και το ύπατο αξίωμα του προέδρου της Αρκαδικής συμπολιτείας. Το γεγονός ότι ο ιστορικός δεν τον μνημονεύει σαν συγγραφέα, αποδίδεται στο ότι η συγγραφική δραστηριότητα του Αινεία είναι μεταγενέστερη των συγγραφών του Ξενοφώντα. Έτσι αυτό το γεγονός

μπορεί να αιτιολογηθεί με το επιχείρημα, ότι ο Αινείας, αν και σύγχρονος περίπου του Ξενοφώντα, συνέγραψε λίγο αργότερα από εκείνον τις πραγματείες του. Ίσως και κατά το τέλος του βίου του, που δε γνωρίζουμε πότε επήλθε. Γι' αυτόν τον λόγο δεν στηρίζεται ένα ακόμη επιχείρημα, που με βάση εκείνη την παράλειψη, πολλοί ερευνητές θα διατύπωναν μια ακόμη επιφύλαξη, για το εάν ο Στυμφάλιος Αινείας, ο αρχηγός του Αρκαδικού Κοινού από το έτος 367 π.Χ., είναι το ίδιο πρόσωπο με το συγγραφέα. Πέρα απ' αυτό μπορεί να προστεθεί επιπλέον το ότι ο Ξενοφώντας από πάγια τακτική ποτέ δεν αναφέρεται σε συγχρόνους του συγγραφείς και ιδίως σε όσους έχουν ασχοληθεί με αντικείμενο συγγραφής παρεμφερές με το δικό του. Κάτι τέτοιο συνέβηκε και με το στρατηγό των Μυρρίων αλλά και συγγραφέα μιας «Κύρου Ανάβασης», το Σοφαίνεται το Στυμφάλιο, που δεν τον αναφέρει με τη δεύτερη ιδιότητά του, όπως σε μια άλλη εργασία μου έχω διαλάβει.

Μετά τον Ξενοφώντα και ο μεγάλος ιστορικός Πολύβιος κατά τον 2^ο π.Χ. αιώνα, καθώς πραγματεύεται στην ιστορία του θέματα στρατιωτικής τακτικής, αναφέρεται στον Αινεία ως εξής: «Αινείας που έγραψε περί στρατιωτικών επινοημάτων, θέλοντας να διορθώσει την έλλειψη εκείνη (εδώ ο ιστορικός αναφέρεται στο θέμα της συνεννόησης με πυρσούς) προσώθησε λίγο το ζήτημα, αλλά φάνηκε πολύ κατώτερος στο να εφεύρει λύσεις, ανάλογες προς τις ανάγκες, γιατί όταν οι περιστάσεις δημιουργήσουν κάτι το απρόβλεπτο, είναι φανερό ότι δε μπορεί να μεταδοθεί η είδηση που αφορά σ' αυτό με την επινόηση του Αινεία.» (Ιστοριών Ι 44 1).

Ακόμη ο Αιλιανός ο επονομαζόμενος κι εκείνος «Τακτικός», συγγραφέας του 1ου μ. Χ. αιώνα, που, χωρίς να ήταν στρατιωτικός, έγραψε ένα εγχειρίδιο «περί τακτικής» σχετικό με την φάλαγγα των οπλιτών και που το αφιέρωσε αργότερα στον αυτοκράτορα Τραϊανό, αναφέρει για τον Αινεία τ' ακόλουθα: «Της θεωρείας αναλυτική επεξεργασία έκαμε ο Αινείας, αυτός που πέρα από τ' άλλα, συνέταξε αρκετό αριθμό βιβλίων για τα στρατηγικά, που την επιτομή τους έγραψε ο Θεσσαλός Κινέας (Τακτική θεωρία 1,2.).»

Τέλος ο Ιωάννης ο Λυδός που έζησε στο τέλος του 5ου και στις αρχές του 6ου μ.Χ. αιώνα, στο σύγγραμμά του «Περί αρχών της Ρωμαϊκής Πολιτείας» αναφέρει τα εξής: «Αδωρότατος οι Ρωμαίοι καλούν τους απομάχους και βετεράνους αυτούς που έχουν γεράσει. Αυτά μαρτυρούν και από τους Έλληνες ο Αιλιανός, ο Αρριανός, ο Αινείας, ο Ονόσανδρος, ο Πάτρων και ο Απολλοδώρος στα πολιορρητικά τους» (De Magistratibus Publicae Romanorum 4B 47). Για να μην παραλείψουμε και την τελευταία από τις παλιές μαρτυρίες για τον Αινεία, πρέπει ν' αναφερθούμε και στο λεξικό του 10^{ου} μ.Χ. αιώνα το γνωστό ως «Σούδα». Εκεί υπάρχει βραχύτατο λήμμα γι' αυτόν, που προφανώς στηρίζεται μόνο στην πληροφορία του Πολύβιου και έχει ως εξής: «Ὁ Αἰνεῖας ἔγραψε περὶ πυρσῶν ὡς φησὶ Πολύβιος (10, 44) καὶ περὶ στρατηγημάτων ὑπόμνημα».

Έτσι μέσα από τις παραπάνω μαρτυρίες καθώς και από τη σύντομη πραγματεία του που διασώθηκε, μπορούμε να σχηματίσουμε κάποια ατελή γνώμη για τον Αινεία. Όσον αφορά στην πολιτική και στρατιωτική του δράση, κατέχοντας εκείνος για κάποιο χρονικό διάστημα το ανώτατο αξίωμα του Αρκαδικού κοινού, εάν και εφ' όσον πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο, αυτός πρέπει να διαδέχθηκε το Λυκομήδη από τη Μαντίνεια. Εκείνος ήταν ο φορέας και ο ενσαρκωτής της ιδέας για τη δημιουργία εκείνης της συμπολιτείας στην Πελοπόννησο, που θα εμπέδωνε την αυτοτέλεια και την κυριαρχία των Αρκάδων.

Βέβαια όπως έχει λεχθεί, υπάρχουν ορισμένοι ερευνητές που διατυπώνουν επιφυλάξεις για την ταύτιση του συγγραφέα με το Στυμφάλιο πολιτικό και στρατιωτικό ηγέτη.

Εκείνοι προβάλλουν τα παρακάτω επιχειρήματα που στηρίζονται: α) Στο γεγονός ότι οι μεταγενέστεροι συγγραφείς που τον μνημονεύουν σαν συγγραφέα, δεν αναφέρουν την πόλη καταγωγής του β) Στην παρατήρηση ότι οι αναφορές του στην Αθήνα είναι πενιχρές και κατ' αυτούς δε δικαιολογείται το ν' αγνοεί τους Αθηναίους στρατιωτικούς οργανωτές και στρατηγούς της εποχής του, που ήσαν σημαντικοί, όπως για παράδειγμα τον Ιφικράτη, το Χαβρία και άλλους και γ) στη γλώσσα που χρησιμοποιεί, γιατί κατά παρέκκλιση από τους άλλους συγχρόνους του συγγραφείς που γράφουν στην Αττική διάλεκτο, εκείνος χρησιμοποιεί μεν αυτή, αλλά ανάμεικτη με ένα ιδίωμα, που πλησιάζει στην κοινή Ελληνική.

Υπάρχουν όμως και αρκετά σημαντικά επιχειρήματα που ενισχύουν την αποδοχή της αντίθετης άποψης όπως: α) η απόλυτη σύμπτωση της περιόδου της στρατιωτικής και πολιτικής δράσης του Στυμφάλιου Αινεία με το χρόνο συγγραφής του εν λόγω βιβλίου, που πρέπει να γράφτηκε και να κυκλοφόρησε γύρω στο 350 π.Χ. και οπωσδήποτε πριν από το έτος 346 π.Χ. Η χρονολογία αυτή είναι καταλυτική, καθ' ότι τότε καταργήθηκε ένα έθιμο που αναφέρεται από το συγγραφέα, όπου κάποιες κόρες των Λοκρών στέλνονταν στο Ίλιο και β) η γλώσσα της συγγραφής που πλησιάζει την ομιλούμενη τότε στην κεντρική Πελοπόννησο, προδίδει την Αρκαδική του καταγωγή. Η χρησιμοποίηση σχετικών λέξεων, όπως της λέξης «πανειών» που σημαίνει πανικός είναι ενδεικτική τούτου του γεγονότος. Γενικά η γλώσσα του είναι άτεχνη και δείχνει ότι χρησιμοποιείται από κάποιον που κατέχει πολλές πρακτικές γνώσεις, αλλά του λείπει η θεωρητική κατάρτιση. Έχει όμως προφανώς μελετήσει προγενέστερους ιστορικούς, όπως τον Ηρόδοτο και το Θουκυδίδη και γνωρίζει τα συγγράμματα του σχεδόν συγχρόνου μ' αυτόν Ξενοφώντα.

Μέσα σ' εκείνη την ταραγμένη εποχή που έζησε ο Αινείας με τις διαρκείς εμφύλιες διαμάχες, όπου οι καταστροφές, οι δηώσεις των αγρών, οι εγκαταλείψεις οικισμών εξαιτίας των πολεμικών επιχειρήσεων και οι πολιορκίες των πόλεων ήσαν τα συνήθη γεγονότα και βρισκόνταν, όπως θα λέγαμε σήμερα σε κατάσταση "ρουτίνας", έγραψε τα σχετικά με την πολεμική τέχνη συγγράμματά του. Μέσα σ' αυτά καταχωρούνται εμπειρίες από πρόσφατα για εκείνον γεγονότα, όπως π.χ. η προσβολή του Φλιούντα και η πολιορκεία της Θυαμίας, που ίσως και ο ίδιος έλαβε μέρος πριν από τη μεγάλη μάχη της Μαντινείας στο έτος 362 π.Χ. Εικάζεται ότι σ' αυτήν τη μάχη βρισκόταν επικεφαλής των οπλιτών της πατρίδας του και ίσως άλλων ακόμη πόλεων της βόρειας Αρκαδίας, αφού εκείνες τότε είχαν στραφεί κατά του Επαμεινώνδα και των Θηβαίων. Και καθώς επικράτησε μετά το πέρας της «*ἀκρισία και ταραχή*» μεγαλύτερη από πρωτότερα στην Ελλάδα, όπως γράφει ο Ξενοφώντας, ίσως τότε να τελείωσε και η στρατιωτική δράση του Στυμφάλιου ηγήτορα.

Ο Αινείας στο βιβλίο αυτό, που έχει διασωθεί σ' ένα χειρόγραφο του 10ου μ.Χ. αιώνα, κάνει λόγο και γι' άλλα έργα του, όπως την «Παρασκευαστική βίβλο», την «Ποριστική βίβλο» και την «Στρατοπεδευτική βίβλο». Το περιεχόμενο των «Πολιορκητικών» του εξαντλείται σε διάφορα επιμέρους θέματα, όπως η φρούρηση των τειχών, τ' αναγνωριστικά σημάδια με πυρσούς, η φύλαξη των πυλών, οι σκοπιές, η εξουδετέρωση των συνωμοσιών, η συντήρηση των μισθοφόρων, οι τρόποι αποστολής των ενισχύσεων, οι νυκτερινές εξορμήσεις κατά του εχθρού, οι αναγνωρίσεις με τα συνθήματα και τα παρασυνθήματα, οι περιπολίες, η αποτροπή του πανικού, ο εφοδιασμός με όπλα, οι πυρπολήσεις και οι μέθοδοι πυρσόβωσης και τέλος οι τρόποι απόκρουσης επιθετικών ενεργειών είτε με σκάλες είτε με υπόσκαψη των τειχών καθώς και σε μερικά άλλα θέματα.

Ο Αινείας χρησιμοποιήθηκε εκτός από τον Πολύβιο και από άλλους μεταγενέστερους συγγραφείς πολεμικών έργων, όπως τον Αιλιανό τον Τακτικό (1ος μ.Χ. αιώνας) και τον Ιούλιο τον Αφρικανό (3ος μ.Χ. αιώνας). Συγκεκριμένα ο τελευταίος έκαμε χρήση των πραγματειών του στην εκπόνηση μιας συλλογής με τον τίτλο «Κεστοί» (σε 24 βιβλία), που περιείχε πληροφορίες για τις πιο αταίριαστες μεταξύ τους περιοχές της γνώσης (φυσιογνωσία, ιατρική, πολεμικές τέχνες και θαυμαστές ιστορίες), αφιερώνοντάς την στον Ρωμαίο αυτοκράτορα Αλέξανδρο Σεβήρο.

Και τώρα ακόμη στους καιρούς μας, διαβάζοντας το βιβλίο του Αινεία, μπορούμε να βγάλουμε αρκετά χρήσιμα συμπεράσματα, γιατί μερικές από τις οδηγίες του αφορούν και σε σύγχρονα προβλήματα. Μπορεί να μην υπάρχουν στην εποχή μας πόλεις με τείχη, όπως οι αρχαίες, που πολιορκούνταν και αμύνονταν με τα παμπάλαια μέσα και τις παρωχημένες μεθόδους, όμως η γνώση ορισμένων πραγμάτων από εκείνα που διαλαμβάνει τούτο κρίνεται απαραίτητη. Κάθε κοινωνία για να διατηρηθεί πρέπει να είναι σαν την οχυρωμένη πόλη. Επειδή εκείνη μπορεί να κινδυνεύει και από μέσα της, όπως σ' ένα κεφάλαιό του αναφέρεται, πρέπει πρώτιστα σήμερα αυτό κυρίως να έχουμε υπ' όψιν μας, καθ' ότι ο σημερινός εχθρός οπωσδήποτε δε βρίσκεται μόνον extra muros (εκτός των τειχών).

Δημήτριος Ν. Λύρας

Στην προσμονή της συμφοράς

*Του Ακράγαντα την άκρη σαν αγγίξεις
στο Σελινόιντα ποτέ δε θα γυρίσεις,
από εχθρική ακτή μακριά κι αν μείνεις
στην πυροφόρα Γέλα πια δε θ' ακουμπήσεις.*

*Εκεί όσοι ζουν, κατάντικρύ τους έχουν
τους Καρχηδόνιους αιώνια ν' απειλούνε
και τους συμμάχους τους, που άγρυπν' αναμένουν
τους δημοκόπους στην οξύτητα να μπούνε,*

*κι από κοντά την αναρχία να σιμώσει
με την αδράνεια του Δήμου, για να ορμήσουν.
Εξανδραποδισμός πολύς! Και ποιος θα σώσει*

*τους Συρακούσιους που μάταια καρτερούνε
τον Τιμολέοντα να πλεύσει και να διώξει,
τους διεφθαρμένους κι αδαείς που κυβερνούνε;*

(Από τη συλλογή του "Βήματα στο Λιβάδι των Ασφοδέλων")

Ζωή Ασλαματζίδου-Κωστούρου
 Αρχαιολόγος της Δ' Εφορείας
 Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Η αρχαία Φενεός μέσα από τις πηγές και την αρχαιολογική έρευνα

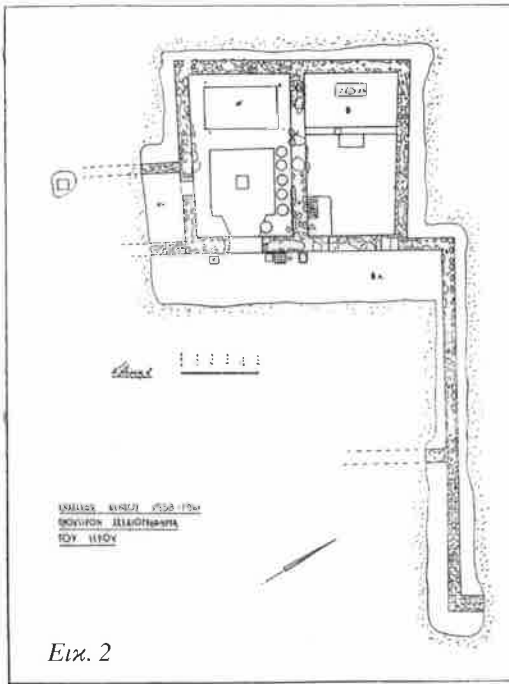
Εικ. 1

Η Φενεός υπήρξε στα αρχαία χρόνια αρκαδική πόλη, όπως αναφέρει ο περιηγητής Πανσανίας (174 μ.Χ.), αλλά και ο γεωγράφος Στράβωνας, ο οποίος εκατόν πενήντα χρόνια νωρίτερα βρήκε τις κυριότερες αρκαδικές πόλεις (Μαντίνεια, Ορχομενό, Φενεό, Στύμφαλο) ερειπωμένες. Επίσης στον ομηρικό κατάλογο των νηών αναφέρεται ότι η Φενεός και η Στύμφαλος αλλά και άλλες πόλεις της Αρκαδίας πήραν μέρος στην εκστρατεία κατά της Τροίας με εξήντα πλοία υπό την αρχηγία του Αγαπήνορα. Στους μέσους όμως χρόνους ήταν κορινθιακή περιοχή, όπως και σήμερα. Σε επιστολή του πάπα Γρηγορίου ΙΧ (1236) η μονή Ζαρακά, στη γειτονική Στυμφαλία, τοποθετείται σε κορινθιακό έδαφος.

Η Φενεάτις χώρα ή Φενική ή Φενεατική (Εικ. 1)* ήταν ένα οροπέδιο κατά εκατό μέτρα ψηλότερο από αυτό της Τρίπολης, στα βόρεια κράσπεδα του οποίου αναπτύχθηκε η πόλη και η ακρόπολή της. Το οροπέδιο ορίζεται ανατολικά από τα όρη Σηπία και Γερόντειο (απολήξεις της Κυλλήνης) και την κορυφή Σκιάθι του όρους Ολίγυρτος. Τα όρη αυτά αποτελούσαν τα σύνορα Φενεού-Στυμφαλίας, περιοχές που επικοινωνούσαν με δρόμο κατά μήκος των κρασπέδων του Γεροντείου.

Η κορυφή Σκίπεζα του Ολίγυρτου στα ΝΑ και το όρος Όρουξις (Σαΐτάς) στα ΝΔ έκλειναν το οροπέδιο στα νότια. Ανάμεσά τους περνούσε ο δρόμος προς τον Ορχομενό, από τον οποίο ο Πανσανίας έφθασε στη Φενεατική, αφού πέρασε από τη θέση Καρυές. Ο Ολίγυρτος ήταν το όριο της γης των Ορχομενίων, των Φενεατών και των Καρυατών. Στα ΒΔ της πεδιάδας και πάνω από την αρχαία πόλη βρίσκεται το όρος Πεντέλεια (Δουρδουβάνια), παραφυάδα των Αροανίων (Χελμού), που αποτελούσε το όριο Φενεού-Κλείτορος. Ανάμεσα σ' αυτό και την Όρουξη υπήρχαν δυο δρόμοι. Ο προς τα δεξιά οδηγούσε στη Νώναχρι και το ύδωρ της Στυγός, ο προς τα αριστερά στη θέση Λυκουριά, τις πηγές του Λάδωνα και τον Κλείτορα. Το βόρειο όριο της χώρας των Φενεατών και της γειτονικής Αχαΐας ήταν η οροσειρά της Κυλλήνης. Το όρος Χελυδορέα ήταν το σύνορο με τη χώρα των Πελληγνέων, που ονομαζόταν Πωρίνας.

Εικ. 1.. Απόσπασμα από το χάρτη που συνοδεύει το βιβλίο του Α.Μηλιαράκη, *Γεωγραφία Πολιτική Αργολίδος και Κορινθίας*, Αθήνα 1886. Στο χάρτη φαίνεται η Φενεατική χώρα, η λεκάνη της οποίας ήταν την εποχή εκείνη βαθειά λίμνη.

Εικ. 2

Τα νερά από τα γύρω βουνά και τους ποταμούς Όλβιο(Φονιάτικος) και Κρά-θι σχημάτιζαν άλλοτε τη λίμνη της Φενεού. Για την απομάκρυνσή τους υπάρχουν στα ΝΔ και ΝΑ της λίμνης οι καταβόθρες (για τους αρχαίους βάραθρα, για τους Αρκάδες ξέρεθρα). Όταν τα βάραθρα φράσσονταν, πλημμύριζε η πεδιάδα.

Η αρχαιότερη αναφορά στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της λίμνης γίνεται στο Θεόφραστο, μαθητή του Αριστοτέλη. Από τις παρατηρήσεις του ότι τα φυτά στη Φενεό, όταν καταστρέφονταν από πλημμύρες , ξαναφύτρωναν μόνα τους, συμπεραίνουμε ότι οι αλλαγές της λίμνης σε πεδιάδα ήταν συχνές. Ο Ερατοσθένης, σύμφωνα με το Στράβωνα, πίστευε ότι το νερό της ΝΔ καταβόθρας συνδέεται με τις πηγές του Λάδωνα και ότι η υπερχείλισή του είχε σαν αποτέλεσμα να κατακλυσθεί το ιερό της Ολυμπίας, ενώ ταυτόχρονα

άδειασε η λίμνη της Φενεού. Ο Πλούταρχος λέει ότι ο Απόλλωνας τιμώρησε με πλημμύρα τους Φενεάτες για την κλοπή του ιερού τρίποδα. Εκατό χρόνια νωρίτερα ο Πλίνιος αναφέρει πέντε μεταλλαγές της λίμνης πριν από την εποχή του, που τις αποδίδει σε σεισμούς.

Στα νεότερα χρόνια, οι Leake και Dodwell, που επισκέφθηκαν τη Φενεό το 1806, βρήκαν μια πεδιάδα, την οποία διέσχισε ένας, εν μέρει κατεστραμμένος, ανυψωμένος δρόμος. Ο Gell λίγο αργότερα, τον περιγράφει σαν δρόμο που έβαινε κατά μήκος ενός επιβλητικού αναχώματος. Στα χρόνια μετά την απελευθέρωση η λίμνη γέμισε πάλι με νερό. Το 1834 όμως, όταν άνοιξε η ΝΔ καταβόθρα, ο Λάδωνας γέμισε και πλημμύρισε ξανά η Ολυμπία

Ο Πανσανίας αναφέρει ότι οι Φενεάτες θεωρούσαν τα βάραθρα τεχνητά και έργο του Ηρακλή, όταν αυτός έμενε στη Φενεό, κοντά στη Λαιονόμη, τη μητέρα του Αμφιτρύωνα. Πιθανότατα κατέφυγε εκεί, μετά την εκδίωξή του από την Τίρυνθα και πριν πάει στη Θήβα. Έκανε νέα κοίτη στον Όλβιο ποταμό, που είχε μήκος πενήντα στάδια, ύψος τριάντα πόδια και οδηγούσε τα νερά στην καταβόθρα της Όρνυξης, από την οποία η πόλη απείχε πενήντα περίπου στάδια. Κατά μήκος του ορύγματος υπήρχε δρόμος προς τον Κλείτορα, τον οποίο είδαν και κατέγραψαν οι Leake, Dodwell και Gell.

Στη Φενεό, πάνω σε λόφο, υπήρχε ο τάφος του Ιφικλή, αδελφού του Ηρακλή και πατέρα του Ιόλαιου. Αυτός είχε τραυματιστεί στη μάχη του Ηρακλή κατά των Ηλείων και του Αυγεία, μεταφέρθηκε στη Φενεό όπου πέθανε και τάφηκε εκεί. Στον πόλεμο αυτόν σκοτώθηκαν και οι τοπικοί ήρωες Χαλκώδων και Τελαμώνας, των οποίων τους τάφους είδε ο Πανσανίας στο δρόμο προς Πελλήνη. Επίσης υπήρχε ο τάφος του Μυρτίλου, γιου του Ερμή και ηγνόχου του Οινόμαου. Ο νέος αυτός βοηθούσε τον Οινόμαο στα τεχνάσματά του στους μνηστήρες της κόρης του. Τελικά πεισθείς από τον Πέλοπα πρόδωσε τον Οινόμαο,

αλλά κατέληξε να πεταχτεί στη θάλασσα, όταν θύμισε στον Πέλοπα τις υποσχέσεις του. Οι Φενεάτες έθαψαν το πτώμα του, που έβγαλε στην ακτή το κύμα.

Με τη Φενεό συνδέει ένας μύθος και τον Οδυσσέα, ο οποίος έφθασε στην περιοχή ψάχνοντας τα χαμένα άλογά του. Όταν τα βρήκε, αποφάσισε να τρέφει άλογα στη χώρα των Φενεατών, όπου ίδρυσε και ιερό της Άρτεμης Ευρίπας και ανέθεσε άγαλμα του Ιππίου Ποσειδώνα.

Εικ. 3

Στο φενεάτικο όρος Τρίκρηνα, αριστερά του Γερωντείου, υπήρχαν τρεις κρήνες, όπου λένε ότι οι νύμφες έλουσαν τον Ερμή, όταν γεννήθηκε. Στο όρος Σηπία εξέλλουν ήταν και ο περίφημος τάφος του Αιπύτου, γιου του Ελάτου και εγγονού του Αρκάδα, που πέθανε από δάγκωμα φιδιού. Κάποιες αρχαίες πηγές αναφέρουν τη Φενεό ως πατρίδα και του Δάρδανου, επώνυμου ήρωα του θρακικού φύλου των Δαρδάνων και οικιστή της Δαρδανίας στην περιοχή της Τρωάδας. Τέλος, σύμφωνα με το Βιργίλιο στην Αινειάδα, ο Εύανδρος διηγείται ότι ο Πρίαμος και ο Αγχίσης στο ταξίδι τους στην πατρίδα τους Αρκαδία, έφθασαν κάτω από τα τείχη της Φενεού. Η πόλη πήρε το όνομά της από τον τοπικό, χωρίς ν' αναφέρεται στη μυθολογία, ήρωα Φενεό.

Η απόκρημνη ακρόπολή της στα περισσότερα τμήματά της δεν είχε οχύρωση και λίγα μόνον έφεραν τείχη. Τα τείχη αυτά, που διακρίνονται στο λόφο που σήμερα λέγεται Κουτρούλπουργος ή Πύργος στην είσοδο του χωριού Καλύβια (Αρχαία Φενεός), καθαρίστη-

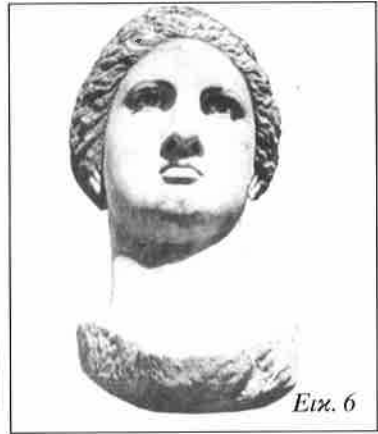

Εικ. 4

καν εν μέρει και φάνηκε ότι σώζονται μέχρι ύψους 2-2,5 μ. Ο λόφος αυτός καταλήγει προς Β και Ν σε δυο χαμηλότερους. Στην ανατολική πλευρά του νότιου αποκαλύφθηκε, με ανασκαφή της αείμνηστης Ευαγγελίας Δειλάκη, τμήμα κτηριακού συγκροτήματος, (σχέδιο εικ. 2) πιθανόν ασκληπιείου, ελληνιστικών χρόνων (Εικ. 3). Καθαρίστηκαν δυο αίθουσες, η μια με ψηφιδωτό δάπεδο και βωμό στο κέντρο (Εικ. 4). Στον ίδιο χώρο βρέθηκε μεγάλο ενεπίγραφο βάθρο δυο αγαλμάτων από τα οποία σώθηκαν μόνο τα πέλματα (Εικ. 5) και πίσω του το θανμάσιο κεφάλι της θεάς Υγείας (Εικ. 6), έργο του Αθηναίου γλύπτη Άττα-

Εικ. 5

Εικ. 6

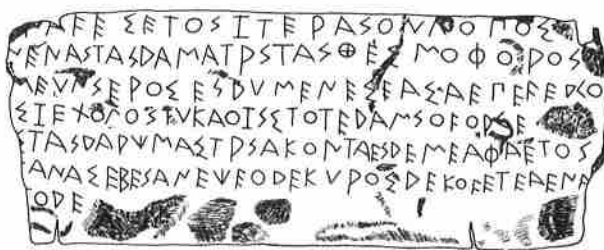
λον, που σήμερα φυλάσσεται στο τοπικό μουσείο. Στην άλλη αίθουσα αποκαλύφθηκε κι άλλο βάθρο αγαλμάτων και μαρμαρίνη τράπεζα προσφορών. Μπροστά στις δυο αίθουσες υπήρχε ενιαίος χώρος, ο οποίος δεν έχει ανασκαφεί πλήρως.

Αν και σε ρωμαϊκά νομίσματα της Φενεού εικονίζεται ο Ασκληπιός, το ιερό δεν αναφέρεται από τον Πausανία, διότι πιθανότατα είχε κατακλυσθεί από τα νερά της λίμνης και τα ερείπιά του δεν ήταν ορατά. Αντίθετα αναφέρει ναό της Αθηνάς Τριτωνίας στην ακρόπολη, ιερό της Αρτέμιδος Ευρίππας, ερείπια ναού του Πύθιου Απόλλωνα και μαρμαρίνο βωμό για τον Απόλλωνα και την Αρτεμη στον δρόμο προς την Πελλήνη, καθώς και ιερό της Αρτέμιδος Πυρωνίας στο όρος Κράθις.. Επίσης ότι οι Φενεάτες τιμούσαν με εναγισμούς τους Ιόλαιο και Μυρτίλο. Η κύρια όμως λατρεία ήταν του θεού Ερμή, την οποία αναφέρει και ο Κικέρωνας. Προς τιμήν του υπήρχε ναός στο όρος Κυλλήνη (Κυλλήνιος Ερμής), αλλά και στην πόλη με μαρμαρίνο άγαλμα, έργο του Εύχειρα, και τελούνταν αγώνες, τα Έρμαια. Οι αγώνες αυτοί, που διεξάγονταν στο στάδιο, το οποίο είδε ο Πausανίας κατεβαίνοντας από την ακρόπολη, περιελάμβαναν αρματοδρομίες και μουσικούς αγώνες, σύμφωνα με επιγραφικές μαρτυρίες. Στη Φενεό τέλος υπήρχε ιερό της Ελευσίνιας και Κιδαρίας Δήμητρας και ναός της Δήμητρας Θεσμίας.

Είναι γνωστό ότι σε αρκετές αρκαδικές πόλεις έγινε αναμόρφωση παλιών τοπικών λατρειών υπό την επίδραση των Ελευσίνιων. Οι Φενεάτες συγκεκριμένα μετέτρεψαν την λατρεία της τοπικής θεάς Κιδαρίας σε λατρεία της Δήμητρας Ελευσίνιας και Κιδαρίας. Υπήρχε μυστική τελετή, μια χρονιά για την Ελευσίνα και μια για την Κιδαρία. Στη δεύτερη, που ήταν πιο σημαντική, ο ιερέας φορώντας μάσκα με την μορφή της Κιδαρίας, χτυπούσε με ραβδί το έδαφος για να αναγκάσει τους υποχθόνιους δαίμονες να αφήσουν ελεύθερες τις παραγωγικές δυνάμεις της γης. Ο λατρευτικός χορός ονομαζόταν κίδαρις. Κοντά στο ιερό της Ελευσίνιας υπήρχε το Πέτρωμα, δηλαδή δύο μεγάλοι βράχοι. Κάθε δεύτερο έτος σε τελετή άνοιγαν τους βράχους και έβγαζαν έξω γραπτά κείμενα σχετικά με μυστική ιεροπραξία για τους μύστες. Στο Πέτρωμα, όπου τοποθετούνταν η μάσκα του ιερέα, έκαναν οι φενεάτες τους σοβαρούς τους όρκους.

Υπήρχε επίσης και λατρεία της Δήμητρας Θεσμίας με μυστική τελετή σε ναό κάτω από το όρος Κυλλήνη (15 στάδια από την πόλη), που καθιερώθηκε από τους Φενεάτες Τρισαύλη

και Δαμιθάλη, οι οποίοι υποδέχθηκαν και φιλοξένησαν τη θεά. Η τελετή ήταν τελετή θεομοφορίων και αποσκοπούσε στην υποβοήθηση της συγκομιδής του σιταριού. Με τη λατρεία αυτή συνδέθηκε χάλκινη πινακίδα από τα Καλάβρυτα (Εικ. 7), που χρονολογείται το

Εικ. 7

530 π.Χ και αναφέρεται στην αμφίεση των γυναικών που έπαιρναν μέρος στην τελετή.

Η λατρεία του Ερμή, της Δήμητρας και της Αρτέμιδος επιβεβαιώνεται από την απεικόνισή τους στα νομίσματα της Φενεού. Κανένα όμως από τα κτήρια και τα ιερά που προαναφέρθηκαν δεν έχει βρεθεί ακόμα.

Πάντως από τη μοναδική ανασκαφή που έγινε στην περιοχή, αλλά και από τις επιφανειακές έρευνες συνάγεται συνεχής κατοίκησης της από τους νεολιθικούς έως τους ρωμαϊκούς χρόνους. Σε διάφορα σημεία της λεκάνης της Φενεού έχουν εντοπιστεί συγκεντρώσεις οστράκων προϊστορικών χρόνων (στην ακρόπολη, στο παρεκκλήσι του Αγίου Χαράλαμπος, στην περιοχή του μοναστηριού του Αγίου Γεωργίου, στις θέσεις Τσούκα και Λακκώματα), και γεωμετρικών χρόνων (Άγιος Χαράλαμπος). Η αρχαϊκή εποχή αντιπροσωπεύεται από λείψανα στον Άγιο Χαράλαμπο, στα Λακκώματα, στο Διάσελο του Κυνηγού και στις θέσεις Τριανταφυλλιά και Ροϊδέτα και το σπήλαιο του Ερμή, που ήταν σε χρήση μέχρι τον 4ο αι. π.Χ. Στην κλασική και ελληνιστική εποχή ανάγονται λείψανα πύργων στα Λακκώματα, στο Μεσινό και στο διάσελο προς Στυμφαλία, το λατομείο στη Μπούγα και τα οικοδομικά κατάλοιπα στον Άγιο Χαράλαμπο. Τέλος η ρωμαϊκή εποχή βεβαιώνεται από τα οικιστικά κατάλοιπα στην Κουτσουπιά, στις Παλιές Καμάρες και στη Ροϊδέτα, τα όστρακα στα Λακκώματα και τον τάφο με τα χριστιανικά αρκοσόλια στη Μοσιά.

Η πόλη της Φενεού ήταν σε ακμή έως τα ελληνιστικά χρόνια, όπως δείχνει το γεγονός ότι συμπεριλαμβάνεται στις δέκα σημαντικές πόλεις της ανατολικής Πελοποννήσου που απέσπασε ο Κλεομένης από την Αχαϊκή Συμπολιτεία (225-224 π.Χ) και έφερε σε δύσκολη θέση τον Άρατο. Αυτό προκύπτει ακόμη και από τη δυνατότητά της να αναθέτει σε φημισμένους γλύπτες να κατασκευάζουν τα λατρευτικά αγάλματα των θεών της (Άτταλος, Εύχειο κ.α) καθώς και τα αναθήματά της στο ιερό της Ολυμπίας, όπου οι Φενεάτες αφιέρωσαν άγαλμα του Ερμή, έργο του Αιγινήτη Ονάτα και ανδριάντα του συμπατριώτη τους Νεολαίδα, που νίκησε στην πυγμαχία παιδών, έργο του Σικυώνιου Άλυπου.

Βιβλιογραφία

- 1) Ν. Παπαχατζή, Πανσανίου Ελλάδος περιήγησις, Αχαϊκά-Αρκαδικά, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1980
- 2) Pauly-Wissowa, R.E XIX 1963-1980
- 3) J. Baker-Penoyre, Pheneus and the pheneatike, J.H.S XXII (1902) pages 228-240
- 4) Ε. Δεϊλάκη, Ανασκαφή Φενεού 1958-1959-1961, Αρχαιολογικό Δελτίο 1961-62, Χρονικά, σελ 57-61
- 5) K. Tausend, Pheneos und Lousoi, Peter Lang, Frankfurt am Main 1999

Γιάννης Α. Ποττάκης
Δρ.Φιλοσοφίας - πρώην Υπουργός

Ιατρική και Φιλοσοφία στην αρχαία Ελλάδα

Οφείλω εξ αρχής να επισημάνω ότι στο σημείωμα αυτό θα περιορισθώ σε ορισμένες επισημάνσεις και θα αναφέρω μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα, με την ελπίδα ότι θα δοθεί η ευκαιρία στο μέλλον μιας περισσότερο εμπεριστατωμένης και πλήρους ανάλυσης.

1. Θα σας ζητήσω λοιπόν να κάνουμε ένα σύντομο ταξίδι στο παρελθόν. Να γυρίσουμε στον 5° π.Χ. αιώνα. Είναι ο αιώνας της μεγάλης στροφής· από τη μελέτη της φύσης, στη μελέτη του ανθρώπου. Και τη στροφή αυτή την σηματοδοτεί ο Σωκράτης. Είναι τόσο βαθιά η επιρροή της διδασκαλίας του και της προσωπικότητάς του, ώστε χώρισε την ιστορία της Φιλοσοφίας στα δύο. Οι πριν απ' αυτόν Φιλόσοφοι λέγονται «Προσωκρατικοί». Μετά από αυτόν λειτουργούν «Σωκρατικές Σχολές».

Είναι ο αιώνας της μεγάλης σύγκρουσης του Σωκράτη με τους Σοφιστές. Είναι ο αιώνας της μετάβασης από τη Γνώμη στην Έννοια. Η γνώμη (δόξα) είναι το θεμέλιο της Πολιτικής. «Έδοξε τῇ Βουλῇ καὶ τῷ Δήμῳ». Έτσι ενόμισε η Βουλή και ο Δήμος. Η απόφαση της δηλαδή στηρίχθηκε στη γνώμη της πλειοψηφίας των Αθηναίων πολιτών στη στάθμιση των υπέρ και των κατά. Όχι βέβαια σε μαθηματική απόδειξη. Η έννοια, αντίθετα, είναι το θεμέλιο της Επιστήμης. Έχει εσωτερική πειθαρχία στα στοιχεία που την συγκροτούν. Είναι η ίδια για όλους. Αλλιώς, αν χρησιμοποιούσαμε τους ίδιους όρους και ο καθένας τους έδινε ό,τι περιεχόμενο ήθελε, θα προκαλείτο σύγχυση και αβεβαιότητα, έλεγε σωστά ο Σωκράτης.

Είναι ο 5^{ος} αιώνας, ο αιώνας της μεγάλης δημιουργίας· της τραγωδίας. Είναι ο χρυσός αιώνας της άμεσης συμμετοχικής δημοκρατίας. Στον αιώνα αυτό η Ιατρική, με τον Ιπποκράτη, περνάει από το χώρο της Τέχνης στο χώρο της Επιστήμης. Από το χώρο της εμπειρίας, στο χώρο της θεωρίας. Χρησιμοποιεί το σχήμα της «διαίρεσης και συναγωγής», το σχήμα της διαλεκτικής που χρησιμοποιεί η Φιλοσοφία· «Οι γιατροί παρατηρούν με υπομονή και καταγράφουν την πορεία των διαφόρων ασθενειών, διαχωρίζουν τους διάφορους τύπους και μορφές υπό τις οποίες εμφανίζονται, δίδουν αιτιολογίες, επεξεργάζονται μια θεωρία πρόβλεψης (και πρόληψης) και διατυπώνουν μεθοδολογικούς κανόνες θεραπειάς»¹.

2. Για τη συγκρότησή της σε Επιστήμη, η Ιατρική δέχεται τη γονιμοποιό επίδραση της Φιλοσοφίας. Ο Edelstein δέχεται ότι η επίδραση είναι μονόπλευρη· από τη Φιλοσοφία

Σ.Σ. Η ομιλία αυτή του κ. Γιάννης Ποττάκης έγινε στο χωριό Δροσοπηγή (πρώην Μπάσι) της Στυμφαλίας, στα πλαίσια εκδηλώσεων που οργανώνονται εκεί τα τελευταία χρόνια από το "Θεραπευτήριο Υγεία" των Αθηνών με πρωτοβουλία του νομικού του συμβούλου κ. Δημ. Δρόλια που κατέγεται από το χωριό. Στη φετινή εκδήλωση στην οποία συμμετείχε και ο Δήμος Στυμφαλίας κλήθηκαν και ανέπτυξαν θέματα γιατροί του "Υγεία" και διακεκριμένοι επιστήμονες από άλλους χώρους.

1. Edelstein L.: *Bulletin of the History of Medicine*, 1952, σελ. 301.

στην Ιατρική². Θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς, ότι υπήρξε αμφίπλευρη. Και η Ιατρική γονιμοποίησε με τις «έννοιες» της τη Φιλοσοφία. Έτσι, οι έννοιες της «υγείας», της «αρμονίας», της «δύναμης» και πολλές άλλες χρησιμοποιούνται και για την Ιατρική και για την Φιλοσοφία και ιδιαίτερα την Πολιτική Φιλοσοφία, όπως π.χ. στις εκφράσεις «οι υγιείς πολιτικές δυνάμεις του τόπου», η «αρμονία στη λειτουργία της Πολιτείας» κ.λπ. Η έννοια «δικαία φύσις» χρησιμοποιείται και από τον Ιπποκράτη και από τον Πλάτωνα. Από τον Ιπποκράτη, για να περιγράψει τη σωματική και ψυχική υγεία, που στηρίζεται στην «ορθή αναλογία» των στοιχείων του σώματος που τη συγκροτούν. Από τον Πλάτωνα, για να περιγράψει την «ορθή λειτουργία» των δυνάμεων της ψυχής, -επικράτηση του λογικού, πειθαρχία του συναισθήματος και των επιθυμιών, συνεργασία του θυμοειδούς-, και την ορθή λειτουργία της Πολιτείας και των εξουσιών που ασκούν οι πολίτες, οι οποίες αντιστοιχούν στα τρία μέρη της ψυχής. Στο «λογιστικό» της ψυχής, τη λογική δηλαδή και την αιτιολόγηση, αντιστοιχούν οι κυβερνήτες, στο «επιθυμητικό» της ψυχής αντιστοιχούν οι παραγωγοί και οι τεχνίτες και στο «θυμοειδές» της ψυχής αντιστοιχούν οι φύλακες³.

3. Θα κάνουμε τώρα μια μικρή σταχυολόγηση από τον Εμπεδοκλή, ιατρό, ρήτορα και φιλόσοφο, μέχρι το Γαληνό, ιατρό και φιλόσοφο, με μικρούς ενδιάμεσους σταθμούς στο Σωκράτη, τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, για μερικά πολύ σύντομα και αποσπασματικά, λόγω του περιορισμού του χρόνου, σχόλια.

α. Για τον Εμπεδοκλή:

Γύρω στα 1920, ο Φρόυντ, πατέρας της Ψυχανάλυσης, βρίσκεται σε αμηχανία. Σύμφωνα με τη θεωρία του, τα όνειρα είναι «εκπλήρωση επιθυμιών». Όμως, οι τραυματίες του Α' Παγκόσμιου Πολέμου ονειρεύονταν συνεχώς τη σκηνή του τραυματισμού τους. Αυτά τα όνειρα δεν μπορούσαν να εξηγηθούν ως εκπλήρωση επιθυμίας. Κι ύστερα, η επιθετικότητα και η καταστροφικότητα του πολέμου δεν έμπαινε εύκολα στο περιεχόμενο μιας ερωτικής ενόρμησης, ως libido. Κατέφυγε λοιπόν στον Εμπεδοκλή. Δανείστηκε από τον Εμπεδοκλή το σχήμα «Φιλότης – Νείκος». Φιλότης, σημαίνει αγάπη, συνεργασία, ειρήνη, Νείκος, σημαίνει επιθετικότητα, καταστροφικότητα⁴. Αυτά τα δύο συναισθήματα, έλεγε ο Εμπεδοκλής, υπάρχουν και τα δύο στην ψυχή του ανθρώπου. Αυτό είπε και ο Φρόυντ. Στην ψυχή υπάρχουν τα συναισθήματα του Έρωτα και του θανάτου (της επιθετικότητας, της καταστροφικότητας). Χρέος έχουμε να καλλιεργούμε τα πρώτα και να επεκτείνουμε την κυριαρχία τους στην ατομική και συλλογική ζωή.

β. Για το Σωκράτη:

β1. Στις Νεφέλες ο Αριστοφάνης περιγράφει την επίσκεψη του Στρεψιάδη στο «Φροντιστήριο Ψυχών», που, σύμφωνα με το έργο, διατηρεί ο Σωκράτης. Τον επισκέπτεται, γιατί είναι σε εξαιρετικά δύσκολη θέση. Η γυναίκα του, που θέλει να ζει πάνω από την τάξη της, και ο επηρεασμένος από αυτήν γιός του κάνουν σπατάλες και δημιουργούν χρέη, που ο ίδιος αδυνατεί να πληρώσει. Κατέφυγε λοιπόν στο Σωκράτη, για να τον διδάξει πώς θα κάνει «τον ήσωνα λόγον, κρείττονα», τον άδικο λόγο δυνατότερο από τον δίκαιο λόγο, το

2. Edelstein L.: ο.α., σελ. 300.

3. Πλάτωνος: Πολιτεία 439c - 440e.

4. Diels - Kranz: *Fragmente der Vorsokratiker, Empedocles, Vol I, Frag. 18,20,26.*

ασθενέστερο επιχείρημα πιο ισχυρό κι έτσι, να κερδίσει τη δίκη και να γλυτώσει από τους δανειστές του. Ο Σωκράτης για τη λογική επικοινωνία με τους μαθητές του και τη διδασκαλία του χρησιμοποιεί τη μαιευτική και τη διαλεκτική. Βοηθάει δηλαδή το συνομιλητή του να «γεννήσει» τις ιδέες που έχει μέσα του. Για το Στρεψιάδη, αφού διαπιστώνει την αδυναμία της μαιευτικής και της διαλεκτικής να τον βοηθήσουν στο έργο του, καταφεύγει σε άλλη μέθοδο: στους «ελεύθερους συνειρμούς».

Ξάπλωσε, του λέει, στο ντιβάνι. Άφησε τη σκέψη σου ελεύθερη να πετάξει. Λέγε ό,τι σου έρχεται στο μυαλό! Ό,τι σκέφτεσαι. Όλα...⁵

Και ο Σωκράτης παρακολουθεί και ακούει.

Είναι η πρώτη ιστορικά καταγεγραμμένη ψυχαναλυτική συνεδρία που έγινε στην αρχαία Ελλάδα, στην Αθήνα, το 423 π.Χ. με το Σωκράτη στο ρόλο του Ψυχαναλυτή και το Στρεψιάδη στο ρόλο του αναλυόμενου ασθενούς.

β2. Και μια δεύτερη σύντομη αναφορά στο Σωκράτη. Στο έργο του Πλάτωνα Γοργίας, έργο που απηχεί τις απόψεις του Σωκράτη, ο τελευταίος χρησιμοποιεί μια μεταφορική εικόνα. Παρομοιάζει την υγεία του σώματος με την υγεία της ψυχής και με την ορθή λειτουργία της Πολιτείας. Για την ευρωστία και την υγεία του σώματος έχουμε τη Γυμναστική και την Ιατρική, αντίστοιχα. Για την Ψυχή, τη Νομοθετική και τη Δικαιοσύνη. Νομοθετική σημαίνει το όριο. Μέχρι που μπορούμε να πάμε. Ποιο όριο δεν επιτρέπεται να υπερβούμε, γιατί από εκεί και πέρα τελούμε άδικη πράξη κ.λπ. Δικαιοσύνη σημαίνει, όπως είπαμε, ψυχική αρμονία. Η ψυχή λειτουργεί με τρόπο ώστε να κυβερνάει η λογική, να υποτάσσονται οι επιθυμίες κ.λπ. Η Πολιτεία είναι δίκαια, όταν οι κυβερνώντες δρουν λογικά και αιτιολογούν τις πράξεις τους, οι παραγωγοί και οι τεχνίτες παράγουν προϊόντα σε ποιότητα και επάρκεια, και οι φύλακες παρέχουν ασφάλεια. Ό,τι είναι η Ιατρική για το σώμα, λέει ο Σωκράτης, είναι η Δικαιοσύνη για την ψυχή και την Πολιτεία.⁶

Η αναλογία αυτή έχει φυσικά τις δυσκολίες της. Η σωματική υγεία φθείρεται φυσιολογικά με τα χρόνια. Η ηθική υγεία δεν αντιμετωπίζει τέτοιο φαινόμενο φυσιολογικής φθοράς. Έχει όμως και το μεγαλείο της. Ό,τι είναι το φάρμακο για την Ιατρική, -βοηθάει δηλαδή στην αποκατάσταση της υγείας του σώματος-, ανάλογα είναι και η ποινή για την άδικη ψυχή και για την αποκατάσταση του δικαίου στην Πολιτεία.

Σωκρ.: «...καθένας που αδικεί πρέπει να τιμωρείται δίκαια για να γίνεται ο ίδιος καλύτερος και για να γίνεται παράδειγμα για τους άλλους, και οι άλλοι βλέποντας όσα παθαίνει, να γίνονται καλύτεροι από φόβο...»⁷.

Η θεωρία της Ειδικής και της Γενικής Πρόληψης στο Ποινικό Δίκαιο, δηλαδή του ρόλου της ποινής «για την καταπολέμηση της ρίζας του κακού στην ψυχή του κοινωνού», όπως γράφει ο Ν. Χωραφάς, καθηγητής του Ποινικού Δικαίου, και για την πρόληψη νέων εγκλημάτων, βρήκε ασφαλές έρεισμα στην αναλογία Ιατρικής - Δικαιοσύνης του Σωκράτη.

Η αναλογία Ιατρικής - Δικαιοσύνης, υγείας του σώματος και υγείας της ψυχής, είχε και μια ακόμα σπουδαιότητα. Βοήθησε τη Φιλοσοφία και την Ιατρική να αντιμετωπίσουν και να ερευνήσουν τα προβλήματα για τα μη άμεσα ορατά, με βάση τα προβλήματα και τις λύσεις που δόθηκαν στα ορατά (Ψυχή - Σώμα).⁸

5. Αριστοφάνους: *Νεφέλες*, στιχ. 627-636 και 694-764.

6. Πλάτωνος: *Γοργίας* 464b - 465.

7. Πλάτωνος: *Γοργίας* 525b.

γ. Για τον Αντιφώντα:

Ο Αντιφών, σοφιστής και σπουδαίος ρήτωρ, είχε εγκαταστήσει τον οίκο του στην Κόρινθο, στην Αγορά και ασχολείτο με την τέχνη της αλυπίας. Βρήκε φαίνεται εκείνη την εποχή τους Κορίνθιους λυπημένους, και τους προσέφερε λογοθεραπεία, θεραπεία από την κατάθλιψη και τη μελαγχολία. Ως μέθοδο θεραπείας χρησιμοποιούσε την αναζήτηση της αιτίας της λύπης και ζητούσε από τους επισκέπτες του να του διηγηθούν με κάθε ειλικρίνεια τα της ζωής τους. Και ζητούσε να δει αν «νόμος» και «φύσις» βρίσκονταν σε αρμονία, αν δηλαδή οι επιταγές του νόμου και οι ανάγκες της ανθρώπινης φύσης έρχονται σε αντίθεση. Η αλήθεια οδηγούσε σε επαναδιάταξη των πραγμάτων, ώστε να επέλθει ισορροπία ανάμεσα σε λογική και συναίσθημα, σε αυτοπεριορισμό και ελευθερία. Θεωρείται ο πρώτος ψυχίατρος.

δ. Για τον Πλάτωνα:

Αναφερθήκαμε ήδη στην τριμερή διάκριση της ψυχής και στην αντιστοίχισή της με τις τρεις λειτουργίες της Πολιτείας. Για την ψυχή: «λογιστικό» (η ικανότητα λογικής και αιτιολόγησης), «επιθυμητικό» (η επιθυμία, το συναίσθημα κ.λπ.), «θυμοειδές» (η έδρα της βούλησης, του θυμού, της οργής). Σ' αυτές αντιστοιχούν οι διακρίσεις των λειτουργιών της Πολιτείας. Οι κυβερνήτες, οι παραγωγοί και οι φύλακες. Το μοντέλλο αυτό λειτουργίας της ψυχής παρουσιάζει καταπληκτική ομοιότητα με το μοντέλλο τριχοτόμησης της ψυχής στον Φρόνυτ. Στο λογιστικό (λογικό) αντιστοιχεί το *ego* (εγώ), στο επιθυμητικό αντιστοιχεί το *id* (ασυνείδητο) και στο βουλητικό αντιστοιχεί το *super ego* (υπέρ εγώ).

Στον Πλάτωνα βρίσκουμε επίσης το «υδρολυτικό μοντέλλο» λειτουργίας της ψυχής.⁸ Σύμφωνα με αυτό, η ψυχική ενέργεια κατευθύνεται από τις κλειστές διεξόδους προς τις ανοιχτές. Το μοντέλλο αυτό παρουσιάζει καταπληκτική αναλογία με το μοντέλλο της μετουσίωσης (εξιδανίκευσης, *sublimation*) που περιγράφει ο Φρόνυτ. Μια ερωτογόνα ενόρμηση αλλάζει επιθυμητό αντικείμενο και στρέφεται προς ανώτερους σκοπούς. Εκφράζεται ως αγάπη και επίδοση στην Τέχνη, την Επιστήμη, τον Πολιτισμό, τον Αθλητισμό κ.λπ.

Στον Πλάτωνα επίσης βρίσκουμε μια εξαιρετη περιγραφή των δύο τύπων των γιατρών του γιατρού των δούλων και του γιατρού των ελεύθερων. Ο γιατρός των δούλων έχει συμπεριφορά αυταρχική. Συμπεριφέρεται προς τον ασθενή, όπως ο αφέντης προς το δούλο. Είναι υπεροπτικός. Δίνει εντολές. Δεν εξηγεί. Απαιτεί απόλυτη συμμόρφωση και πειθαρχία και είναι σχεδόν πάντοτε βιαστικός. Ο γιατρός των ελεύθερων αντίθετα δεν χρησιμοποιεί αυταρχική συμπεριφορά. Χρησιμοποιεί και στηρίζεται στην πειθώ. Καταπραΰνει τον ασθενή με το λόγο, συζητά μαζί του το πρόβλημα. Αναλύει, εξηγεί, ενημερώνει. Ο γιατρός και ο ασθενής συνεργάζονται στην καταπολέμηση της νόσου. Ο γιατρός δείχνει συμπεριφορά ελεύθερου πολίτη προς ελεύθερο πολίτη.⁹

Την αναλογία αυτή μεταφέρει ο Πλάτων στην Πολιτική. Ο πολιτικός πρέπει να συμπεριφέρεται στους πολίτες, όπως ο γιατρός των ελεύθερων. Να συζητά, να εξηγεί, να ενημερώνει, να αναλύει, να πείθει. Να συνεργάζεται με τον πολίτη και να στηρίζεται στη συνεργασία του. Και να μην συμπεριφέρεται στον πολίτη με τρόπο υπεροπτικό, αυταρχικό, με εντολές και «γρამμές», χωρίς ποτέ να ζητάει ή να ακούει τη γνώμη του.

8. Αριστοτέλους: *Ηθικά Νικομάχεια*, II, 2, 1104 a.

9. Πλάτωνος: *Πολιτεία* 571-2.

10. Πλάτωνος: *Νόμοι* c-d.

ε. Για τον Αριστοτέλη:

Θα περιοριστώ σε μία μόνο αναφορά. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη ο εγκέφαλος εξακολουθεί να λειτουργεί κατά τη διάρκεια του ύπνου. Τα όνειρα είναι παραγωγή του εγκεφάλου. Δεν έρχονται «απ' έξω», από τους θεούς, αλλά από τα μέσα. Μπορούν δε να προβλέψουν, να ευαισθητοποιηθούν σε μεταβολές που θα συμβούν στη σωματική υγεία, οι οποίες έχουν κατά κάποιο τρόπο τεθεί σε εκκίνηση, σ' ένα βαθύτερο επίπεδο του οργανισμού, αλλά δεν έχουν εμφανισθεί ακόμα, με τη μορφή του συμπτώματος, του πόνου κ.λπ. Όπως οι αγγελιοφόροι στην αρχαία Ελλάδα είχαν ξεκινήσει τη διαδρομή τους, αλλά δεν είχαν φθάσει ακόμα...

2400 χρόνια μετά, το 1998 σε μια μεγάλη κλινική της Αμερικής, ένας καθηγητής της Ιατρικής προβαίνει σε μια ανακοίνωση. Μια ασθενής του ανέφερε ότι σε όνειρο της είδε ότι θα κατελαμβάνετο από μια συγκεκριμένη νόσο. Ο γιατρός την υπέβαλλε σε εξετάσεις, οι οποίες υπήρξαν αρνητικές. Το όνειρο όμως επανήλθε και η ασθενής υπεβλήθη σε νέες εξετάσεις. Το αποτέλεσμα υπήρξε και πάλι αρνητικό. Όμως το όνειρο επανήλθε για μια ακόμα φορά, κι αυτή τη φορά με τον προσδιορισμό του οργάνου του σώματος που θα προσεβλήτο. Αυτή τη φορά, οι εξετάσεις το επιβεβαίωσαν» Η ασθενής υπεβλήθη έγκαιρα σε θεραπεία, με θετικά αποτελέσματα. Η θεωρία του Αριστοτέλη είχε επαληθευθεί.¹¹

στ. Για τον Γαληνό

Θα τελειώσουμε αυτή τη μικρή περιήγηση με το Γαληνό, ιατρό και φιλόσοφο. Η φράση του «ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος» κρύβει διπλό μήνυμα.

Προς τους φιλοσόφους: Να μην είναι απόμακροι, να μη θεωρητικολογούν και να μη διχοτομούν συνεχώς τις έννοιες, αλλά να είναι συνεχώς μέσα στη ζωή, σε μια διαρκή αναζήτηση και ένα αδιάκοπο έλεγχο, σε μια συνεχή δημιουργία, που δεν θα εμποδίζεται από «κλειστές αλήθειες» και «δόγματα». Αντίθετα, να σπάζει τα κλειστά κυκλώματα της σκέψης και της πράξης και να γίνεται πηγή και έκφραση ελευθερίας.

Για τους ιατρούς: Να μην αντιμετωπίζουν τον άνθρωπο, όπως ο μηχανικός τις μηχανές, ως μια απλή σύνθεση κυττάρων, μηχανημάτων, αλλά ως αυτοτελείς «αξίες», στην ατομικότητα και τη μοναδικότητα τους.

Στα σταυροδρόμια της σύγχρονης εποχής, τα προβλήματα που θα αντιμετωπίσει η Κοινωνία στον τομέα της Ιατρικής, που έχουν σχέση με την αρχή της ζωής (και την άμβλωση), με το τέλος της ζωής (και την ευθανασία), με το μέλλον της ζωής (και την κλωνοποίηση) έχουν μια αδιάσπαστη Ηθική, Φιλοσοφική και Πολιτική διάσταση. Στο μέτρο μάλιστα που προβλέπουν ή ανοίγουν τη δυνατότητα εμφύτευσης ικανοτήτων, οι οποίες θα αποτελούν κληρονομικό πρόνομο, που δεν θα είναι αποτέλεσμα της συμμετοχής στη ζωή και τους αγώνες της, είναι φανερό ότι μόνο με βαθιά αίσθηση της ηθικής, φιλοσοφικής και πολιτικής της διάστασης, μπορεί να αντιμετωπισθούν. Γιατί έχουν σχέση με τους τελικούς σκοπούς και τις πρώτες αρχές.

11. Horta P.: Detecting cancer in dream content, *Bulletin of the Menninger Clinic*, Vol 12, No 3 Summer 1998, p. 326-333. Freud: G.W.IV, *The Scientific Literature on Dreams*, σελ. 2,3,33, G.W. V., *Wish Fulfillment*, σελ. 550.

Σπύρος Κ. Μιχόπουλος

Εικ. 1 Ant. Bourdelle: *Ηρακλής τοξότης*
(Γλυπτό στο Παρίσι)

ΑΓΩΝΕΣ ΤΟΞΟΒΟΛΙΑΣ

ΜΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΣΤΥΜΦΑΛΙΑ

Η Στυμφαλία είναι ένας τόπος έμπλεος ιστορίας και μύθων. Εδώ, όπως είναι γνωστό, συντελέστηκε ο πέμπτος άθλος του Ηρακλή ο οποίος, με τη βοήθεια της Αθηνάς που ήταν και η προστάτιδα θεά του ήρωα, κατατόξευσε και σκότωσε με τα βέλη του τις “Στυμφαλίδες Όρνιθες”.

Στους αναγνώστες του “Αιπύτου” ο “Ηρακλής τοξότης” έχει γίνει πλέον “οικείος” αφού το περιοδικό τον φέρει ως “σήμα κατατεθέν” πλάι στο λογότυπό του. Πρόκειται για απεικόνιση αγάλματος του διάσημου Γάλλου γλύπτη Emile - Antoine Bourdelle, έργο που βρίσκεται στο Παρίσι. (Εικ. 1) Είναι εμπνευσμένο από το ανάγλυφο άγαλμα που υπήρχε στο ναό της Αφαίας Αθηνάς στην Αίγινα.

Οι άθλοι του Ηρακλή αποτελούν ένα σύμβολο με παγκόσμια ακτινοβολία, ένα σύμβολο νίκης της ζωής επί του θανάτου, γι’ αυτό και πέρασαν ως θεματικά μέσα έκφρασης στο χώρο της λογοτεχνίας, αλλά και της τέχνης γενικότερα, κυρίως της γλυπτικής και της ζωγραφικής και τώρα τελευταία ακόμα και του κινηματογράφου και του Θεάτρου Σκιών.

Παραμιπτόντως να αναφέρω ότι, οι “Στυμφαλίδες όρνιθες” καθώς και οι άλλοι άθλοι του Ηρακλή και ο ίδιος ο ήρωας, απεικονίσθηκαν σε γλυπτά έργα από τον μέγιστο Σικυνώνιο γλύπτη Λύσιππο, αλλά και από άλλους καλλιτέχνες, σε αναρίθμητα έργα ποικίλης τεχνολογίας¹. Θα περιορισθώ να αναφέρω εδώ μερικά μόνο παραδείγματα.

Στο Βρετανικό Μουσείο στο Λονδίνο βρίσκεται ο πασίγνωστος μελανόμορφος αμφορέας του 530 π.Χ. όπου ο αρχαίος ζωγράφος παριστάνει τον Ηρακλή να σκοτώνει τις Στυμφαλίδες Όρνιθες, όχι με τόξο, αλλά με σφεντόνα. (Εικ. 2)

Ο άθλος εξοντώσεως των Στυμφαλίδων Ορνίθων εικονίζεται και σε άλλον, επίσης μελανόμορφο αμφορέα του 6ου π.Χ. αιώνα, φιλοτεχνημένο προφανώς από τον ίδιο αρχαίο

1, Βλέπε σχετικά, Σπ. Μιχόπουλος, “Στυμφαλίδες όρνιθες” ο μύθος σε έργα τέχνης. *Περ. Αίπυτος* τ. 23-25 σελ. 147-156, Του ιδίου: “Λέων της Νεμέας - Στυμφαλίδες όρνιθες”, οι δύο “Κορινθιακοί άθλοι του Ηρακλή στην εργογραφία του Λυσίππου. *Πρακτικά Α’ Παγκορινθιακού Συνεδρίου, του Ιδρύματος Κορινθιακών Μελετών*, σελ. 195-207.

*Εικ. 2.
Ο Ηρακλής σκοτώνει
τις Στυμφαλίδες
όρνιθες με σφεντόνα.
Παράσταση
σε μελανόμορφο
αμφορέα του 530 π.Χ.
(British Museum,
Λονδίνο).*

ζωγράφο, αφού οι παραστάσεις και στους δύο αμφορείς είναι της ίδιας τεχνοτροπίας και παρουσιάζουν χαρακτηριστικές ομοιότητες. Η διαφορά εδώ έγκειται στο ότι ο Ηρακλής φοράει περικεφαλαία αντί της λεοντής την οποία όμως κρατάει στο τεταμένο δεξί του χέρι. (Εικ. 3)

Στην αρχαία Στύμφαλο είχαν κοπεί νομίσματα που έφεραν παραστάσεις στη μία όψη τον Ηρακλή τοξότη και στην άλλη τις όρνιθες ή την κεφαλή της Αρτέμιδος. Παρόμοια νομίσματα είχαν κόψει και άλλες αρχαίες πόλεις. (Εικ. 4).

Ένα γλυπτό του 490 π.Χ., κοσμούσε το ανατολικό αέτωμα του ναού της Αφαίας Αθηνάς στην Αίγινα και σήμερα βρίσκεται ακροτηριασμένο σε γλυπτοθήκη του μουσείου τού Μονάχου. Παριστάνει γονατιστό τον Ηρακλή, που φοράει ως κράνος τη λεοντοκεφαλή, να τοξεύει προφανώς τις Στυμφαλίδες Όρνιθες. (Εικ. 5).

Ένα άλλο του 457 π.Χ. που παρίστανε τον Ηρακλή να προσφέρει στην Αθηνά ως τρόπαιο νεκρές Στυμφαλίδες όρνιθες, κοσμούσε μετόπη του ναού του Διός στην Ολυμπία και σήμερα βρίσκεται ακροτηριασμένο και αυτό στο Αρχαιολογικό της Μουσείο. (Εικ. 6)

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως ο Σικυώνιος γλύπτης Λύσιππος είχε φιλοτεχνήσει γύρω στο 320 π.Χ. μια ορειχάλκινη σύνθεση όπου παριστάνονταν κυκλικά και οι δώδεκα άθλοι του Ηρακλή. Το έργο γνωστό ως “Δωδέκαθλο του Λυσίππου” είχε στηθεί στην

*Εικ. 3 Ο Ηρακλής τοξεύει τις Στυμφαλίδες
όρνιθες. Παράσταση σε μελανόμορφο
αμφορέα του 6ου π.Χ. αιώνα.
(Φωτ. από το αρχείο του αρχαιολόγου
καθηγητή στο πανεπιστήμιο Columbia
κ. Hector Williams).*

Εικ. 4 Αρχαία ασημένια νομίσματα. Αριστερά: Επάνω κεφαλή της Στυμφαλίας Αρτέμιδος και κάτω ο Ηρακλής με ρόπαλο, λεοντή και τόξο και κυκλικά η λέξη ΣΤΥΜΦΑΛΙΩΝ. Στο μέσον: Επάνω Κεφαλή της Στυμφαλίας Αρτέμιδος. Και η κάτω τόξο με φαρέτρα και ανέμεσα ΣΤΥΜΦΑ. Δεξιά: Επάνω Στυμφαλίδα όρνιθα με πελώριο κεφάλι και ράμφος και η κάτω, ο Ηρακλής τοξεύων (νόμισμα της Θασου).

Αλυζία της Ακαρνανίας, αλλά το 197 π.Χ. ανηρπάγη από τους Ρωμαίους και μεταφέρθηκε στη Ρώμη από όπου και χάθηκε. Αναπαράστας από το έργο αυτό, όπου διατηρείται η λησιπικη τεχνοτροπία, υπάρχουν σε μαρμαρίνες σαροφάγους της ρωμαϊκής εποχής. (Εικ. 7 & 8)

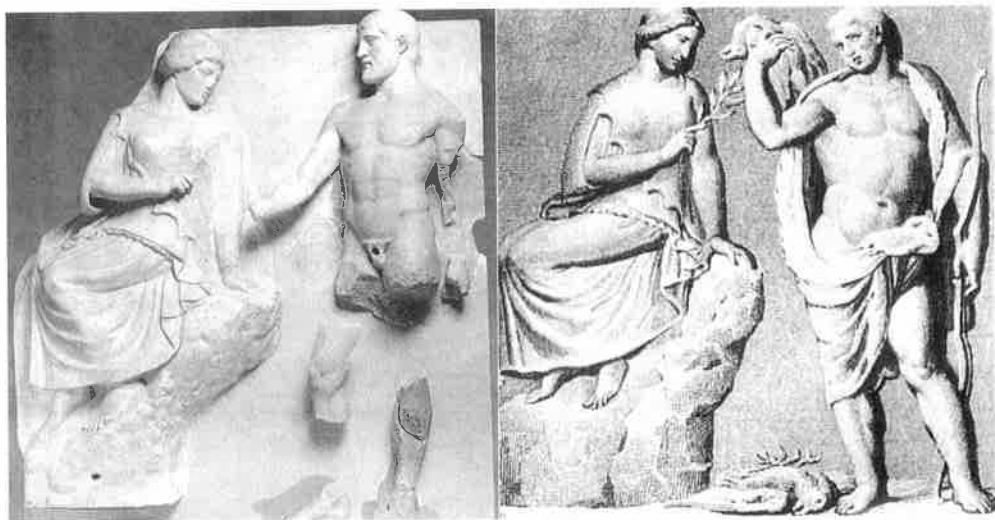
Να παραθέσω δύο ακόμη χαρακτηριστικά παραδείγματα από τα πολλά που υπάρχουν σε έργα τέχνης, όπου εικονίζεται ο Ηρακλής να τοξεύει τις Στυμφαλίδες Όρνιθες. Πρόκειται για το σπασμένο δίσκο του 1ου αι. π.Χ. από τη Μέμφιδα της Αιγύπτου, που ανασυγκολήθηκε με τα δεκατρία μόνο κομμάτια που βρέθηκαν και για το ασημένιο κύπελλο που βρέθηκε στην οικία Μενάνδρου στην Πομπηία. (Εικ. 9 & 10)

Από το άλλο μέρος ας μην ξεχνάμε ότι η «κυνηγέτις Άρτεμις» (Εικ. 11), η τοξοφόρος θεά που εξουσίαζε τα έλη και τις λίμνες (Λιμνάτις), είναι «εφεστία θεότης» της Στυμφαλίας όπου υπήρχε περιλαμπρο ιερό της με λατρευτικό επίχρυσο ξόανο άγαλμα της θεάς, παραστάσεις των Στυμφαλίδων ορνίθων στην οροφή του και πίσω από το ναό μαρμαρίνα αγάλματα παρθένων με πόδια ορνίθων, όπως αναφέρει ο Πausanias². Αλλά και ο δίδυμος αδελφός της Αρτέμιδος, ο Απόλλων, μία από τις πολλές ιδιότητες που είχε ήταν και του τοξότη θεού, (εκηβόλος Απόλλων. Εικ. 12)

Εικ. 5 Ηρακλής τοξότης. Ανάγλυφο από το ναό της Αφαιάς Αθηνάς στην Αθήνα (Staatliche Antikensammlungen, Μόναχο)

² Πausanias, *Αρκαδικά* (H, 22, 7)

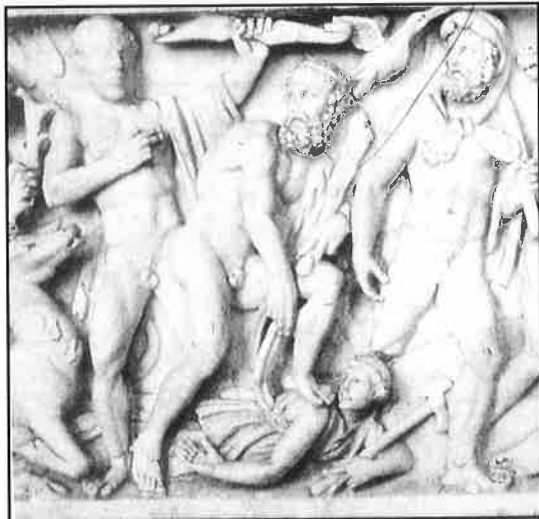

Εικ. 6 Αριστερά: Το ακρωτηριασμένο ανάγλυφο στο Μουσείο της Ολυμπίας. Δεξιά: Αναπαράσταση του ίδιου θέματος σε γκραβούρα του H.-P.Eydoux. Ο Ηρακλής κρατάει τόξο και προσφέρει στην Αθηνά μία από τις νεκρές Στυμφαλίδες όρνιθες, ενώ άλλη μία κείται νεκρή στο δάπεδο.

Να θυμίσω ακόμη ότι, εκτός από την Αρτέμιδα και τον Απόλλωνα, τοξοβόλος ήταν και ο γιος της Αφροδίτης ο Έρως, που έστελνε τα βέλη του αδιακρίτως προς θεούς και ανθρώπους, και εξακολουθεί να τα στέλνει ακόμη και σήμερα, «παλιά μας τέχνη κόσκινα» δηλαδή, «ὅστις πάντων θεῶν τε, θνητῶν τε δαμιάζει ἐν τοῖς στήθεσιν τὸν νοῦν καὶ τὴν σόφρωνα βουλήν» κατά τον Ησίοδο, «ἀνίκατος μάχαν» κατά τον Σοφοκλή και «Έρως αὐτός, παῖς ἀνθηρός καὶ νέος πτέρυγας ἔχων καὶ τόξα», (Εικ. 13) όπως περιγράφει το «Περί

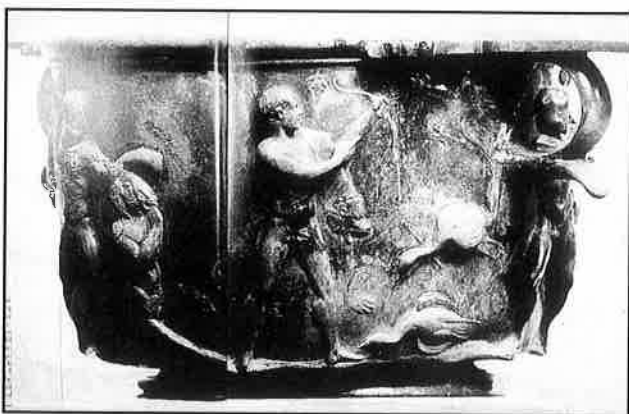
Εικ. 7 Ο Ηρακλής τοξενεί τις Στυμφαλίδες όρνιθες. Λεπτομέρεια από αψιδωτή σαρκοφάγο του 180 μ.Χ. (Museum Romano, Ρώμη).

Εικ. 8 Ο Ηρακλής σημαδεύει μια όρνιθα που πετάει. Λεπτομέρεια από σαρκοφάγο του 240 μ.Χ. (Museum Romano, Ρώμη)

Εικ. 9 Ο Ηρακλής τοξενύει τις όρνιθες. Παράσταση σε γυψίνο δίσκο. (Μουσείο Καΐρου)

Εικ. 10 Παράσταση του άθλου σε ασημένιο κύπελλο της Πομπηίας. (Μουσείο Νάπολης)

Ἔρωτος ἄγαλμα» του Λυσίππου ο Καλλίστρατος. Να σημειώσω εδώ ότι ἄγαλμα του Ἐρωτα με τόξο υπήρχε και στον Ακροκόρινθο, πλάι στο ἄγαλμα της ἑνοπλῆς θεάς και μητέρας του, της Αφροδίτης.

Ὡς προς τη λογοτεχνία, τώρα, όλα τα εἶδη της αρχαίας ελληνικῆς λογοτεχνίας, το ἔπος, η λυρική ποίηση, η τραγωδία, η κωμωδία, το σατυρικό δράμα, το ἐπίγραμμα, αλλά και ποιητές νεότερων εποχών όπως λ.χ. ο Γάλλος Heredia³ ἀντλούν πλού-

Εικ. 11 Η θεά του κυνηγιού Ἀρτεμις με τόξο και φαρέτρα ἐπὶ το ἔργον. Ερυθρόμορφος κρατήρας τον 470 π.Χ. (Museum of Fine Arts, Βοστώνη). Δίπλα η «Θεά του κυνηγιού Ἀρτεμη» του λαϊκοῦ ζωγράφου Θεόφιλου.

3. Κατ. Μιχοπούλου: "Νεμέα και Στυμφαλία", δύο ποιήματα στα "Τρόπαια" του Heredia, Αίπυτος τ. 10-12 σελ. 116-119

Εικ. 12 Ο Απόλλων του γλύπτη Λεωχάρη. 4ος αι. π.Χ. (Συμπληρωμένο εκμαγείο. Μπελβεντόρε, Βατικανό).

Εικ. 13 Ο Έρως με το τόξο. Μαρμάρινο αντίγραφο έργου του Λυσίππου (Ρώμη, Musei Capitolini).

σιο υλικό από τη ζωή και τους άθλους του Ηρακλή. Σε πολλά από τα έργα αυτά, όπως είναι επόμενο, αναφέρονται και οι “Στυμφαλίδες όρνιθες” μέσω των οποίων το όνομα της μυκρής πατρίδας μας είναι γνωστό στα πέρατα του κόσμου.

Το ίδιο θέμα ενέπνευσε και μεγάλους ζωγράφους όπως τον Rubens, τον Delacroix, τον Moreau⁴ (Εικ. 14) κ.ά. έργα των οποίων βρίσκονται σε μουσεία το εξωτερικού.

Ύστερα από όσα εκτέθηκαν προκύπτει εύλογο το ερώτημα. Η “εκτοξευόμενη” -ας μου συγχωρηθεί το αδόκιμο- γνώση της ιστορίας της Στυμφαλίας και ειδικότερα η “τοξοβόλος” φήμη της, δε θα έπρεπε να είχε αξιοποιηθεί, αφού παρουσιάζει αθλητικό και πολιτιστικό ενδιαφέρον γενικότερα, αλλά και γιατί όχι και τουριστικό που παραμένει ανεκμετάλλευτο;

Ένας τρόπος για να γίνει αυτό θα ήταν η διοργάνωση και η τέλεση εδώ αγώνων τοξοβολίας. Φρονώ ότι ο μύθος και η ιστορία της Στυμφαλίας, παρέχουν ερείσματα για ένα τέτοιο εγχείρημα και αυτή είναι η πρότασή μου προς το Δήμο Στυμφαλίας, τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Κορινθίας και προς το Υπουργείο Πολιτισμού (Γενική Γραμματεία Αθλητισμού). Με δεδομένο μάλιστα ότι η τοξοβολία περιλαμβάνεται στους Ολυμπιακούς Αγώνες - προς Θεού, ας μην πάρουν τα μυαλά μας αέρα - εν όψει του 2004 - αφού ξεκινήσουν στη Στυμφαλία ως τοπικοί θα μπορούσαν με τον καιρό να εξελιχθούν σε πανελλήνιους αγώνες τοξοβολίας.

Μπορεί εκ πρώτης όψεως η ιδέα να φαίνεται δύσκολη στην πραγμάτωσή της και ασφαλώς είναι. Δεν είναι όμως και ακατόρθωτη, αρκεί να την πιστέψουμε.

4. Βλέπε Gustave Moreau: Ο Ηρακλής και οι όρνιθες της λίμνης Στυμφαλίας, *Αίπντος* τ. 23-25 σελ. 61- 62.

Εικ. 14 Gustave Moreau: Αριστερά. Ο Ηρακλής και οι όρνια της λίμνης Στυμφαλίας. (Συλλογή Rust). Δεξιά. Ο Ηρακλής στη λίμνη Στυμφαλία.. Λεπτομέρειες από δύο πίνακες του ζωγράφου που βρίσκονται στο Μουσείο Moreau στο Παρίσι.

Κατ' αρχήν θα πρέπει να συσταθεί ένας ειδικός φορέας που θα εργασθεί για την υλοποίηση αυτής της ιδέας και εδώ το βάρος κατά το μεγαλύτερο μέρος πέφτει στους ώμους του Συλλόγου Νέων της Στυμφαλίας, κάποιιοι από τους οποίους πιστεύω ότι θα θελήσουν να μνηθούν στα “μυστικά” του αθλήματος. Και ασφαλώς θα χρειασθεί ο φορέας αυτός να έλθει σε επαφή με την **Ελληνική Φίλαθλο Ομοσπονδία Τοξοβολίας (Ε.Φ.Ο.Τ.)** η οποία ιδρύθηκε στην Ελλάδα το 1999.

Αυτονόητο είναι ότι πρώτα πρέπει να ζητηθούν πληροφορίες για το τί γίνεται σήμερα στην Ελλάδα, πώς εκπαιδεύονται και πως προπονούνται οι αθλητές του αγωνίσματος αυτού και αν υπάρχουν σχολές. Μετά να ακολουθήσουν μελέτες για την υποδομή και τις προϋποθέσεις που απαιτούνται, για τα κατάλληλα μέσα και όργανα, για τα προβλήματα που θα προκύψουν και για όλες τέλος πάντων τις παραμέτρους ενός τέτοιου εγχειρήματος.

Ως χώρος τελέσεως αυτών των ιδιότυπων αγώνων, θα μπορούσε να προταθεί η επίπεδη έκταση μεταξύ όχθης της λίμνης και αρχαίου θεάτρου, από τις κερκίδες του οποίου θα παρακολουθούν τους αγώνες οι θεατές. Ως έπαθλα στους νικητές θα πρότεινα να απονέμονται μετάλλια με παραστάσεις των αρχαίων Στυμφαλιακών νομισμάτων. Ως τόσο σκόπιμο θα ήταν να συγκεντρωθούν από τώρα όλες οι παραστάσεις του άθλου που υπάρχουν σε νομίσματα, αγγεία, γλυπτά, κύπελλα, πίνακες μεγάλων ζωγράφων, χαρακτηριστικά, ξυλογραφίες κ.ά. και να εκδοθούν σε ένα τεύχος, όπου και θα παρατίθενται όλες οι αναφορές του άθλου που υπάρχουν σε αρχαία και νεότερα κείμενα.

Πριν τελειώσω την “πραγματεία μου” αυτή περί τοξοβολίας, ίσως είναι χρήσιμο να εκθέσω εδώ και κάποια στοιχεία για το τόξο, για το αγώνισμα καθ' εαυτό και για τη μακραίωνη ιστορία τους.

Εικ. 15 Σκύθης τοξότης μισθοφόρος των Αθηναίων.

Εικ. 16 Ορεαίβιος Κρητικός τον 16ου αιώνα με σύνεργα του κυνηγού τόξο και φαρέτρα. Χαλκογραφία. (Θ. Προβατάκη: Κρήτη, λαϊκή τέχνη και ζωή)

Το τόξο έχει χρησιμοποιηθεί, από τους προϊστορικούς ακόμα χρόνους, ως όπλο για τον πόλεμο και για το κυνήγι. Από τον Όμηρο μαθαίνουμε ότι ο Οδυσσέας, που κατά μία μυθολογική εκδοχή είναι γιός του δικού μας, του Κορίνθιου βασιλιά Σίσυφου, στον οποίο οφείλει την πανουργία του, αφού νίκησε τους μνηστήρες της Πηνελόπης σε αγώνισμα τοξοβολίας περνώντας το βέλος μέσα από τις τρύπες μιας σειράς τσεκουριών, στη συνέχεια τους εξόντωσε όλους με το ίδιο τόξο⁵.

Εκτός από τον Οδυσσέα, ο Όμηρος αναφέρει ως σπουδαίους τοξότες και τους Μυριόνη, Πάνδαρο, Πάρι, Τεύκρο και τον περίφημο Φιλοκτήτη στον οποίο ο Ηρακλής, λίγο πριν πεθάνει, έδωσε το τόξο του και τα δηλητηριασμένα βέλη.

Στους αρχαίους στρατούς, Αιγυπτίων, Περσών, Σκυθών, (Εικ. 15) Ελλήνων, Ρωμαίων κ.ά. οι τοξότες αποτελούσαν επίλεκτο σώμα και με τις καίριες επεμβάσεις τους συνέβαλαν στο να κερδηθούν μεγάλες μάχες. Στις Θερμοπύλες για παράδειγμα, οι τοξότες των Περσών ήταν τόσο πολλοί που όταν θα άρχιζε η μάχη, έλεγαν ότι θα καλυπτόταν ο ήλιος από τα βέλη τους. Και είναι γνωστή η φράση του Σπαρτιάτη στρατιώτη Διηνέκη. «Τόσο το καλύτερο· θα πολεμήσουμε υπό σκιάν».

Στην αρχαία Αθήνα, εκτός από τους τοξότες του τακτικού στρατού, υπήρχε και ειδικό σώμα τοξοτών που ασκούσαν αστυνομικά καθήκοντα.

Το τόξο ως όπλο, μετά την ανακάλυψη της μπαρούτης άρχισε να εκτοπίζεται από τα πυροβόλα όπλα, όμως συνυπήρξε επί αιώνες με αυτά και ακόμη και σήμερα δεν έχει εντελώς εγκαταλειφθεί ως πολεμικό και κυνηγετικό όπλο μερικών πρωτόγονων φυλών. Στην εποχή του Μεσαίωνα περобоήτοι τοξότες που θαυμάζονται ακόμη και σήμερα ήσαν ο Ρομπέν των Δασών και ο Γουλιέλμος Τέλος.

5. Οδύσεια, Φ, 417-421

Εικ. 17 Φργούρα από Cartoon Network.com.br

Στην Κρήτη όπως δείχνει μία χαλκογραφία του 16ου αιώνα (Εικ. 16) το τόξο χρησιμοποιείται από τους ορεσίβιους ως όπλο για το κυνήγι.

Σήμερα εκτός των άλλων, χρησιμοποιείται και ως διακοσμητικό στοιχείο και έχει περάσει ακόμα και στα κινούμενα σχέδια, τα λεγόμενα καρτούνς. (Εικ. 17)

Η τοξοβολία ως μέσο ψυχαγωγίας και η χρήση του τόξου για αγωνιστικούς σκοπούς ξεκίνησε από την αρχαία Ελλάδα και την Αίγυπτο. Ο Πλάτων θεωρούσε ότι η τοξοβολία είχε ψυχαγωγική (με την

αρχαία σημασία της λέξεως) αξία και συνιστούσε στους νέους να ασχολούνται με αυτή. Στα νεότερα χρόνια πέρασε στην Αγγλία και τη Σκωτία και στα 1545 ο Άγγλος Ρότζερ Άσκαμ έγραψε το πρώτο βιβλίο για την τοξοβολία που είχε τίτλο “Τοξόφιλος, η Σχολή της Σκοποβολής” και τη συνιστούσε ως μέσο ψυχαγωγίας και άσκησης.

Η τοξοβολία ως άθλημα πέρασε στο πρόγραμμα των Ολυμπιακών αγώνων το 1900 για τους άνδρες και από το 1904 και για τις γυναίκες. Το 1931 ιδρύθηκε από τη Γαλλία, το Βέλγιο, τη Σουηδία και την Πολωνία η **Διεθνής Ομοσπονδία Τοξοβολίας** (Fédération Internationale de Tir à l' Arc) γνωστή ως FITA -από τα αρχικά του τίτλου της - στην οποία αργότερα προσχώρησαν η Μεγάλη Βρετανία και οι Η.Π.Α.. Να αναφέρω εδώ ότι, από την Ε.Φ.Ο.Τ. είχα την πληροφορία ότι, εν όψει των Ολυμπιακών αγώνων του 2004 έγιναν το καλοκαίρι του 2003 στο καλλιμάρμαρο στάδιο της Αθήνας δοκιμαστικοί αγώνες τοξοβολίας. Μου είπαν ακόμη ότι στην Αρχαία Ολυμπία έγιναν Πανευρωπαϊκοί Αγώνες Τοξοβολίας και στους Ολυμπιακούς του 2000 στο Σίδνεϋ έλαβε μέρος η πρώτη Ελληνίδα τοξότρια. (Εικ. 18)

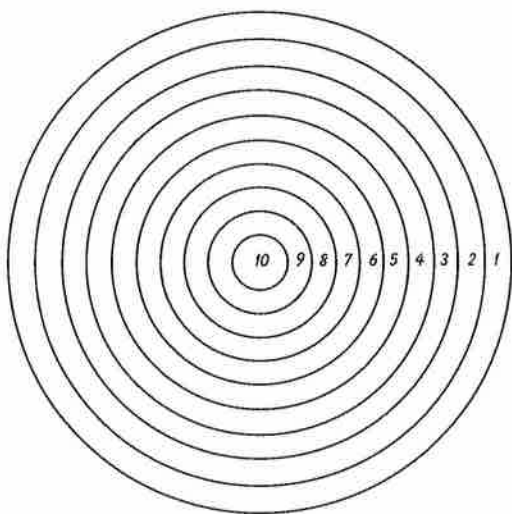
Το τόξο που χρησιμοποιείται σήμερα στους αγώνες έχει μήκος γύρω στο 1,70 μέτρα και τα βέλη ποικίλουν μεταξύ 50 έως 80 εκατοστών. Η ταχύτητα που αναπτύσσουν τα εκτοξευόμενα βέλη φτάνει τα 65 μέτρα στο δευτερόλεπτο.

Ο στόχος, όπως φαίνεται και στο σχέδιο, (Εικ. 19) είναι μία σύνθεση επάλληλων κύκλων σε χαρτί κολλημένο επάνω σε κατάλληλο υλικό που επιτρέπει στο βέλος να καρφωθεί. Το μέγεθός του εξαρτάται από την απόσταση της βολής. Συνήθως είναι κατά τι μεγαλύτερος από το ένα μέτρο και χωρίζεται σε δέκα ομόκεντρους κύκλους, καθένας από τους οποίους δίνει τον αριθμό της σειράς του ως βαθμό επιτυχίας της κάθε βολής. Έτσι ο πρώτος κύκλος στο κέντρο του στόχου δίνει σε κάθε μία από τις βολές που θα δεχτεί δέκα βαθμούς, ο επόμενος εννέα κ.ο.κ. και φυσικά ο δέκατος και τελευταίος κύκλος δίνει ένα βαθμό. Οι κύκλοι είναι χωρισμένοι ανά δύο σε πέντε ζώνες χρωματισμένες με πέντε διαφορετικά χρώματα με την εξής σειρά, από την περιφέρεια προς το κέντρο: λευκό, μολύβι, σκούρο μπλέ, κόκκινο και κίτρινο.

Κάθε αγωνιζόμενος τοξότης δικαιούται κατά κανόνα να ρίξει 36 βολές, χωρίς αυτό να τηρείται απόλυτα, και από την επιτυχία τους στους κύκλους του στόχου βγαίνει η γενική βαθμολογία του. Να σημειώσω ακόμη ότι οι βολές για τους άνδρες γίνονται από απόσταση που κυμαίνεται, ανάλογα με τον τόπο διεξαγωγής του αθλήματος, από 30 ως 90 μέτρα ενώ για τις γυναίκες από 30 έως 70 μέτρα.

Εικ. 18 Η πρώτη Ελληνίδα τοξότρια Ευαγγελία Ψάρρα στους Ολυμπιακούς αγώνες. (Sydney 2000).

Εικ. 19 Γραμμική παράσταση του στόχου.

Μετά από όσα εξέθεσα για το άθλημα της τοξοβολίας, θα ήθελα να γυρίσω για λίγο και πάλι στη Στυμφαλία για να ειπώ, και τελειώνω μ' αυτό, ότι ο αείμνηστος συμπολίτης μας (από τη Λαύκα) διεθνούς φήμης γλύπτης **Φάνης Σακελλαρίου** είχε συλλάβει την ιδέα να φιλοτεχνήσει και να στήσει στη Στυμφαλία ένα κολοσιαίο άγαλμα του Ηρακλή τοξότη. Είχε μάλιστα επιλέξει και το χώρο, σε ένα ύψωμα με θέα προς τη λίμνη, κοντά στο σημείο που πρόκειται να ανεγερθεί το "Μουσείο Παραδοσιακών Επαγγελμάτων και Περιβάλλοντος της Στυμφαλίας" και είχε αρχίσει να κάνει της προκαταρκτικές μελέτες. Δυστυχώς το εξαίσιο αυτό όραμα δεν πρόλαβε να το πραγματοποιήσει. Ας ελπίσουμε ότι η πραγμάτωση της ιδέας αυτής θα αποτελέσει έναν από τους μελλοντικούς στόχους του Δήμου Στυμφαλίας και των άλλων φορέων που ενδιαφέρονται για την ιστορία, τον πολιτισμό και την προκοπή του τόπου μας.

Ηρακλής τοξότης

Ένα από τα τέσσερα μετάλλια της συλλογής "Ολύμπια"
(Πολυμενέας; Ελληνικές Δημιουργίες. Από την "Ελευθεροτυπία")

Φωτογραφία Σ. Μιχόπουλος

W.R.P. Bourne
Καθηγητής Ζωολογίας
στο Πανεπιστήμιο Aberdeen

Τα πουλιά της Στυμφαλίας (Οι Στυμφαλίδες όρνιθες)

Σε παλαιότερη δημοσίευση σχετικά με τα υδροβία πουλιά της Ελλάδας ο John Buxton παραθέτει μια δική μου αναφορά σύμφωνα με την οποία οι κουφοβουτηχτάρες (*Podiceps cristatus*) αναπαράγονται και σήμερα στη λίμνη Στυμφαλία της Κεντρικής Πελοποννήσου. Επειδή η συγκεκριμένη λίμνη αποτέλεσε το χώρο όπου πραγματοποιήθηκε ο πέμπτος Άθλος του Ηρακλή κατά τον οποίο ο ήρωας αγωνίσθηκε ενάντια στις "Στυμφαλίδες Όρνιθες" θα ήταν χρήσιμο να εξετάσουμε το συγκεκριμένο μύθο από ορνιθολογικής άποψης.

Η λίμνη Στυμφαλία συγκαταλέγεται μεταξύ των σημαντικών για την ορνιθοπανίδα υδροτόπων στην περιοχή της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Πρόκειται για μια εσωτερική λίμνη της ορεινής ζώνης, η οποία δέχεται σημαντική πρόσχωση λόγω της διάβρωσης των στερούμενων δασικής βλάστησης ορεινών όγκων της λεκάνης απορροής της. Η πρόσχωση αυτή έχει οδηγήσει σήμερα στη συσσώρευση ιζήματος στον πυθμένα της λίμνης, μειώ-

νοντας σημαντικά το βάθος της, γεγονός που επέτρεψε την εξάπλωση της διάπλωσης των καλαμώνων σε ολόκληρη σχεδόν τη λίμνη. Η κατάσταση πρέπει να ήταν διαφορετική κατά τους αρχαίους χρόνους, οπότε πιθανόν να υπήρχε σημαντική επιφάνεια του νερού της λίμνης ακάλυπτη από καλάμια. Εκτός από τα είδη τα οποία καταγράφηκαν από τον κ. J.K. Anderson, σε επίσκεψή μου στη λίμνη στις 16 Μαΐου 1958 κατέγραψα αρκετές κουφοβουτηχτάρες, μεταξύ των οποίων ένα ζευγάρι με τους νεοσσούς του, ένα ζευγάρι από Μαυροβουτηχτάρες (*Podiceps nigricollis*) αρκετές Ναυοβουτηχτάρες (*Tachybaptus ruficollis*), τουλάχιστον τρεις Νυχτοκόρακες (*Nycticorax nycticorax*), δύο Πορφυροτσικνιάδες (*Adrea purpurea*), ένα Κρυπτοτσικνιά (*Ardeola ralloides*), δύο Νανομουγκάνες (*Ixodrychus minutus*), 25 Χαλκόκοτες (*Plegadis falcinellus*), αρκετές Βαλτόπαπιες (*Anythya nyroca*), τέσσερις Κυνηγόπαπιες (*Anythya ferina*), τρεις πραιοκεφάλες πάπιες (*Anas platyrhynchos*), αρκετές Νερόκοτες (*Gallinula chloropus*) και Φαλαγίδες (*Fulica atra*), δώδεκα Αργυρογάρωνα (*Chlidonias leucoptera*) και ένα Μαυρογάρωνα (*Chlidonias niger*).

Από τα παραπάνω μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι η λίμνη Στυμφαλία αποτελεί πιθανότατα το σημαντικότερο ορνιθολογικό υγρότοπο της Ελλάδας νότια του Ισθμού της Κορίνθου. Μπορεί λοιπόν κανείς βάσιμα να υποθέσει ότι στους παλαιότερους χρόνους μεταξύ των ειδών που ζούσαν στη λίμνη πρέπει να περιλαμβάνονταν τα περισσότερα από τα είδη που απαντώνται σήμερα στους μεγάλους υγροτόπους της χώρας, στις Πρέσπες για παράδειγμα στη Βόρεια Ελλάδα. Σε μια τέτοια περίπτωση είναι πολύ πιθανή η ύπαρξη στη Στυμφαλία μικτής αποικίας από πελεκάνους, κορμοράνους, ερωδιούς, χαλκόκοτες και χουλιαρομύτες και ίσως μιας δεύτερης αποικίας από γλάρους και γλαρόνια, σε κοιντή μάλιστα απόσταση από την Ακρόπολη των κλασικών χρόνων, η οποία βρισκονταν δίπλα στη λίμνη. Η απεικόνιση μάλιστα πουλιών στα νομίσματα της περιοχής αποτελεί ένδειξη για το ότι πιθανότατα η ορνιθοπανίδα της λίμνης τελούσε υπό την προστασία των κατοίκων της περιοχής. Η παρουσία τόσων πουλιών στη λίμνη θα δημιουργούσε αναμφίβολα τρομερή φασαρία σε περίπτωση ενόχλησής τους, αλλά είναι εξαιρετικά απίθανο κάποιο από τα είδη αυτά να έχει επιτεθεί ποτέ σε άνθρωπο, αφού τα παραπάνω είδη είναι ψαροφάγα και προφανώς το ενδιαφέρον τους εστιάζονταν κυρίως στα ψάρια της λίμνης, παρά στους καρπούς των γειτονικών αγρών. Πάντως παρά το γεγονός ότι η παρουσία γερανών και χηνών το χειμώνα και κατά την περίοδο της εαρινής μετανάστευσης, θα μπορούσε να προκαλέσει ζημιές στις εαρινές καλλιέργειες της περιοχής, σίγουρα δεν υπήρχε πραγματικός λόγος για να κληθεί ο Ηρακλής για να σώσει την περιοχή από τα πουλιά. Η πιο πιθανή εξήγηση για το μύθο θα μπορούσε λοιπόν να είναι η αναγνώριση από τους Έλληνες των κλασικών χρόνων του γεγονότος ότι ο Ηρακλής κυνηγούσε... λαθραία σε έναν από τους πρώτους προστατευόμενους υγροτόπους του κόσμου.

Journal of Hellenic Studies cii (1982)

Απόδοση στα Ελληνικά από
την *Ελένη Γκουβέλου*

J.J. Hall

της Πανεπιστημιακής βιβλιοθήκης,
Cambridge

Πληροφορίες από αρχαίες πηγές για την ορνιθοπανίδα της Λίμνης Στυμφαλίας

Δεν υπάρχουν στοιχεία σχετικά με το τι γνώριζαν ή πίστευαν οι αρχαίοι για την ορνιθοπανίδα της λίμνης Στυμφαλίας εκτός από το μύθο με τις Στυμφαλίδες όρνιθες και τις αναπαραστάσεις πουλιών σε νομίσματα της Στυμφαλίας, εκ των οποίων το ένα πιθανόν να είναι σκουφοβουτηχτάρα, ενώ το άλλο δεν μπορεί να ταξινομηθεί σε συγκεκριμένο είδος. Αξίζει όμως να δούμε τις γνώσεις που είχαν οι αρχαίοι συγγραφείς για τα είδη που κατέγραψε ο καθηγητής Bourne.

Ο Αριστοτέλης στην Ιστορία των Ζώων (Viii 593bi-12, 15-24) παρουσιάζει λίστα υδροβίων πτηνών (λιμνών και ποταμών) η οποία περιλαμβάνει τις περισσότερες ομάδες πτηνών που κατέγραψε ο Bourne, παρόλο που είναι συχνά αδύνατο ν' αναγνωριστούν είδη πτηνών στη λίστα του Αριστοτέλη. Ο Αριστοτέλης αναφέρει βουτηχτάρια (κολυμβίς), ερωδιούς (ερωδιός), πάπιες (νήττα, βοσκάς...), φαλαρίδες (φαλαρίς), χήνες (χην), ένα σταχτόχρωμο γλάρο (λάρος... σποδοειδής) καθώς και κορμοράνο (κόραξ σε μέγεθος πελαργού με κοντύτερα πόδια και νηκτική μεμβράνη, μαύρου χρώματος ο οποίος φωλιάζει στα δέντρα). Τα περισσότερα από τα παραπάνω πτηνά αναφέρονται σε ομάδες πτηνών και όχι σε είδη. Παρόλα αυτά από το μέγεθος του κορμοράνου και το ότι φωλιάζει στα δέντρα συμπεραίνουμε ότι πρόκειται για τον κοινό κορμοράνο (*Phalacrocorax carbo*). Οι πάπιες πρέπει να αναφέρονταν αρχικά στο πιο γνωστό είδος πάπιας την πρασινοκέφαλη (*Anas platyrhynchos*) και η φαλαρίδα (έχοντας μία άσπρη βούλα πάνω από το ράμφος) δεν μπορεί παρά να είναι η *Fulica atra* (κοινώς μπάλιζα).

Η κολυμβίς του Αριστοτέλη μπορεί να δηλώνει οποιοδήποτε είδος βουτηχαριού, αλλά συγκεκριμένα είδη αναφέρονται από άλλους συγγραφείς. Έτσι ο Αθήναιος 395d, (παράθετοντας φράσεις από τον "Αλέξανδρο των Μήδων") αναφέρει τη μικρή κολυμβίδα, το πιο μικρό υδροβίο πτηνό, που δεν μπορεί να είναι άλλο από τη νανοβουτηχτάρα (*Tachybaptus ruficollis*). Εκφράζεται επίσης η άποψη ότι τα "πτηνά της Θράκης" και οι δυτίνοι που αναφέρονται από το Διονύσιο -Ixeuticon ii 14- αφορούν τα είδη σκουφοβουτηχτάρα (*Podiceps cristatus*) και μαυροβουτηχτάρα (*Podiceps nigricollis*).

Η λέξη ερωδιός αφορά ερωδιούς καθώς και μουγκάνες παρόλο που οι αρχαίοι συγγραφείς ήξεραν ότι αφορούσε πολλά διαφορετικά είδη. Όταν ο Αριστοτέλης ονομάζει ένα είδος ερωδιού (ο πέλλος ο σκούρος ή μοβ), φαίνεται ότι αναφέρεται σε δύο είδη, τον πορφυροτσικνιά (*Ardea purpurea*) και το σταχτοτσικνιά (*Ardea cinerea*) για τους οποίους ο Διονύσιος αναφέρει ότι είναι ποικίλοι και μείζονες. Επίσης όταν ο Διονύσιος αναφέρει άλλους ερωδιούς ως βραχείς και λευκούς και ο Αριστοτέλης μιλάει για λευκούς που

φωλιάζουν στα δέντρα, πρέπει να εννοούν το είδος *Ardeola ralloides* (κυρυπτοτσικνιάς), ο οποίος φαίνεται λευκός κατά το πέταγμα, είναι μικρόσωμος και φωλιάζει στα δέντρα. Ο τρίτος ερωδιός που αναφέρει ο Αριστοτέλης, ο αστερίας, αναγνωρίζεται συνήθως ως η τρανομουγκάνα ή ήταυρος (*Botaurus stellaris*) για τον οποίο το μόνο που αναφέρει είναι ότι είναι τεμπέλης (τούτων ἄργότατος). Αν όμως αυτό αναφέρεται στην παρουσία του ζώου κατά τη διάρκεια της ημέρας στα υγρολίβαδα και τους καλαμιώνες, τότε μπορεί επίσης να αφορά τα είδη *Ixobrychus minutus* (νανομουγκάνα ή μικροτσικνιάς) ή *Nycticorax nycticorax* (νυκτοκόρακας).

Από τις τρεις πάπιες που αναφέρει ο Bourne, η πρασινοκέφαλη είναι η ελληνική νήτα, ενώ φαίνεται ότι δεν υπήρχε ελληνικό όνομα για το είδος *Aythya ferina* (σημερινό όνομα κυνηγόπαπια ή γκισάρι). Ο Αθήναιος αναφέρει το λεγόμενον “γλαυκίον διά τήν τῶν ὀμιμάτων χροάν”, το οποίο αναφέρεται στην βαλτόπαπια (*Aythya nyroca*) το αρσενικό της οποίας φέρει άσπρο χρώμα στο μάτι.

Επίσης από τη λίστα του Bourne προκύπτει ότι δεν υπήρχε ελληνικό όνομα για το είδος *Galinula chloropus* (σημερινό όνομα νερόκοτα), ένα μικρό πτηνό που κρύβεται συνήθως στην πυκνή υγρόφιλη βλάστηση. Επίσης δεν υπάρχουν στοιχεία που να υποστηρίζουν ότι οι αρχαίοι γνώριζαν τα ακόλουθα δύο είδη που αναφέρει ο Bourne: το Αργυρογλάρονο (*Chlidonias leucopterus*) και το μαυρογλάρονο (*Chlidonias niger*). Το χειμερινό πτέρωμα των παραπάνω γλαρονιών δεν διαφέρει από αυτό των άλλων ειδών γλαρονιών. Κατά την περίοδο της αναπαραγωγής όμως το μαύρο χρώμα τους καθώς και η συνήθεια να τρέφονται σε τρεχούμενα νερά, τα καθιστά διακριτά σε σχέση με άλλα γλαρόνια όπως ο καταρράκτης του Διονύσου και η “είναλή κήξ” του Ομήρου αφού και τα δύο είναι θαλασσοπούλια ενώ ο καταρράκτης είναι επιπλέον άσπρος.

Ο Bourne επίσης αναφέρει τρία άλλα είδη πτηνών (ή οικογένειες) τα οποία αναφέρονται από αρχαίους συγγραφείς, αλλά δεν περιλαμβάνονται στη λίστα του Αριστοτέλη: χαλκόκοτες (*Plegadis falcinellus*), πελεκάνους και γερανούς. Ο Ηρόδοτος (ii 75-6) και ο Αριστοτέλης (HA ix617b27) αναφέρουν τις ίδιες αλλά μόνο ως αιγυπτιακά πτηνά. Και οι δύο αναφέρουν δύο είδη την άσπρη και τη μαύρη και ο D' Arcy Thompson 108-10) υποστηρίζει ότι πρόκειται για τα είδη *Geronticus eremita* (Bald ibis) και *Threskiornis aethiopicus* (Sacred ibis) τα οποία δεν υπάρχουν στην Ελλάδα. Ο Pollard υποστηρίζει ότι η μαύρη ίβις του Αριστοτέλη εντοπίζεται στο Δέλτα του Νείλου και άρα δεν μπορεί να είναι το είδος *Bald ibis* το οποίο συναντάται στην έρημο αλλά το είδος που παρατήρησε ο Bourne στη Στυμφαλία δηλ. η χαλκόκοτα (*Plegadis falcinellus*). Άρα είναι ένα μεγάλο ερώτημα αν οι αρχαίοι συγγραφείς γνώριζαν τη χαλκόκοτα ως ελληνικό είδος.

Οι πελεκάνοι ήταν γνωστοί στην αρχαιότητα ως πελεκάν ή πελεκάνες. Ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι “οἱ πελεκάνες... ἐκτοπίζουσι, καί πέτονται ἀπὸ τοῦ Στρυμῶνος ἐπὶ τὸν Ἰστρον κακῇ τεκνοποιούνται” που σημαίνει ότι δεν ήταν γνωστοί ως πουλιά που αναπαράγονται στην Ελλάδα. Τον παραπάνω ισχυρισμό επιβεβαιώνει επίσης μερικώς και το γεγονός, ότι ο Αριστοφάνης δεν διακωμώδησε ποτέ το πραγματικά τεράστιο ράμφος του πελεκάνου, πιθανώς επειδή το είδος δεν ήταν γνωστό στο κοινό του.

Για τους γερανούς ο Αριστοτέλης λέει “οἱ γερανοί... μεταβάλλουσι... ἐκ τῶν Σκυθικῶν πεδίων εἰς τὰ ἔλη τὰ ἴνω τῆς Αἰγύπτου” ισχυριζόμενος ότι εμφανίζονται στην Ελλάδα κατά τη μεταναστευτική περίοδο και δεν αναπαράγονται ή διαχειμάζουν στον ελ-

ληνικό χώρο. Αυτό επιβεβαιώνεται και από άλλους συγγραφείς από την εποχή του Ησιόδου και του Ομήρου και μεταγενέστερα, οι οποίοι μιλούν για την εμφάνιση των γερανών το φθινόπωρο και το ταξίδι τους στην Αφρική, προκειμένου να αντιμετωπίσουν το χειμώνα. Για τα δύο είδη λοιπόν, οι αναφορές των αρχαίων συγγραφέων αντιτίθενται στην άποψη του Μπουρνέ, ότι οι πελεκάνοι αναπαράγονται και οι γερανοί ξεχειμωνιάζουν στη Στυμφαλία, παρόλο που τα στοιχεία αυτά δεν είναι τόσο ισχυρά, ώστε να αποκλείουν την πιθανότητα μικρός αριθμός των δύο αυτών ειδών να εμφανίζονται στη λίμνη.

Συνοψίζοντας, τα μέχρι τώρα στοιχεία δείχνουν, ότι οι αρχαίοι γνώριζαν τα περισσότερα από τα είδη που αναφέρει ο Μπουρνέ, εκτός από κάποια μικρά πτηνά. Παρόλα αυτά δεν μπορούμε να είμαστε απολύτως σίγουροι, γιατί σπάνια έχουμε αρκετές πληροφορίες, για να αναγνωρίσουμε είδη από τα κείμενα των αρχαίων συγγραφέων. Αυτό μπορεί να συμβαίνει για δύο λόγους: είτε επειδή οι αρχαίοι δεν είχαν εξετάσει με ιδιαίτερη προσοχή τα πτηνά, ώστε να είναι ικανοί να ξεχωρίζουν τα διαφορετικά είδη με αποτέλεσμα να χρησιμοποιούν ένα όνομα ή μία περιγραφική φράση για όλα αυτά, είτε αν είχαν αναγνωρίσει τα είδη, παρέλειψαν να καταγράψουν αναλυτικές περιγραφές τους (τουλάχιστον στα κείμενα που έχουν διασωθεί. Η πρώτη από τις παραπάνω εκδοχές φαίνεται ότι ισχύει για τους ερωδιούς, ενώ η δεύτερη είναι πιο πιθανό να ισχύει για τις πάπιες, αφού σε κείμενα δίνονται πολλά ονόματα παπιών χωρίς όμως πληροφορίες με τις οποίες μπορούμε να καταλάβουμε για ποια είδη πρόκειται (π.χ. ο Αριστοτέλης αναφέρει βοσκάς, αἶξ καί πηνέλοψ). Γενικά όσο μεγαλύτερο είναι το πτηνό τόσο περισσότερες πληροφορίες έχουμε γι' αυτό. Έτσι έχουμε αρκετές πληροφορίες για τους πελεκάνους και τους γερανούς ενώ δεν έχουμε πληροφορίες για να αναγνωρίσουμε τις νερόκοτες ή τα μαυρογλάρονα.

Επίσης οι αρχαίοι δεν διευκρινίζουν με σαφήνεια πού απαντώνται αυτά τα είδη πτηνών, παρόλο που σαν γενική παραδοχή ισχύει το ότι μέχρι τον Αριστοτέλη τα περισσότερα από τα πτηνά που αναφέρονται στα κείμενα βρίσκονταν στον Ελλαδικό χώρο, το Αιγαίο, τη Νότια Ιταλία ή τη Σικελία, εκτός και αν ο συγγραφέας αναφέρει συγκεκριμένη περιοχή. Ό,τι πλησιέστερο σε λίστα πτηνών υπάρχει δίνεται από τον Αριστοφάνη στους *Αχαρνείς*, όπου περιγράφεται λίστα αγαθών (ὅς' ἐστὶν ἀγαθὰ Βοιωτοῖς ἀπλῶς) που φέρνει ο Βοιωτός Δικαίαρχος για να πουλήσει:

«...νάσσας κολοῖως ἄτταγός φαλαρίδας τροχίλως κολύμβως... καὶ μὲν φέρω χήνας...»

Φυσικά αυτό δεν αποτελεί σοβαρό ορνιθολογικό στοιχείο. Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι αναφέρεται σε μία περιοχή που απέχει περίπου 50 μίλια από τη Στυμφαλία και περιλαμβάνει τέσσερα από τα πτηνά που αναφέρθηκαν παραπάνω: πραιοσκορφαλες πάπιες, φαλαρίδες, βουτηχτάρες και χήνες.

Journal of Hellenic Studies cii (1982) 235 - 236)

Απόδοση στα Ελληνικά από
την **Ελένη Γκουρβέλου**

Σπύρος Κ. Μιχόπουλος

Ακούσατε - ακουούουσατεεε...

ΟΙ ΣΤΥΜΦΑΛΙΔΕΣ ΟΡΝΙΘΕΣ

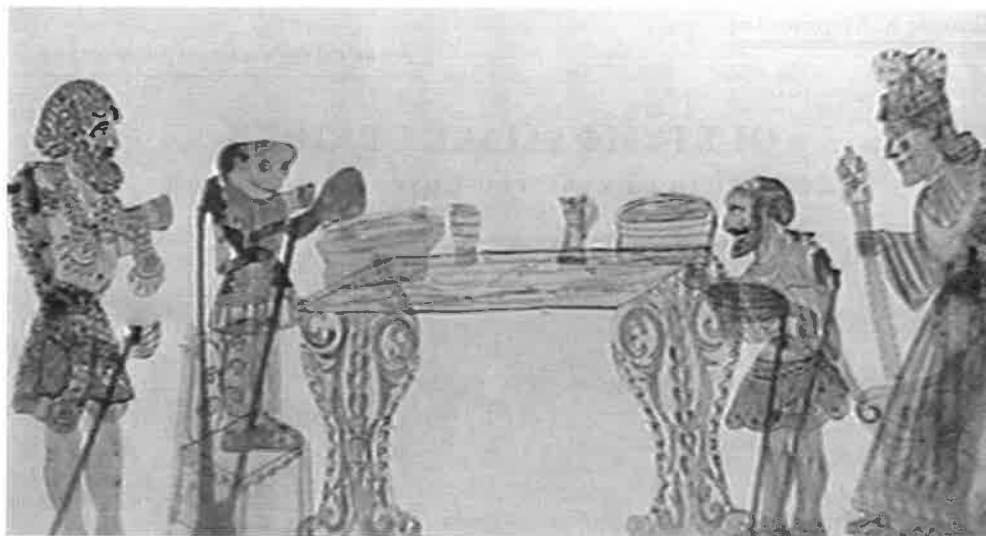
Στο Θέατρο Σκιών του Ευγένιου Σπαθάρη

Ο Ευγένιος Σπαθάρης επί ... τον άθλον

Πάει καιρός τώρα που έτυχε να ειδώ στην κρατική τηλεόραση να προβάλλονται από το Θέατρο Σκιών του βετεράνου του είδους Ευγένιου Σπαθάρη, ειδικά διασκευασμένοι για τον Καραγκιόζη, οι ΑΘΛΟΙ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΗ. Ανάμεσά τους και οι Στυμφαλίδες Όρνιθες. Βλέποντας την παράσταση μου ήρθε η ιδέα να την παρουσιάσω και από τις σελίδες του «και Στυμφαλίας Αίπυτου» αφού ο μακαρίτης συνώνυμός του βασιλιάς είχε έλθει στη Στυμφαλία και με τον αδελφό του τον Στύμφαλο βγήκαν για κυνήγι στη Ζήρια, όπου όμως τον έφαγε «το μαύρο και το κολοβό το φίδι» και του «έγινε» εκεί, όπου και τον έθαψαν επί τόπου σε τάφο μαζί με αμύθητο θησαυρό κι' ακόμα ψάχνουν Στυμφάλιοι και Φενεάτες για να τον βρουν. Ποιός του έφταξε θα μου πείτε. Ας πρόσεχε, θα αποφανθεί η νεολαία.

Σκέφτηκα λοιπόν να παρουσιάσω εδώ το έργο, δηλαδή όχι ακριβώς, αλλά ένα μικρό απόσπασμα το οποίο αναφέρεται στα όσα συμβαίνουν στη Στυμφαλία την ώρα που πραγματοποιείται ο περιβόητος άθλος, από το έξοχο κείμενο ή αν προτιμάτε το σενάριο της κυρίας Μαριάννας Κουτάλου. Όσο για την ωραία σκηνοθεσία που είναι της κυρίας Μαίρης Κουτσούρη θα προσπαθήσω όσο μπορέσω να την περιγράψω, μέσες-άκρες δηλαδή και ας ελπίσουμε ότι δε θα τα κάνω κούτσουρο. Εκείνο βέβαια που δε θα μπορέσω να σας μεταδώσω εδώ «για τεχνικούς λόγους» όπως λέει και η κασέτα του Ο.Τ.Ε. για τα τηλέφωνα που δε λειτουργούν, είναι η ανεπανάληπτη, για το είδος αυτό της παράστασης, φωνή του Ευγένιου Σπαθάρη.

Στο παλάτι του Ευρυσθέα

Καιρός όμως να αρχίσει η παράσταση και όπως το απαιτεί η δεοντολογία, σας παρουσιάζω ένα-ένα όλα τα αξιότιμα πρόσωπα του έργου που παίρνουν μέρος στο σύνολο της παράστασης και όχι μόνο εκείνα που εμφανίζονται στα δρώμενα στη Στυμφαλία και τα οποία είναι:

Ο Ηρακλής ντυμένος με τη λεοντή. Στα χέρια του κρατάει τόξο και ρόπαλο.

Ο Καραγκιόζης ως πιστός ακόλουθος και βοηθός του Ηρακλή, προφανώς στη θέση του Ιόλαου. Παρουσιάζεται με τη συνηθισμένη εμφάνιση χωρίς, καμμία αλλαγή στην ενδυμασία του.

Ένας **Στυμφάλιος** αγρότης με αρχαία ενδυμασία.

Ο Ευρυσθέας ο βασιλιάς των Μυκηνών.

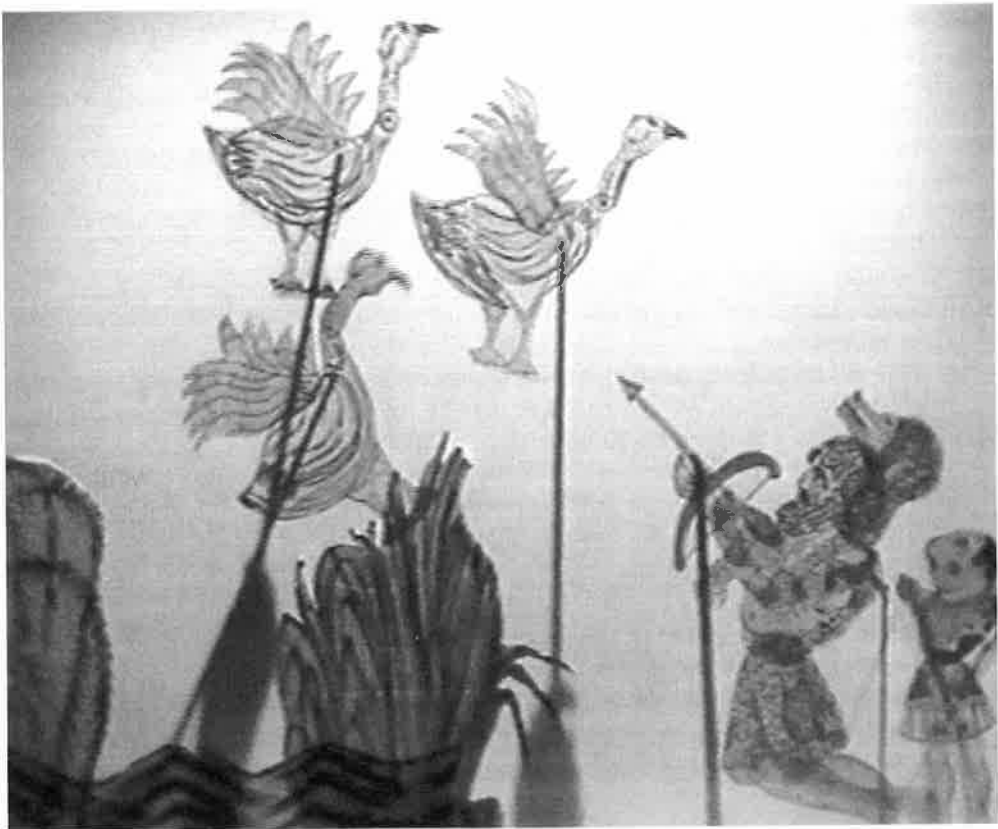
Ο Χατζηαβάτης ως αυλικός υπηρέτης του Ευρυσθέα με αρχαία ενδυμασία και αυτός.

Ένας **Αφηγητής** με αρχαιοπρεπή εμφάνιση, ο οποίος με τη φωνή του Σπαθάρη ενημερώνει τους θεατές για την υπόθεση του έργου και όπου χρειάζεται εξηγεί τα επί σκηνής τεκταινόμενα.

Σε ό,τι αφορά τώρα τη σκηνοθεσία, στη σκηνή παριστάνεται η μεγάλη αίθουσα των ανακτόρων των Μυκηνών και ο βασιλιάς Ευρυσθέας καθισμένος στο θρόνο του. Από αριστερά εισέρχονται ο Ηρακλής με τον Καραγκιόζη. Τους καλωσορίζει ο Χατζηαβάτης ο οποίος αναγγέλλει ταυτόχρονα και την άφιξη ενός Στυμφάλιου αγρότη απεσταλμένου του βασιλιά Στύμφαλου. Όπως εξηγεί ο ίδιος, μεταφέρει την παράκληση του Στύμφαλου προς τον Ευρυσθέα να στείλει τον “κύριο” Ηρακλή για να τους σώσει από τις Στυμφαλίδες όρνιθες, τα φτερωτά τέρατα που σκοτώνουν ανθρώπους με τα σιδερένια φτερά τους και καταστρέφουν τα σπαρτά.

Ακολουθεί ένας ξεκαρδιαστικός διάλογος μεταξύ Ηρακλή, Στυμφάλιου και Καραγκιόζη ο οποίος απορεί για τις πολλές λίμνες που υπάρχουν στην Ελλάδα. “Ούτε στην Ελβετία να είμαστε”. Μεταξύ άλλων φαιδρών ο Καραγκιόζης ρωτάει αν ο Στυμφάλιος που έρχεται είναι ο ... άθλος. “Άθλος είναι αυτός; σαν άνθρωπος μου μοιάζει”. Ρωτάει ακόμα αν θα φάνε τις “κότες” που θα σκοτώσει ο Ηρακλής γιατί “μετά τους άθλους με πιάνει μια λιγούρα...”.

Τελικά ο Ευρυσθέας δίνει εντολή στον Ηρακλή να πάει στη Στυμφαλία και ξεκινούν και οι τρεις. Μπροστά πάει ο Στυμφάλιος που γνωρίζει το δρόμο, ακολουθεί ο Ηρακλής

Στιγμιότυπο από τον άθλο

και πάρα πίσω ο Καραγκιόζης τραγουδώντας. Η σκηνή αλλάζει. Όταν φθάνουν στη Στυμφαλία ανεβαίνουν στο ύψωμα όπου βρίσκεται η ακρόπολη της αρχαίας πόλεως και δεσπόζει της λίμνης. Η λίμνη είναι γαλήνια αλλά οι όρνιθες δε φαίνονται πουθενά... Έχουν κρυφτεί στις ιτιές και τα καλάμια.

Η συνέχεια επί της “οθόνης”... δηλαδή επί του μπερντέ ήθελα να ειπώ και μπερδεύτηκα.

ΗΡΑΚΛΗΣ: Φτάσαμεεεε. Δε βλέπω τίποτα. Που είναι οι όρνιθες;

ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ: Λες να με είδαν και να κρύφτηκαν; Τα πουλάκια μου!

ΣΤΥΜΦΑΛΙΟΣ: Είναι κρυμμένες στις καλάμιες.

ΗΡ. Ξέρω όμως εγώ το κόλπο να τις κάνω να βγουν.

ΣΤΥΜ. (Τρομαγμένος) Εγώ σας αφήνω. Ξέχασα να βάλω στη γάτα μου να φάει. Χαίρετε.

ΗΡ. Ε, ε, που πάτε; Θα μας αφήσετε μόνους μας;

ΚΑΡ. Δε θα μας κάνετε παρέα;

ΣΤΥΜ. Με συγχωρείτε, αλλά έχω δουλειά. Πρέπει να φύγω. Χαίρετε. (Φεύγει)

ΗΡ. Πολύ γενναίοι φαίνονται οι κάτοικοι αυτής της περιοχής.

ΚΑΡ. Τι να κάνουν Ηρακλή μου. Είναι ταλαιπωρημένοι από τις όρνιθες και τις φοβούνται.

ΗΡ. Δε μου λες Καραγκιόζη. Έχεις μαζί σου κανένα τύμπανο;

ΚΑΡ. Όχι, δυστυχώς. Ξέχασα τα όργανα της ορχήστρας στο σπίτι!

ΗΡ. Κρύμα. Γιατί το κόλπο για να βγούνε από τις καλάμιες είναι να κάνουμε θόρυβο.

KAP. Να πάω στην κουζίνα στο παλάτι του Στύμφαλου να φέρω δύο τεντζερέδες να τους χτυπήσουμε για να κάνουμε θόρυβο;

HP. Αυτό αποκλείεται. Αμα μπεις εσύ σε κουζίνα, πάει σε έχασα. Σκέψου κάτι άλλο.

KAP. *(Ξύνοντας το κεφάλι του)* Μ,μ,μ, το βρήκα. Θα τραγουδήσω.

HP. Όλο στο γλέντι ο νους σου Καραγκιόζη. Συγκεντρώσου λίγο. Έχουμε πολλή δουλειά να κάνουμε.

KAP. Μα περί αυτού πρόκειται. Μ' έχεις ακούσει να τραγουδάω; Προ παντός σόλο Ηρακλή μου;

HP. Δε νομίζω. Δε χρειάστηκε μέχρι τώρα.

KAP. Ε, άκου λοιπόν. Θα σου βγάλω εγώ κάτι κορώνες, που δε θα μείνει όρνιθα για όρνιθα στα καλάμια.

(Τραγουδάει με λαρυγγισμούς και παράφρονες εκκωφαντικές κραυγές που ξεκουφάνουν τον Ηρακλή. Λα, λα, ρα - ρα, λα, λα, λα - λα, ρα, λα, λα - λα, ρα, λα, ρα, λα, λαααα).

HP. *(Απελπισμένος)* Σταμάτα πια Καραγκιόζη. Δεν αντέχω άλλο.

(Στο μεταξύ οι όρνιθες πετάγονται αλαφιασμένες από τις καλαμιές κακαρίζοντας. Ακούγονται κραξίματα και άλλοι θόρυβοι και ακολουθεί πινδαμούνιο. Καθώς πετούν ο Ηρακλής τις τοξεύει με τα βέλη που του δίνει ένα - ένα ο Καραγκιόζης και πέφτουν νεκρές η μία κατόπιν της άλλης).

KAP. *(Αφού γίνεται ησυχία)* Είδες τι σου έλεγα; Κρύμα που δε θα τις φάμε.

HP. Όλο στο φαί ο νους σου Καραγκιόζη. Σου είπα είναι τέρατα και δεν τρώγονται. Ελπίζω να μην ξαναβρεθούν μπροστά μου.

KAP. Όπως τις έκανες δε νομίζω ότι είναι πια σε θέση να βρεθούν μπροστά σε κανέναν. Μπράβο Ηρακλή μου, καταπληκτικό σημάδι. Δεν άφησες καμμία κότα ζωντανή.

HP. Και συ βοήθησες πολύ Καραγκιόζη. Μόνο σε παρακαλώ κανέ μου μια χάρη. Μην ξανατραγουδήσεις όσο θα είμαστε μαζί.

KAP. Μα μπορώ; Και τραγουδάω κι αλλιώς, κι άλλους κι άλλους σκοπούς Ηρακλή μου.

HP. Χωρίς κορώνες όμως...

Ο Καραγκιόζης αρχίζει να τραγουδάει και οι δύο τους παίρνουν το δρόμο της επιστροφής στις Μυκήνες όπου συναντούν τον Χατζηαβάτη που τους παρουσιάζει στον “μεγαλειότατο” Ευρυσθέα στον οποίο ο Καραγκιόζης περιγράφει με τρόπο σπαραξικάρδιο το “κατόρθωμά” τους στη Στυμφαλία. Ακολουθούν και άλλα εντράπελα ενώ ο Ευρυσθέας ενοχλημένος μηχανεύεται να αναθέσει στον Ηρακλή άλλον άθλο, δυσκολότερο από αυτόν για να τον εξοντώσει και να απαλλαγεί από την ανεπιθύμητη παρουσία του στις Μυκήνες, και εδώ τελειώνει η παράσταση.

Α! Ξέχασα να ειπώ ότι η πρώτη φωτογραφία είναι από την εφημερίδα “ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ” (11-1-2003- συνέντευξη Σπαθάρη) με ελαφρό για την περίπτωση μοντάζ ως προς τις φιγούρες που κρατάει ο Σπαθάρης. Οι άλλες δύο είναι από την παρουσίαση της παράστασης στην τηλεόραση που κράτησα σε βίντεο την ώρα της προβολής. Αυτά.

Αντί επιμυθίου

Να ειπώ εδώ ότι μετά από αυτή την παρουσίαση του έργου του Σπαθάρη μου πέρασε από το νου κι' άλλη μια ιδέα. Να γράψω κι εγώ ως Στυμφάλιος ένα κείμενο με το ίδιο θέμα για τον Καραγκιόζη, όχι γιατί δε μου άρεσε εκείνο της κυρίας Κουτάλου, προς Θεού, αλλά γιατί θα το ήθελα με περισσότερες αναφορές, τόσο στα αρχαία όσο και στα σημερινά δεδομένα του τόπου μας. Στα πρόσωπα του έργου θα μπορούσα π.χ. να προσθέσω τη Θεά

Αθηνά που όπως λέει ο μύθος, έδωσε στον Ηρακλή τα κρόταλα για να ξεσηκώσει τις όρνιθες, και γιατί όχι και τον Μπαρμπα-Γιώργο να βόσκει τα γιδοπροβάτά του στην απέναντι όχθη της λίμνης, στην πλαγιά του βουνού που οι ντόπιοι το λέμε Γιδομάντρα. Δεν ξέρω αν θα τα καταφέρω, όμως μπορώ να υποθέσω ότι “νομιμοποιούμαι” να το επιχειρήσω αφού με τον Καραγκιόζη είχα δοσοληψίες από μικρός.

Μια παρέα από μαθητές στις πρώτες τάξεις του Γυμνασίου στη Νεμέα είχαμε “στήσει μπερντέ” και παίζαμε Καραγκιόζη σε μια αποθήκη, στο σπίτι ενός συμμαθητή μας με εισιτήριο μία δεκάρα για τους συμμαθητές μας και ένα εικοσαράκι παρακαλώ, για τους άλλους. Μόνο που η επίδοσή μας στην τέχνη αυτή τελείωσε άδοξα, όταν ένα βράδυ πήρε φωτιά από την ασετυλίνη το σεντόνι που χρησιμοποιούσαμε για μπερντέ και παρά λίγο να καούμε κι’ εμείς μαζί με τις φιγούρες μας. Όμως το γεγονός μαθεύτηκε στο σχολείο και την επομένη μας κάλεσαν, όλο το “θήασο”, στο γραφείο του Γυμνασιάρχη. Μας είχαν μάλιστα έτοιμη και την αποβολή, αλλά τη γλυτώσαμε φτηνά χάρη στην επέμβαση του φωτισμένου νεαρού τότε και αείμνηστου φευ πλέον, φιλολόγου μας.

Να ειπώ ακόμα ότι με τον “Καραγκιόζη” με συνδέουν και δεσμοί... αίματος, γιατί η ενρύτερη οικογένειά μας των Μιχοπουλαίων από το Μπάσι που σήμερα το λένε Δροσοπηγή, αλλά υδρεύεται από γεώτρηση, έχει αναδείξει ένα μεγάλο δάσκαλο του είδους. Τον διάσημο καραγκιοζοπαίχτη **Παναγιώτη Μιχόπουλο** που δεν έπαιξε μόνο στην Ελλάδα, αλλά προσκλήθηκε και “δίδαξε” την τέχνη του σε μεγάλες πόλεις και πανεπιστήμια της Ευρώπης και της Αμερικής (Βοστώνη, Χάρβαρντ, Γιέηλ, Μασαχουσέτη, Καίμπριτζ, Νανσύ, Βόννη κ.α.) ακόμα και στην Ινδία. Για τον σπουδαίο αυτό καλλιτέχνη που έδωσε τα βήματα της ζωής του με τον Καραγκιόζη και δυστυχώς έφυγε πρόωγα και άδικα από τη ζωή, σχεδιάζω μια παρουσίαση σε προσεχές τεύχος.

Ωστόσο θα πρέπει να επαναλάβω και εδώ την πρόταση που είχα κάνει στο Δήμο Στυμφαλίας από το προηγούμενο τεύχος του Αίπυτου. Στα πλαίσια των εκδηλώσεων που οργανώνει ο Δήμος κάθε καλοκαίρι θα ήταν ευχής έργο να προσκληθεί ο Σπαθάρης να έλθει στη Στυμφαλία για να παίξει το έργο στον τόπο όπου πραγματοποιήθηκε ο άθλος. Άλλωστε τα τελευταία χρόνια συνηθίζεται και από πολλές πλευρές είναι σκόπιμο, οι διάφορες παραστάσεις να πραγματοποιούνται στους τόπους όπου διαδραματίστηκαν τα γεγονότα στα οποία αναφέρονται τα παιζόμενα έργα.

Με το ίδιο σκεπτικό θα πρότεινα και στο Δήμο της γειτονικής μας Νεμέας όπου πραγματοποιήθηκε ο πρώτος άθλος του Ηρακλή, να παιχτεί εκεί ο “Λέων της Νεμέας” ο οποίος επίσης υπάρχει στο ρεπερτόριο του Θεάτρου Σκιών του Σπαθάρη.

Αυτονόητο είναι ότι ο Δήμος Στυμφαλίας θα πρέπει να τιμήσει τον Ευγένιο Σπαθάρη για την προσφορά του και παράλληλα και τη μνήμη του Μιχόπουλου με ειδική εκδήλωση στο χωριό της καταγωγής του το Μπάσι.

Να ειπώ τέλος ότι για την παρασημαντική και τις διάφορες ερμηνείες του μύθου περί των Στυμφαλιδών ορνίθων, ελπίζω να μας δοθεί η ευκαιρία, (αφού θα έχει γραφεί και το σενάριο που υποσχέθηκα για τον άθλο) να τα ειπύμε μια άλλη φορά. Ελπίζω.

“Είναι τρία πράγματα που στηρίζεται ο Καραγκιόζης: φτώχεια-πλούτη-πεινά. Αυτά δε θα τελειώσουν ποτέ, άρα και ο Καραγκιόζης δε θα αλλάξει νοοτροπία και δε θα σβήσει ποτέ”.

Ευγένιος Σπαθάρης

Κώστας Γ. Τσικνάκης
Ιστορικός - Ερευνητής στο Ε.Ι.Ε.

Ένα κείμενο του Κώστα Ουράνη για το κυνήγι στη λίμνη της Στυμφαλίας

Μία από τις κατευθύνσεις, προς τις οποίες θα άξιζε τον κόπο να στραφεί κάποια στιγμή η έρευνα, είναι η παρουσία της Στυμφαλίας στο χώρο της λογοτεχνίας. Τι θα περιλαμβάνει μια τέτοια συναγωγή; Όσες περιπτώσεις η δράση της αφήγησης τοποθετείται στην περιοχή όπου βρίσκεται η φημισμένη από την αρχαιότητα λίμνη. Το υλικό που συγκεντρώθηκε, ύστερα από μία πρόχειρη αποδελτίωση που επιχειρήθηκε, είναι πλούσιο. Ο μακρύς κατάλογος αποτελείται από ποιήματα, διηγήματα, μυθιστορήματα αλλά και κάθε είδους ταξιδιωτικά κείμενα. Στην τελευταία κατηγορία ανήκει το άρθρο που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια. Αν και δημοσιευμένο από χρόνια, δεν έχει προσεχθεί από όσους ασχολούνται με την περιοχή της Στυμφαλίας. Πρώτα όμως λίγα λόγια για το συντάκτη του και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες αυτό γράφτηκε.

Ο Κώστας Ουράνης, ψευδώνυμο του Κωνσταντίνου Νιάρχου, γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1890¹. Τα παιδικά χρόνια και τις εγκύκλιες σπουδές του ολοκλήρωσε διαδοχικά στο Λεωνίδιο, το Ναύπλιο και την Κωνσταντινούπολη. Σε ηλικία 18 ετών έφτασε στην Αθήνα και για σύντομο χρονικό διάστημα εργάστηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* του Βλάση Γαβριλίδη. Ακολούθως, αναχώρησε για σπουδές στο εξωτερικό, όπου και για μακρύ χρονικό διάστημα έζησε μπόεμη ζωή. Μετά την επιστροφή του το 1924 στην Αθήνα άρχισε να εργάζεται ως δημοσιογράφος σε διάφορα έντυπα. Στα ελληνικά γράμματα ο Κώστας Ουράνης εμφανίστηκε το 1908. Την επόμενη χρονιά τύπωσε τη συλλογή με τον τίτλο *Σαν όνειρο*. Λίγο αργότερα όμως την αποκήρυξε, θεωρώντας ως πρώτη ποιητική του συλλογή τη *Spleen* (1912). Η ουσιαστική προσφορά του στην ποίηση συντελείται με την έκδοση της συλ-

1. Για τη ζωή και το έργο του βλ., πρόχειρα, Αλέξ. Αργυρίου, «Ουράνης, Κώστας», Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, τόμ. 8: Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1988, σελ. 73-74.

λογής *Νοσταλγίες* (1920). Παράλληλα, όλες αυτές τις δεκαετίες συνεργάστηκε με τα σημαντικότερα λογοτεχνικά περιοδικά της Αθήνας, της Αλεξάνδρειας και της Νέας Υόρκης². Πέθανε το 1953. Με τη φροντίδα της δεύτερης γυναίκας του, της γνωστής κριτικού Άλκη Θρούλου (ψευδώνυμο της Ελένης Νεγρεπόντη, 1896-1971), καταβλήθηκε τα επόμενα χρόνια προσπάθεια για τη συγκέντρωση της διάσπαρτης σε περιοδικά και εφημερίδες δουλειάς του. Έτσι, κυκλοφόρησε μια σειρά από 12 τόμους. Το σύνολο των ποιημάτων του συγκεντρώθηκε στον τόμο με το γενικό τίτλο *Ποιήματα* (1953). Τα αφηγήματα, τα χρονογραφήματα, οι συνεντεύξεις του και ποικίλα άλλα κείμενά του εκδόθηκαν στους τόμους *Αναβίωση* (1955) και *Αποχωρήσεις* (1956). Τα κριτικά του άρθρα δημοσιεύτηκαν στο τρίτομο έργο *Δικοί μας και ξένοι* (1954-1956) και τα *Στιγμιότυπα* (1958). Τέλος, τα πολυδιαβασμένα ταξιδιωτικά του κείμενα, συμπεριλήφθηκαν στους τόμους *Ιταλία* (1953), *Ισπανία* (1954), *Γλανκοί δρόμοι: Βορινές θάλασσες* (1955), *Ελλάδα* (1955), και *Από τον Ατλαντικό στη Μαύρη θάλασσα* (1957)³.

Ο Κώστας Ουράνης υπήρξε μανιώδης κυνηγός. Για το πάθος του αυτό συχνά έκανε νύξεις στα κείμενά του. Με το θέμα του κυνηγιού, όπως συνάγεται από τη βιβλιογραφία του, πρωτοασχολήθηκε μέσα από τις σελίδες της γνωστής ελληνόγλωσσης εφημερίδας της Νέας Υόρκης *Εθνικός Κήρυξ*, της οποίας ήταν ανταποκριτής⁴. Πιο συγκεκριμένα δημοσιεύτηκαν δύο άρθρα του στα τέλη του 1934 και αρχές του 1935 σε ισάριθμα φύλλα του εντύπου. Η αναφορά του στο θέμα συνεχίστηκε στην εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα*, με την οποία συνεργαζόταν τακτικά ο Κώστας Ουράνης, για ποικίλα θέματα της πνευματικής ζωής της εποχής⁵. Εδώ, στα τέλη του 1938, άρχισε να δημοσιεύει μια σειρά πέντε κειμένων του με τον τίτλο «Κυνηγετικά σημειώματα», τα οποία ουσιαστικά αποτελούσαν ένα είδος αναμνήσεών του από τις επισκέψεις του ως κυνηγού σε διάφορες περιοχές του ελλαδικού χώρου⁶. Ένα ακόμη άρθρο του με τις κυνηγετικές εμπειρίες του από τη Ρουμανία, την οποία είχε μόλις επισκεφθεί, έδωσε στις 19 Φεβρουαρίου 1939 στην ίδια εφημερίδα. Μετά τον πόλεμο, ο Κώστας Ουράνης επανήλθε στο αγαπημένο του θέμα δημοσιεύοντας δύο άρθρα του στην εφημερίδα *Καθημερινή*, με την

2. Αναλυτικότερα, για τη συνεργασία του με τα λογοτεχνικά περιοδικά της εποχής, βλ. Χ. Α. Καράγιαν (επιμ.), *Περιοδικά λόγου και τέχνης (1901-1940)*. Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση, τόμ. 1 *Αθηναϊκά περιοδικά (1901-1925)*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1996.

3. Όλη η βιβλιογραφία του Κώστα Ουράνη έχει συγκεντρωθεί από τον Πέτρο Μαρκάκη, Κώστας Ουράνης, Ι, *Βιβλιογραφία (1908-1961)*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», 1962. Βλ. τη μεταγενέστερη μελέτη του ίδιου, Κώστας Ουράνης. Ο ψυχικός και πνευματικός του κόσμος. Ψυχογραφικό δοκίμιο, Αθήνα, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», 1969.

4. Για το έντυπο βλ., Andrew T. Kopan, «The Greek Press», *The Ethnic Press in the United States. A historical analysis and handbook*, επιμ. Sally M. Miller, New York – Westport, Connecticut – London, Greenwood Press, 1987, σελ. 161-176 (κυρίως 164-166 και 169-170). Επίσης, Παναγιώτης Φ. Χριστόπουλος, *Εφημερίδες αποκοιμένες στη Βιβλιοθήκη της Βουλής (1789-1970)*. Περιγραφικός κατάλογος, Αθήνα, Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων – Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε., 1994, σελ. 91 και 193-194.

5. Αναλυτική καταγραφή της πολύχρονης συνεργασίας του με το ημερήσιο αυτό έντυπο από το 1922 που ξεκίνησε την έκδοσή του ως το 1944 γίνεται στο βιβλίο του Γιώργου Α. Παναγιώτου, *Ελεύθερον Βήμα. Δημοσιεύματα 1922-1944*. Βιβλιογραφική καταγραφή, Αθήνα, Εκδόσεις Ερμής, 1978.

6. Κώστας Ουράνης, «Ένας μήνας στη Ρουμανία. Παράδεισος του κυνηγιού», εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 19 Φεβρουαρίου 1939, σελ. 1, 6. Πρβλ. Παναγιώτου, *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 2439.

οποία πλέον συνεργαζόταν⁷. Όλα τα παραπάνω κείμενα, με ελαφρά παραλλαγμένους τίτλους, περιλήφθηκαν μετά το θάνατο του γνωστού λογοτέχνη στο ταξιδιωτικό βιβλίο του *Ελλάδα*, το οποίο και σημείωσε μεγάλη κυκλοφοριακή επιτυχία, αφού από το 1955 που πρωτοεκδόθηκε ως τον Ιούνιο του 1998 έχει γνωρίσει οκτώ εκδόσεις. Μαζί με ορισμένα δημοσιεύτα, συγκροτούν το πέμπτο μέρος του βιβλίου και στεγάζονται κάτω από τον τίτλο «Κυνηγετικά»⁸.

Η ενασχόληση του Κώστα Ουράνη με το κυνήγι είχε αρχίσει τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1930. Έκτοτε, όπως σημείωνε ο ίδιος σε ένα από τα άρθρα του, είχε κινηθεί στα πιο απρόσιτα μέρη: «Για την ικανοποίηση του πάθους μου, έχω γνωρίσει, λίγο-πολύ, όλη την Ελλάδα, μ' όλα τα μεταφορικά μέσα -από το αεροπλάνο ίσαμε το μουλάρι- και κυνήγησα όλων των ειδών τα θηράματα: έχω περιέλθει τους γυμνούς μακεδονικούς κάμπους για πεδινές πέρδικες, έχω σκαρφαλώσει στα πετρώδη (και τι πετρώδη!) βουνά των Κυκλάδων για πετροπέρδικες· έχω κάνει καρτέρι γ' αγριογούρουνα, το χειμώνα, μέσα στα δασώδη υψώματα του Καμπιρλί αγνάντια στο χιονισμένο Μπέλες, έχω τσαλαβουτήσει για μπεκατσίνια στους βάλτους της Ράχης, έχω αντικρύσει κοπάδια λύκων στο Γαλλικό ποταμό πήγα για πάπιες από τη Στυμφαλία ίσαμε τον Αξιό, εξεστράτευσα για μπεκατσες έως τη Χαλκιδική, κυνήγησα νύχτα αγριοπερίστερα, μπαίνοντας στις θαλάσσιες σπηλιές τους με βάρκα και με πυροφάνι, βρέθηκα στα περάματα των τρυγониών στην Τήνο και στα περάματα των ορτυκιών στη Μυτιλήνη και πήγα για λαγούς στην Ήπειρο...»⁹. Από τις κυνηγετικές περιπέτειές του ανά την Ελλάδα σώζεται μάλιστα και φωτογραφικό υλικό. Σε άρθρο όπου περιγράφει κάποιο κυνήγι του στη Μακεδονία δημοσιεύεται φωτογραφία του, στην οποία εικονίζεται να στέκεται με καμάρι δίπλα από ένα αγριογούρουνο που μόλις είχε σκοτώσει¹⁰.

Στο βιβλίο του Κώστα Ουράνη περιλαμβάνεται, στις σελίδες 340-341, και το άρθρο του «Στη Στυμφαλία». Σ' αυτό γίνεται εκτενής αναφορά στον πλούτο υδροβίων πουλιών της λίμνης και στο κυνήγι στην περιοχή. Από την εξαντλητική καταγραφή δημοσιευμάτων του γνωστού συγγραφέα που έχει συντάξει ο Πέτρος Μαρκάκης δεν προκύπτει αν το κείμενο έχει δημοσιευτεί και αλλού. Συμπληρωματική έρευνα που πραγματοποιήσα σε έντυπα του Μεσοπολέμου, με τα οποία συνεργάστηκε ο Κώστας Ουράνης, δεν έφερε αποτέλεσμα. Παρατίθεται το άρθρο:

7. Κώστας Ουράνης, «Αναμνήσεις. "Κυνηγετικά"», εφημ. Καθημερινή, 11 Ιανουαρίου 1951, σελ. 1 και «Κυνηγετικά. "Ο φίλος μου ο Παν"», εφημ. Καθημερινή, 19 Φεβρουαρίου 1951, σελ. 1. Πρβλ. Μαρκάκης, Κώστας Ουράνης, I, Βιβλιογραφία, σελ. 57 αρ. 271 και 272.

8. Κώστας Ουράνης, *Ταξίδια* *** Ελλάδα, Αθήνα, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», 81998, σελ. 315-358. Αναλυτική καταγραφή των περιεχομένων του βιβλίου βλ. από τον Μαρκάκη, Κώστας Ουράνης, I, Βιβλιογραφία, σελ. 19-21 αρ. 19.

9. Κώστας Ουράνης, «Μανία και χαρά του κυνηγιού», εφημ. Ελευθέρον Βήμα, 9 Νοεμβρίου 1938 (= Ελλάδα, σελ. 318-319). Πρβλ. Μαρκάκης, Κώστας Ουράνης, I, Βιβλιογραφία, σελ. 137 αρ. λημμάτος 1066 και Παναγιώτου, Ελευθέρον Βήμα, αρ. 2438. Η υπογράμμιση της σχετικής με τη Στυμφαλία αναφοράς δική μου.

10. «Ο Κώστας Ουράνης φηγοράρει πλάι στο αγριογούρουνο που σκότωσε», περ. Αθήναι, Φεβρουάριος 1935, σελ. 19. Πρβλ. Μαρκάκης, Κώστας Ουράνης, I, Βιβλιογραφία, σελ. 477 αρ. 4022.

Στη Στυμφαλία

Όταν είμουν πριν από ένα μήνα στη Στυμφαλία για κυνήγι υδρόβιων, άκουσα τους χωρικούς του πλησιέστερου χωριού να παραπονιούνται ότι η δασκάλα τους υποκρινόταν από καιρό την άρρωστη για να επιτύχει τη μετάθεσή της. Της έδωσα, σιωπηρά, δίκιο. Στη θέση της, κ' εγώ το ίδιο θα 'κανα γιατί δεν υπάρχει τίποτα πιο άχαρο για το βλέμμα και πιο καταθλιπτικό για την ψυχή από τη μικρή αυτή λεκάνη του εδάφους την περιζωσμένη ασφυκτικά από γυνιά βοννά και στερημένη εντελώς από γραφικότητα. Αυτή ακόμα η περιφνημη από τον άθλο του Ηρακλέους λίμνη δεν έχει καμιά ομορφιά και ποίηση. Οι όχθες της είναι λασπώδεις κ' η ίδια δεν είναι παρά ένας άβαθος μακρόστενος βάλτος κατακλυσμένος από καλαμιές. Προσθέστε, τώρα, και τους ανωφελείς, που λυμαινούνται την περιοχή αυτή το καλοκαίρι και... ρίξτε, αν βαστά η καρδιά σας, «τον λίθον» κατά της δασκάλας.

Υπάρχουν, ωστόσο, και άνθρωποι για τους οποίους η Στυμφαλία είναι ένας παράδεισος. Οι άνθρωποι αυτοί είναι οι κυνηγοί · γιατί ολόκληρη η έκτασή της είναι μια ζούγκλα υδρόβιων πουλιών.

Χωρίς να φτάνουν το πλήθος των μυθικών «ορνίθων» που κυνήγησε κ' εξαφάνισε ο Ηρακλής, τα υδρόβια της Στυμφαλίας είναι άφθονα. Η γυνή από καλαμιές επιφάνειά της είναι κατάστικτη από μπουλούκια αγριοπαπιών και φαλαριδών, οι καλαμιές γεμάτοι από αόρατες μαυρόκοτες που δεν παύουν να φωνάζουν σα να φιλονικούν μεταξύ τους, κι όταν τσαλαβουτάτε στο λασπώδη χορτότοπο των οχθών της σηκώνονται κάθε τόσο από μπροστά σας, μ' ένα άτακτο πέταγμα και με μια στριγγή κραξιά, μπεκατσίνια. Όταν σουροντώσει, όλος αυτός ο κόσμος των υδρόβιων μάζευεται στους φασματώδεις καλαμιώνες, κι αν τύχει να λάμινετε την ώρα κείνη μ' ένα μονόξυλο πάνω στη θαμνή, ακίνητη επιφάνεια της λίμνης, έχετε την εντύπωση ενός μέρους στοιχειωμένου, γιατί είσθε τριγυρισμένος από αναρίθμητες αόρατες φτερωτές παρουσίες, που τις ακούτε να θορυβούν μέσα στα πυκνά καλάμια σαν ένας λαός μαζεμένος σε συνέλευση ή να ξεμονιάζουν τα φτερά τους χτυπώντας τα πάνω στα νερά ή να γλιστράν και να φεύγουν μπρος από το μονόξυλό σας μ' ένα άξαφνο και κούφιο φτερούγισμα...

Ο Κώστας Ουράνης επισκέφθηκε τη λίμνη της Στυμφαλίας στις αρχές της δεκαετίας του 1930 για συγκεκριμένο λόγο. Το κυνήγι δηλαδή υδρόβιων πουλιών. Φαίνεται, ωστόσο, ότι δεν εντυπωσιάστηκε καθόλου από το περιβάλλον της περιοχής. Όπως γράφει, χαρακτηριστικά, «δεν υπάρχει τίποτα πιο άχαρο για το βλέμμα και πιο καταθλιπτικό για την ψυχή από τη μικρή αυτή λεκάνη του εδάφους την περιζωσμένη ασφυκτικά από γυνιά βοννά και στερημένη εντελώς από γραφικότητα». Την ίδια απογοήτευση αισθάνθηκε και από τη λίμνη, για την οποία διατείνεται ότι «δεν έχει καμιά ομορφιά και ποίηση». Αντίθετα, τη χαρακτηρίζει «παράδεισο» για μια κατηγορία επισκεπτών της. Με άκρατο ενθουσιασμό περιγράφει το πλήθος των υδρόβιων πουλιών που υπήρχε στη λίμνη. Οι αγριόπαπες, οι φαλαρίδες, οι μαυρόκοτες και τα μπεκατσίνια, που κατά τις νυκτερινές ώρες αποτελούσαν «αναρίθμητες αόρατες φτερωτές παρουσίες», συνιστούσαν για τον κυνηγό το ιδανικότερο σκηνικό για δράση. Αυτή ακριβώς η πραγματικότητα οδηγούσε εκατοντάδες άτομα από κάθε γωνιά της Ελλάδας να επισκέπτονται το χώρο κατά την κυνηγετική περίοδο.

Για την ορθή αποτίμηση των γραφομένων πρέπει να έχουμε υπόψη μας τις εξηγήσεις που δίνει ο ίδιος ο Κώστας Ουράνης στον πρόλογο του βιβλίου του. Αναφερόμε-

νος στα κείμενα που το συγκροτούν, για να προλάβει τυχόν βιαστικές κρίσεις για αυτά από τους αναγνώστες, διευκρινίζει ότι: «Τα Ταξίδια στην Ελλάδα αναφέρονται στην Ελλάδα. Δεν έχουν όμως τίποτα το documentaire, δεν εικονίζουν την Ελλάδα της εποχής μεταξυ των δύο πολέμων. Είναι εντυπώσεις καθαρά υποκειμενικές και, τις περισσότερες φορές, συναισθηματικές. Ο τόνος σ' αυτές δεν είναι σε ό,τι είδα, αλλά στο τι αισθάνθηκα μπροστά σε ό,τι έβλεπα. Εκφράζουν τα "κινήματα" της ψυχής και της φαντασίας που μου προκαλούσαν τα μέρη που επισκεπτόμουν»¹³.

Ο Κώστας Ουράνης ήταν κατά κύριο λόγο ποιητής. Η ιδιότητά του αυτή είναι ευδιάκριτη σε όλα τα κείμενά του. «Ο άκρατος υποκειμενισμός του», όπως πολύ επιτυχημένα έχει παρατηρηθεί, «τα χρωματίζει με θερμούς τόνους, έτσι που να φανερώνονται ως αυτοβιογραφικές εκμυστηρεύσεις»¹⁴. Από το γενικό αυτό κανόνα δεν παρεκκλίνουν τα ταξιδιωτικά έργα του. Γι' αυτό και ξεχώρισαν και διαβάζονται με αδιάπτωτο ενδιαφέρον ως τις μέρες μας¹⁵. Οι ίδιες ακριβώς αρετές εντοπίζονται και στην περίπτωση της Στυμφαλίας. Τις υποκειμενικές κρίσεις του για τον ευρύτερο χώρο της πλαισιώνει ο συγγραφέας με ποιητικές εικόνες ασύγκριτης ομορφιάς. Η περιγραφή του αποτελεί, κατά την προσωπική μου άποψη, από τα καλύτερα λογοτεχνικά κείμενα που διαθέτουμε για την ιστορική λίμνη της ορεινής Κορινθίας.

13. Ουράνης, Ελλάδα, σελ. 5.

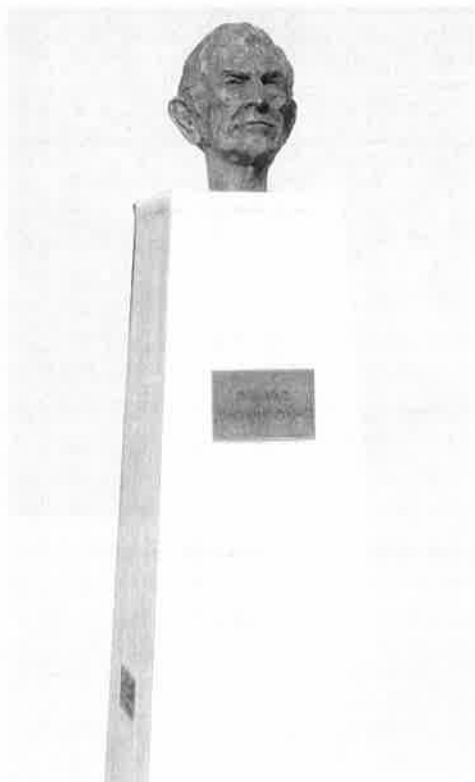
14. Αλ. Αργυρίου, «Ουράνης, Κώστας», σελ. 74.

15. Για την προσφορά του Κώστα Ουράνη στο συγκεκριμένο είδος γραφής βλ. τις σχετικές αναφορές στο τελευταίο βιβλίο της Αννίτας Π. Παναρέτου, Ελληνική ταξιδιωτική λογοτεχνία, Αθήνα, Εκδόσεις Σαββάλας, 2002.

Σ.Σ. Οι φωτογραφίες που συνοδεύουν το κείμενο του κ. Τσιγκάκη είναι του Ν. Κοντού. Και οι τρεις έχουν ως θέμα το κινήρι στη Στυμφαλία και προέρχονται από το αρχείο του Σπύρου Μιχόπουλου.

Αυτή στην οποία ποζάρει η κυρία με το όπλο –προφανώς του συζύγου της– και τρώπαιο μια μπάλιζα, είναι τραβηγμένη στη Δοίξα λίγο πιο πέρα από τις πηγές. Είναι αναμνηστική και βέβαια «στημένη» για την περίπτωση, αφού γυναίκες κυνηγοί, ντόπιες ή ξένες δεν «έδρασαν» ποτέ στη Στυμφαλία.

ΠΑΝΑΓΗΣ ΠΑΠΑΛΗΓΟΥΡΑΣ

«Εἰς τιμὴν καὶ μνήμην ἀέναον σῆμα» ἡ προτομή του στην Κόρινθο

Η Κορινθία, από την εποχή της παλιγγενεσίας και μέχρι των ημερών μας ευτύχησε να αναδείξει σπουδαίους πολιτικούς άνδρες οι οποίοι επηρέασαν αποφασιστικά τα πολιτικά πράγματα στην πορεία της χώρας μας. Μεταξύ αυτών στη σύγχρονη εποχή μας ξεχωριστή θέση κατέχει ο αείμνηστος Παναγής Παπαληγούρας στη μνήμη και προς τιμήν του οποίου, η αγάπη των κορινθίων έστησε με πρωτοβουλία του Δήμου Κορινθίων στην κεντρική πλατεία της πόλεως την προτομή του, έργο του γνωστού γλύπτη Φώτη Γεωργουλάκη.

Τα αποκαλυπτήρια έγιναν στις 5 Ιουλίου 2003 από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας κ. Κωνσταντίνο Στεφανόπουλο εν μέσω σεμνής και εξόχως συγκινητικής τελετής την οποία παρακολούθησε πλήθος κόσμου.

Μετά την επιμνημόσυνη δέηση ο δήμαρχος Κορινθίων κ. **Θωμάς Θωμάδης**, καλω-

σορίζοντας τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας τόνισε ότι «*υπάρχουν προσωπικότητες που κοσμοούν το δημόσιο βίο και έρχονται να επιβεβαιώσουν το ότι η πολιτική δεν εξαντλείται σε κάποιες ειδικές γνώσεις αλλά είναι κυρίως έμπνευση και όραμα...*» Αναφερόμενος στον αείμνηστο Κορίνθιο πολιτικό πρόσθεσε ότι «*αυτή είναι και η παρακαταθήκη του Παναγή Παπαληγούρα, ο οποίος, αν και χειρίστηκε τα χαρτοφυλάκια όλων σχεδόν των οικονομικών υπουργείων, αποχώρησε από την πολιτική φτωχότερος, έχοντας δώσει όλο του το ευφρές «είναι» στο κοινό συμφέρον.*»

Πώς να μη κανχόμαστε ως Κορίνθιοι που ένας εκπρόσωπό μας στο Εθνικό Κοινοβούλιο σαν τον Παναγή Παπαληγούρα συνδύασε τα προσόντα ενός ειδήμονα τεχνοκράτη με τις αρετές ενός ολοκληρωμένου ανθρωπιστή πολιτικού;...»

Καταφανώς συγκινημένος ο γιος του αείμνηστου πολιτικού βουλευτής Κορινθίας κ. **Αναστάσης Παπαληγούρας** απευθυνόμενος προς τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, τους λοιπούς επισήμους και τους συγκεντρωθέντες Κορίνθιους είπε:

«*Θέλω να σας καλωσορίσω από την καρδιά μου και να σας εκφράσω τη συγκίνησή μου για την αποψινή παρουσία σας εδώ.*»

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας αποκαλύπτει την προτομή του Π. Παπαληγούρα

Θα ήθελα ιδιαίτερα να ευχαριστήσω το Δήμαρχο και το Δημοτικό Σύμβουλο Κορινθίων, που ομόφωνα αποφάσισαν να λάβουν την τιμητική αυτή πρωτοβουλία για την τοποθέτηση της προτομής του πατέρα μου στην κεντρική πλατεία της Κορίνθου.

Θεωρώ ότι, απόψε εδώ, δεν τιμούμε μόνο τον Παναγή Παπαληγούρα, για αυτό που υπήρξε, για τα όσα προσέφερε.

Τιμούμε, πιστεύω –στη μνήμη και την καρδιά μας– και μian ολόκληρη γενιά πολιτικών. Μια πολιτική γενιά που οικοδόμησε τη μεταπολεμική Ελλάδα, μια γενιά που διακρίθηκε για την αγάπη της και την προσφορά της προς τον τόπο, μια γενιά που αποτέλεσε και αποτελεί πρότυπο φρονήματος και ήθους.

Σήμερα, λίγες μέρες μετά τη συμπλήρωση δέκα ακριβώς χρόνων από τον θάνατό του, πρέπει να σας εξομολογηθώ ότι εξακολουθώ να νοσταλγώ τον πατέρα μου. Εξίσου έντονα όμως νοσταλγώ, σε τούτους τους καιρούς, και αυτό που αντιπροσώπευε: την ανιδιοτελή προσήλωση σε στόχους εθνικούς, την καθαρότητα στην πολιτική, το αδιαπραγμάτευτο ήθος στον δημόσιο βίο.

Αυτά μας λείπουν σήμερα. Αυτή η δυναμική αναζήτηση μας ενώνει, το ξέρω, όλους μας σήμερα εδώ. Αναζητούμε όχι το παρελθόν, αλλά ένα καλύτερο μέλλον. Σας ευχαριστώ».

Στη συνέχεια μίλησε ο Πρόεδρος της Νέας Δημοκρατίας κ. **Κώστας Καραμανλής** ο οποίος απευθυνόμενος προς τους Κορινθίους είπε μεταξύ άλλων: «Όσοι από εσάς είχατε την τύχη να γνωρίσετε τον Παναγή Παπαληγούρα, όσοι πορευθήκατε μαζί του σε χρόνια δύσκολα, αλλά και δημιουργικά, όσοι τον εμπιστευθήκατε εκλέγοντας τον Βουλευτή σας, γνωρίζετε καλύτερα από κάθε άλλον, ότι υπήρξε ένα σπάνιο είδος ανθρώπου, πολιτικού και διανοούμενου. Προικισμένος με λεπτότητα και πρωτοτυπία πνεύματος, αρετές σπάνιες σε

όλες τις χώρες και σε όλες τις εποχές. Προσωπικότητα με ήθος και διορατικότητα. Ενσάρκωνε στη σκέψη του και στη φιλοσοφία του το «μέτρον πάντων ο άνθρωπος».

Ήταν από τους πρωτοπόρους και πρωτεργάτες στην υλοποίηση του οράματος του Κωνσταντίνου Καραμανλή, για μια Ελλάδα όχι μόνο παρούσα, αλλά πρωταγωνίστρια στην Ευρώπη. Ως βασικός διαπραγματευτής με την τότε ΕΟΚ, πέτυχε τους καλύτερους δυνατούς όρους, για να προχωρήσει η ένταξη της χώρας στην ευρωπαϊκή οικογένεια.»

Κλείνοντας την ομιλία του ο κ. Κ. Καραμανλής τόνισε με έμφαση ότι: «Η Πολιτική του ήθους, της διορατικότητας και της εντιμότητας, της ανιδιοτέλειας και της προσφοράς, η πολιτική που διακίνησε ο Παναγής Παπαληγούρας είναι παρακαταθήκη για όλους μας».

Ο Πρόεδρος της Βουλής των Ελλήνων κ. **Απόστολος Κακλαμάνης** χαρακτήρισε τον Παναγή Παπαληγούρα «ως μια δύναμη της φύσης, ένα μέτωπο με τη σφραγίδα της δωρεάς, ένα εκρηκτικό πνεύμα με ασύλληπτα προσόντα, που αν επέλεγε την ακαδημαϊκή σταδιοδρομία θα μπορούσε να φθάσει και στο βραβείο Νόμπελ». Από την εμβριθέστατη όσο και γλαφυρή ομιλία του κ. Κακλαμάνη η οποία αποτελεί ύμνο στο βίο και την πολιτεία του Παναγή Παπαληγούρα ως πολιτικού και διανοούμενου παραθέτουμε χαρακτηριστικά αποσπάσματα ακριβώς γιατί προέρχεται «από την απέναντι πλευρά του λόφου» και έκανε ιδιαίτερη αίσθηση.

«Ο Παναγής Παπαληγούρας υπηρέτησε τους νευραλγικότερους κυβερνητικούς τομείς, άφησε παντού γόνιμο έργο και συνδέθηκε στενά με δυο μεγάλους εθνικούς στόχους: Την οικονομική ανάπτυξη της χώρας και την ένταξη στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, (...)

Υπήρξε, δεσπόζουσα μορφή στην πορεία της χώρας μας προς την ευρωπαϊκή ένταξη. Προετοίμασε την ελληνική οικονομία και διαπραγματεύτηκε σθεναρά τους όρους της ένταξης. Η ασθένεια τον βρήκε όρθιο, επικεφαλής της ελληνικής διπλωματίας, να αγωνίζεται για την ευρωπαϊκή προοπτική της χώρας.

Είναι μοίρα των δημιουργών του μέλλοντος να θέτουν σε κίνηση τις δυνάμεις, αλλά να μην είναι παρόντες στο τέλος της διαδρομής! (...)

Αν η Ελλάδα είναι αυτή που είναι σήμερα, αν έχει ξεπεράσει πολέμους, εμφύλιους σπαραγμούς και δικτατορίες, αν ενημερεί και εάν έχει ρωμαλέα υπόσταση και υπερήφανη διέθνη παρουσία, αυτό το οφείλει όχι σε κάποιους ευτελείς και απαίδευντους χρυσοκάνθαρους, σαν αυτούς που λάμπουν και σήμερα στη λεγόμενη κοινωνική και οικονομική ζωή της Αθήνας, αλλά σε πολιτικούς και πνευματικούς άνδρες σαν τον Παναγή Παπαληγούρα, που γεννιούνται και αναδείχονται μέσα από τη γνήσια εθνική, πνευματική και πολιτική παράδοση και συνείδηση του λαού μας. (...)

Κατάθεση ψυχής για το Παναγή Παπαληγούρα ήταν και η ομιλία του πρώην πρωθυπουργού κ. **Γεωργίου Ράλλη**, δεδομένου ότι πέραν της κοινής και μακράς πορείας τους στην πολιτική, είχαν άρρηκτους φιλικούς και συγγενικούς δεσμούς.

Ο κ. Ράλλης σκιαγράφησε με αδρές γραμμές την έξοχη πολιτική και επιστημονική πορεία του Παναγή Παπαληγούρα και έκλεισε την ομιλία του μια αναφορά στον πρωτεργάτη, όπως είπε, της σύνδεσης της Ελλάδος με την Ευρωπαϊκή Οικονομική κοινότητα.

«Ήταν μια θεϊκή προσφορά στην Ελλάδα ο Παναγής Παπαληγούρας. Εχθρός του θορύβου, εργασιομανής, απίστευτα δραστήριος και απόλυτα έντιμος, ανάλωσε τη ζωή του υπέρ της πατρίδας του, που υπεραγαπούσε.»

Γεγονός είναι ότι η μοίρα στάθηκε άδικη στον Παναγή Παπαληγούρα, αδικώντας έτσι και την πατρίδα μας, γιατί είναι βέβαιο ότι είχε τη δύναμη να δώσει στα πολιτικά της πράγματα μιαν άλλη διάσταση.

Σπύρος Κ. Μιχόπουλος

Αικατατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη
 Διευθύντρια του Κέντρου Λαογραφίας
 της Ακαδημίας Αθηνών

Ο νεομάρτυρας άγιος Νικόλαος από το χωριό Ψάρι Στυμφαλίας και η λαϊκή ευσέβεια-ευλάβεια

Εισαγωγικά

Το κίνημα των νεομαρτύρων, η αθρόα εμφάνιση, κατά περιόδους της ιστορίας της Εκκλησίας και του Έθνους, πιστών, που αποφάσισαν με τη θέλησή τους, ομολογώντας τη χριστιανική πίστη τους, να στερηθούν το υπέρτατο αγαθό της ζωής, αποτελεί ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον φαινόμενο. Η μελέτη του φαινομένου δεν δίνει ακόμη απαντήσεις σε βασικά ερωτήματα. Το θέμα δεν έχει μελετηθεί επαρκώς και χρήζει περαιτέρω διερευνήσεως.

Στις τάξεις των νεομαρτύρων μια αρκετά μεγάλη ομάδα, που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, πρωτίστως ιστορικό και δευτερευόντως θεολογικό, είναι οι εξωμόσαντες χριστιανοί, μεταμεληθέντες ωστόσο και επανακάμψαντες στον χριστιανισμό. Εξωμότες σε νεαρή κυρίως ηλικία και φαινομενικά για λόγους σκοπιμότητας (αποφυγή βίας από τους Τούρκους, επιθυμία για οικονομική και κοινωνική ανέλιξη κλπ.) μετανοούν ξαφνικά και μετά από ένα διάστημα μεταμέλειας στο Άγιον Όρος, επιστρέφουν έτοιμοι να μαρτυρήσουν για την πίστη που αρνήθηκαν. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν νεομάρτυρες από την Πελοπόννησο όπως ο Αναστάσιος, ο Αγγελής, ο Ιωάννης, ο Νικόδημος, ο Δαμασκηνός, ο Ηλίας Αρδούνης κ.ά. Η αυτοθυσία και το θάρρος μπροστά στον θάνατο τους έκανε αξιοθαύμαστους και πολλές φορές οι ίδιοι οι δήμοί τους από θαυμασμό ασπάσθηκαν τον χριστιανισμό και στη συνέχεια μαρτύρησαν γι αυτόν. Οι Τούρκοι συχνά απέδιδαν την έντονη επιθυμία των ατόμων αυτών να μαρτυρήσουν σε τρέλλα, πείσμα, κενοδοξία, παραφροσύνη, μέθη και άλλα παρόμοια.

Βεβαίως ο τυφλός θρησκευτικός φανατισμός των οθωμανών, ιδιαίτερα σε ορισμένες περιόδους και σε ορισμένες περιοχές της αυτοκρατορίας, η απουσία κράτους δικαίου και διοικητικής οργάνωσης, που να προστατεύει τον πολίτη και ιδιαίτερα τον αλλόθρησκο, οδηγούν σε ακραίες καταστάσεις στις σχέσεις μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων. Παρά το γεγονός, λοιπόν, ότι τυπικά το Κοράνιο αναγνωρίζει κάποια θρησκευτική ελευθερία και ανοχή στους χριστιανούς και οι εξισλαμισμοί τυπικά θεωρούνται παράνομοι, πάντοτε υπήρχαν λόγοι, προκειμένου οι Τούρκοι να «χαλκεύουν» κατηγορίες κατά των χριστιανών με πρόσχημα τη θρησκεία.

*Ο άγιος Νικόλαος ο εξ Ιχθύος. Τοιχογραφία
 δια χειρός Γεωργίου Κωστοπούλου στον ι.ν.
 Αγίου Χαράλάμπους στο Καλιάνι.*

Ανακήρυξη και αγιοποίηση

Είναι βέβαιον ότι και η Εκκλησία αντιμετώπισε πολλά προβλήματα στην αγιοποίηση των νεομαρτύρων, των εθελοντών μαρτύρων. Ωστόσο θεώρησε το μαρτύριο επαρκή ένδειξη για την αναγνώριση και κατάταξη των Μαρτύρων στη χορεία των αγίων. Βεβαίως εξαιτίας των περιστάσεων κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας δεν υπάρχει για όλους τους νεομάρτυρες επίσημη ανακήρυξη και η απόδοση τιμής παρέμεινε σε πολλές περιπτώσεις τοπική, δεδομένου ότι η αναγνώριση αγίου στα πλαίσια της τοπικής εκκλησίας ή μιας μονής, ξεκινούσε από τους πιστούς μιας περιοχής και η πρωτοβουλία ανήκε σ' αυτούς, χωρίς να είναι απαραίτητη η συνοδική ή πατριαρχική απόφαση και έγκριση.

Ο Αθανάσιος Πάριος, ως γνωστόν, έγραψε ειδική πραγματεία για το γεγονός ότι «οί νέοι μάρτυρες εἰσὶν ἅγιοι καὶ πρέπει νὰ τιμῶνται ὡς τοιοῦτοι καὶ ἄνευ κανονικῆς διαγνώσεως τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας»¹.

Η Ορθόδοξη Εκκλησία, δεν θεώρησε τα θαύματα απαραίτητο κριτήριο της αγιωσύνης. Εξ άλλου οι διασημότεροι Πατέρες της Εκκλησίας δεν θαυματουργήσαν κατά τη διάρκεια της ζωής τους. Ωστόσο τα θαύματα, που για την πρώτη περίοδο της Εκκλησίας ήταν ενδεικτική αναγνώριση της αγιότητας, στους τελευταίους αιώνες θεωρήθηκαν αναγκαία. Στις επίσημες ανακηρύξεις γίνεται ευρεία αναφορά σ' αυτά.

Τα θαύματα βεβαίως είναι απαραίτητα για την αναγνώριση της αγιότητας των οσίων όχι όμως απαραίτητα και των μαρτύρων. Όπως παρατηρεί ο Νικοδήμος ο Αγιορείτης η Εκκλησία ζητεί θαύματα «ἐπὶ τῶν ὁσίων καὶ ἐν ἁγίᾳ πολιτείᾳ διαπρεψάντων... διὰ τὸ ἀμφίβολον» και δεν προσκυνεῖ τα λείψανά τους ως ἅγια αν ὁ Θεός «δὲν ἀποδείξῃ δι' αὐτῶν θαύματα ἢ τὸ ὀλιγώτερον τὰ τιμῇ διὰ τῆς εὐωδίας». Προκειμένου όμως για μάρτυρες «μὴ πολυπραγμονοῦσα θαυμάτων σημεῖα καὶ τέρατα» αρκείται στο αντικειμενικό γεγονός του μαρτυρίου και γι αὐτὸ «τῶν μαρτύρων λείψανα προσκυνοῦνται ὡς ἅγια καὶ χωρὶς θαυμάτων καὶ εὐωδίας». Τονίζει ἀκόμη ὅτι ἡ εμφάνιση των Νεομαρτύρων κατὰ τὴν τουρκοκρατία «εἶναι ἐν θαύμα παρόμοιον ὥσαν νὰ βλέπῃ τις εἰς τὴν καρδίαν τοῦ χειμῶνος ἔαρινά ἄνθη καὶ τριαντάφυλλα...»².

Ο Ευγένιος Βούλγαρις τονίζει ότι, ἀκόμη και οι μωαμεθανοὶ δέχονται ὡς θαυματουργὰ τα λείψανα αγίων τῆς Ορθοδοξίας και παραθέτει σχετικές μαρτυρίες³, ἐνῶ ὁ Ισίδωρος Πηλουσιώτης γράφει ὅτι «...καλὸν μὲν τιμᾶν τοὺς μάρτυρας τῆς εὐσεβείας τοῖς ἀναθήμασιν ...κρεῖττον δὲ τὸ θεραπεύειν αὐτοὺς οἷς ἐποίησαν κατορθώμασιν».

Νεομάρτυρες ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο

Ο αριθμὸς των Νεομαρτύρων, παρὰ τις πρόσφατες ἐρευνες, παραμένει ἀπροσδιόριστος και πρέπει να εἶναι πολὺ μεγαλύτερος ἀπὸ ἐκείνον που αναφέρεται στα γνωστὰ Μαρτυρολόγια και Λεξιμῶνα.

Στὴν Πελοπόννησο ἐντοπιζονται ἑνδεκα νεομάρτυρες, οι οποίοι ἀποτελέσαν θεματολογία σε ἓνα πολὺ ἐνδιαφέρον συνέδριο, που ὁργάνωσαν τα Ἀρχεῖα του Νομοῦ Ἀρκαδίας, ἡ Ἱερὰ Μητρόπολις Μαντινείας και Κυνουρίας και ὁ Δήμος Τριπόλεως τὸν Σεπτέμβριο του

1. Κ. Σάθα, *Νεοελληνική Φιλολογία*, Ἀθήνα 1868, σ. 642.

2. Νικοδήμου Αγιορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, ἥτοι μαρτυρία των νεοφανῶν Μαρτύρων, των μετὰ τὴν Ἀλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ διαφόρους καιροὺς και τόπους μαρτυρησάντων. Συνταχθέντα ἐκ διαφόρων συγγραφέων και μετ' ἐπιμελείας, ὅτι πλείστης διορθοθέντα, ἐν οἷς και ικαναὶ σχολαστικαὶ προσετέθησαν, Ἀθήνα 1961 (ἐκδ. 3η) σ. 272 και 274.

3. Ευγενίου Βουλγάρεως, *Επιστολή πρὸς Πέτρον τὸν Κλαίρικιον*, Ἀθήνα 1844, σ. 31 κεξ.

2003 με τίτλο: «Νεομάρτυρες της Πελοποννήσου. Ιστορικό Συμπόσιο στη μνήμη του νεομάρτυρα Δημητρίου»⁴.

Οι νεομάρτυρες αυτοί καταχωρούνται με αλφαβητική σειρά στον ακόλουθο πίνακα.

Όνομα-επάγγελμα	Τόπος Καταγωγής	Του μαρτυρίου		Αιτία και Είδος μαρτυρίου
		Τόπος	Έτος	
Αγγελής, Πρακτικός γιατρός	Αργος	Χίος	1813	Εξώμοσε και μετανόησε. Προκάλεσε τους οθωμανούς και αποκεφαλίστηκε.
Αναστάσιος, Ζωγράφος	Ναύπλιο	Ναύπλιο	1655	Εξώμοσε και μετανόησε. Τον κοιμήτασαν με μαχαίρι.
Δημήτριος, Πελοποννήσιος	Λιγούδιστα Τριφυλίας	Τρίπολη	1803	Εξώμοσε και μετανόησε. Βασανίστηκε και καυτηρήθηκε.
Ευθύμιος, Ασκητής-μοναχός	Δημητσάνα	Κων/πολη	1814	Μαρτυρικός θάνατος.
Ζαχαρίας, Μητροπολίτης Κορίνθου	Κόρινθος	Κόρινθος	1684	Συκοφαντήθηκε ότι συνεννοείτο με ξένους να καταλάβουν την Κόρινθο, Αποφασίστηκε να σουβλιστεί και να καεί αλλά τελικά αποκεφαλίστηκε.
Ηλίας Αρδούνης, Κουρέας	Καλαμάτα	Καλαμάτα	1636	Μαρτυρικός θάνατος.
Ιωάννης, Γεράκι-Γούβες Μονεμβασίας	Θεσ/νίκη ή Λάρισα		1773	Εκβιάζόταν να αλλαξοπιστήσει. Αρνήθηκε και θανατώθηκε με μαχαίρι.
Λάζαρος, Ιερέας	Τρίπολη	Τρίπολη	1618	Μαρτυρικός θάνατος.
Νικόλαος, ο εξ Ιχθύος. Παντοπόλης	Ψάρι Κορινθίας	Κων/πολη	1554	Δεν ενέδωσε σε εκβιασμό για εξομολογία και συκοφαντήθηκε ότι εξύβρισε τον Μωάμεθ. Βασανίστηκε επί της πυρής και αποκεφαλίστηκε.
Παύλος, Σανδαλοποιός	Σοποτός Καλαβρύτων	Τρίπολη	1818	Εξώμοσε, μετανόησε και αποκεφαλίστηκε.
Ρωμανός, Ιερομόναχος	Δημινάσι Λακεδαιμόνος	Κων/πολη	1695	Εκήρυξε τον χριστιανισμό, αρνήθηκε να εξομώσει και αποκεφαλίστηκε.

Ο Άγιος Νικόλαος ο εξ Ιχθύος.

Αφορμή για την ενασχόλησή μου με ένα προσφιλές και από το παρελθόν θέμα, σε σχέση πάντοτε με τη λαϊκή λατρεία, υπήρξε η πληροφορία, στο πλαίσιο μιας ευρύτερης έρευνας για το λαϊκό πολιτισμό της ορεινής Κορινθίας σε συνεργασία με τη Νομαρχία Κορινθίας, ότι στο χωριό Ψάρι τις τελευταίες δεκαετίες καταβάλλεται προσπάθεια για την καθιέρωση σε επίτεδο λαϊκής λατρείας ενός νέου, «νεοφανούς» αγίου ο οποίος μαρτύρησε στην Κωνσταντινούπολη το έτος 1554.

Με τη βοήθεια του φίλου, Κορινθίου, λογίου ερευνητή Σπύρου Μιχόπουλου, εκδόθη

4. Τα Πρακτικά του Συνεδρίου θα δώσουν νέα στοιχεία, από ποικίλες οπτικές, για την περαιτέρω έρευνα του σημαντικού θέματος της παρουσίας των νεομαρτύρων σε κρίσιμες περιόδους για την ιστορία των Έθνους. Εκεί και εκτεταμένη η μελέτη μας.

Ο ναός του νεομάρτυρος Νικολάου στη γενέτειρά του, το Ψάρι Στυμφαλίας, την ημέρα της εορτής του.

του περιοδικού «Αίλυτος» οδηγήθηκα στην πηγή των σχετικών ενεργειών, την Αδελφότητα Ψαραίων, και ιδιαίτερα τον κ. Δημ. Δημητράκη, ο οποίος ηγείται της όλης προσπάθειας για την καθιέρωση του αγίου Νικολάου στην πατρίδα του το Ψάρι Κορινθίας και την δημιουργία ενός σεβαστού προσκυνήματος εκεί με κέντρο τον ναό του αγίου.

Ποιός είναι όμως ο άγιος Νικόλαος ο εξ Ιχθύος, τον οποίον έφερε στο φως τέσσερεις αιώνες μετά από το μαρτύριό του ο μητροπολίτης Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων Ιεζεκιήλ Βελανιδιώτης;

Ο Νεομάρτυρας Νικόλαος ο εξ Ιχθύος δεν ταυτίζεται με κανέναν από τους 24 αγίους, οσίους και μάρτυρες με το ίδιο όνομα, που εορτάζονται κατά τις διάφορες εποχές του έτους. Στο Συναξάρι του αναφέρεται ότι καταγόταν «εξ Ιχθύος», δηλαδή από το χωριό Ψάρι της Στυμφαλίας, απ' όπου, ορφανός από γονείς, έφυγε δωδεκαετής «μετά τινων σιμφυλετών εις πόλιν λεγομένην Σηλυβρίαν, απέχουσαν ημέρας όδόν τής του Κωνσταντίνου πόλεως». Στη Σηλυβρία απέκτησε οικογένεια. Το επάγγελμά του «έν τή λεωφόρχη πιπράσκοντος βρώσιμα» και η επιτυχία του προκάλεσε την οργή και τον φθόνο των άλλων εμπόρων, οι οποίοι τον συκοφάντησαν ότι ύβρισε τον Μωάμεθ. Πρόκειται για συνήθη και αποτελεσματική συκοφαντία κατά των χριστιανών. Έτσι το 1554 οδηγήθηκε στο μαρτύριο, το οποίο υπήρξε ιδιαίτερα σκληρό. Μετά την ομολογία της χριστιανικής του πίστης και την άρνηση του Μωάμεθ, καταδικάστηκε σε ραβδισμούς, φυλάκιση, περικορά αλυσσοδεμένου στην πόλη και τέλος τοποθετήθηκε ζωντανός στη φωτιά, στο ιπποδρόμιο, όπου αποκεφαλίστηκε με ξίφος⁵. Η κάρα του σώθηκε και αγοράστηκε από τη μονή Αγίου Αθανασίου των Μετεώρων, όπου βρίσκεται μέχρι σήμερα.

Το 1558 ο Δαμασκηνός Στουδίτης⁷ έγραψε την Ακολουθία του μαρτυρίου του νεομάρ-

5. Ιεζεκιήλ Βελανιδιώτου, μητροπ. Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων, «Ο Νεοφανής Νικόλαος ο εξ Ιχθύος και οι Άγιοι Νικόλαιοι του όλου εναντιού», *Θεολογία* 8 (1931), σ. 213-227. Λεπτομέρειες για τη ζωή και το μαρτύριο του νεομάρτυρα Νικολάου, βασισμένες στην Ακολουθία και το Μαρτύριό του βλ. Ηλία Δήμια, «Ο Νεοφανής άγιος Νικόλαος ο Ψαριάς (+1554)», περ. *Αίλυτος*, τεύχ. 21-22, σ. 355 - 357.

6. Νικόλαος, ο εξ Ιχθύος της Κορίνθου, μαρτυρήσας εν Κωνσταντινουπόλει τω 1554 (Φεβρουαρίον 14).- Ο νεομάρτυς ούτος Νικόλαος τηγχάνει άγνωστος εις τον Νικόδημον, γίνεται δε το πρώτον γνωστός δια της εκδόσεως (1930) της ακολουθίας του βίον αυτού υπό τον μητρ. Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων Ιεζεκιήλ. Τον τε βίον μετά της

τυρα, η οποία παρέμεινε ανέκδοτη και άγνωστη για πολλά χρόνια, στον κώδικα, αρ. 81 της μονής Μεταμορφώσεως των Μετεώρων. Το 1928 ο μητροπολίτης Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων Ιεζεκιήλ Βελανιδιώτης ανακάλυψε τον κώδικα της Αγίας Τριάδος της Σιάμου στην Πίνδο, ο οποίος σήμερα ευρίσκεται στη Βιβλιοθήκη της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ο κώδικας περιείχε εκτός από την εκτενή ακολουθία και το εγκώμιο του νεομάρτυρος Νικολάου, ακολουθία και του Δαμιανού του οσιομάρτυρος⁸ από το Μυρίχοβο Καρδίτσας. Και οι δύο νεομάρτυρες γιόρταζαν την δεκάτη τετάρτη (14) Φεβρουαρίου.

Όσοσο Μαρτύριον του Αγίου Νικολάου του εξ Ιχθύος (+ 1554), απόγραφο του Δαμασκηνού Στουδίτη, του 16ου αιώνα, σώζεται σε δίφυλλο της Μεταμορφώσεως των Μετεώρων⁹. Στον ίδιο κώδικα με γραφή του 16ου-17ου αιώνα σώζεται Ακολουθία και Μαρτύριον «του αγίου μεγαλομάρτυρος Νικολάου του νέου, του εν Βουναΐνη»¹⁰ που γιορτάζεται στις 9 Μαΐου, κείμενα τα οποία από λάθος του αντιγραφέα αποδίδονται στον «Νικόλαον τον νεοφανή» του οποίου πατριδα ήταν η μικρή κοινόπολη Ψάρι κοντά στην Κόρινθο.

Η μακρά Ακολουθία του νεομάρτυρα αποτελείται από τον Μικρό και Μεγάλο Εσπερινό και από τρεις Κανόνες της Θεοτόκου και δύο του αγίου, καθώς και από χωριστή ακολουθία στην προσκύνηση της αγίας κάρας. Όπως σημειώνει η Λαμπρινή Μάνου στη διατριβή της για τον Δαμασκηνό Στουδίτη, ο Εγκωμιαστικός Λόγος σε αρχαίζουσα γλώσσα παραβάλλει την άθληση του νεομάρτυρα με Ολυμπιάδα και το εγχείρημά του με «τοὺς ἄθλους τῶν ἐν Ἡλιδι καὶ Πίσσῃ ἀγωνιζομένων», διότι ενώ «τοὺς εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας ἀναδυομένους ἄλειπται ἐπαλείφουσιν, αὐτὸς ἄπτεται τοῦ ἀγῶνος τοῦ Ἐγκωμίου χωρὶς νὰ λιπάνῃ τὴν κεφαλὴν ἐλαίῳ ἁμαρτωλῶν». Ἐτοί εἶλεβε «τὰ γέρα τῆς ἀθλήσεως Ὀλυμπιακοῦ κοτίνου καὶ

Ακολουθίας συνέγραψεν ο γνωστός λόγιος Δαμασκηνός ο Στουδίτης, ο ὑπερὸν Αἰτῆς καὶ Ρενδῆνης ἐπίσκοπος. Κατὰ τὴν βιογραφίαν ὅθεν τοῦτο, ο Νικόλαος κατήγετο ἐκ τῶν χωρίων Ψάρι τῆς Κορινθίας καὶ δωδεκαετὴς ὁρμᾶν ἐφῆγεν εἰς Σηλυβρίαν, ἐνθα ἀργότερον ἐνιμνεύθη καὶ ἐκείθεν μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν, πολλὸν ἐν τῇ οἰᾷ βρώσιμα. Καταγελθεὶς ὅτι ἐξήβρισε τὴν πῖσιν του Μωάμεθ, συνελήφθη, ἐβασανίσθη πικρῶς, ἐρριφθὲν ἐπὶ τῆς πυρᾶς καὶ τέλος ἀπετιμήθη τὴν κεφαλὴν.

Πρὸς ὑπενεγκῶν, Νικόλαε, τρισμάκαρ, γῆθεν μετέστης πρὸς μονὰς ὠονίωνσι!

Κάθηναι Νικόλεως/Δεκάτη πυρὶ ἡ δὲ Τετάρτη.

(Σωφρονίου Ευστρατιάδου, *Αγιολόγιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, σ. 359).

Ὅτιος ο τοῦ Χριστοῦ γενναῖος μάρτυς ὑπῆρχεν ἐξ ευτελοῦς τινος χώρας, ἐπὶ χωρίων ἔθει, Ψάρι τὴν κλῆσιν εσχηκίας, περίπου τῶν τῆς Κορίνθου ὁρίων κειμένης, γεννήτορες δ' ἦσαν αὐτοῦ Ἰωάννης καὶ Καλὴ, ἀμφότεροι θεοσεβεῖς καὶ τῷ Χριστῷ πιστεύοντες.... ἦν γὰρ ἐν τῇ λεωφόρῳ πιπράσκων τὰ βρώσιμα.... διηνεκῶς τῶν πνήτων ἐπιμελούμενος». Τα χρόνια αὐτὰ ἐπαρχος τῆς Κων/πόλεως ἦταν ὁ Σινάν, ὁ ὁποῖος συγγενὴς του σουλτάνου Σουλεϊμάν, «πάν εἴ τι δεινὸν καὶ χριστιανοῖς ἐπαχθὲς κατεργάσατο. Οὓς μὲν γὰρ ἐν τοῖς ληστρικοῖς πλοίοις κατέρριπτεν. Οὓς δὲ τῇ τῶν δεινῶν ἐλπίδι κατέπληττε. Τότε δὲ καὶ ὁ τοῦ Χριστοῦ νεομάρτυς οὔποσι Νικόλαος, ἀδίκως ὑπὸ τῶν ἐν τῇ λεωφόρῳ συγγεινιζόντων αὐτῷ ἀγαρηνῶν φθονηθεὶς, ἅτε δὲ πλεόν αὐτῶν πολλῶν τὰ ὄνια, ἤχθη εἰς Κων/πολιν, ὡς τὸν ψευδοπροφήτην Μωάμεθ ὑβρίζας, ἐνθα τῷ τοῦ Ἐπαρχοῦ βήματι παραστάς καὶ μηδὲν ὑποσταλεῖς ἀληθῶς, ἐαυτὸν χριστιανὸν ὁμολόγησεν καὶ τὴν τῶν ἱσλαμικῶν θρησκείαν ὡς ψευδὴ μαρτυρήσας τῷ 1776 εἰς Τεμίσι τῆς Μ. Ἀσίας (Ἰανουαρίου 1). Εἰς τὸν κατάλογον τῶν νεομάρτυρων τὸν ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ Σάθα (Μεσαιων. Βιβλ. Γ', σ. 605-610), ἀγνωστος οὗτος, ἀλλ' οὐδὲ τὸ μαρτύριον αὐτοῦ ἐξεδόθη. (Σωφρονίου Ευστρατιάδου, ὅ.π. σ. 392).

7. Για τὸν Δαμασκηνό τὸν Στουδίτη βλ. τὴν διδ. *Διατριβὴ τῆς Λαμπρινῆς Ν. Μάνου, Δαμασκηνός ο Στουδίτης. Ὁ βίος καὶ τὸ ἔργο του*, Ἀθήνα 1999. Εἰδικότερα γιὰ τὴν Ακολουθία τοῦ νεομάρτυρος Νικολάου, βλ. σ. 75-79.

8. Λαμπρινῆς Ν. Μάνου, ὅ.π., σ. 76.

9. Ν. Βέη, *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων. Κατάλογος περιγραφικῶς τῶν χρῶν κωδίκων τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς μονὰς τῶν Μετεώρων*, ἐκδιδόμενος ἐκ τῶν καταλοίπων Ν.Α. Βέη, Ἀθήνα 1967. *Μονὴ Μεταμορφώσεως* 2, σ. 702.

10. Δημ. Σοφριανού, *Ἅγιος Νικόλαος ο ἐν Βουναΐνῃ*. Ἀνέκδοτα ἀγιολογικὰ κείμενα. Ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ τῆς μεσαιωνικῆς Θεσσαλίας (1' αἰών), ἐν Ἀθῆναις, 1972.

Πιθικῶν μῆλων τιμιώτερα, Νεμαίας τε σελίνων καὶ Ἰσθμικῆς πίτυος ἐνδοξότερα¹¹». Το Εγκώμιον και την Ακολουθία εξέδωσε ο μητροπολίτης Ιεζεκιήλ το 1930 με προλεγόμενα¹².

Η κάρα του αγίου, που σώθηκε από τη φωτιά που κατέλυσε το υπόλοιπο σώμα του, αγοράστηκε από χριστιανό αντί είκοσι χρυσών νομισμάτων και ευρίσκεται στα Μετέωρα. Η μνήμη του τιμάται στις 14 Φεβρουαρίου και κατ' οικονομίαν στο Ψάρι Στυμφαλίας την πρώτη Κυριακή του Ιουνίου με πανηγυρικό τρόπο. Βεβαίως, πρόκειται για μια νέα εορτή στη μνήμη του νεομάρτυρα, αφού στην περιοχή απ' όπου κατάγεται ήταν άγνωστος. Όπως συμβαίνει με πολλά πανηγύρια στον ελληνικό χώρο για τη διευκόλυνση των πιστών και η εορτή του νεομάρτυρα από το Ψάρι ορίστηκε τον Ιούνιο. Είναι ωστόσο απορίας άξιο, γιατί οι αρμόδιοι προτίμησαν την πρώτη Κυριακή του Ιουνίου (κινητή εορτή) και όχι συγκεκριμένη ημερομηνία.

Η Αδελφότης Ψαραίων μετέφερε δυο φορές το 1992 και 1994 στο Ψάρι την κάρα του αγίου από την Ιερά Μονή Αγίου Αθανασίου Μετεώρων.

Ο Άγιος Νικόλαος, ο νέος “ὁ ἐν Βουναίνῃ” στο Φενεό

Ο Ιερός Ναός του Αγίου Νικολάου του Νέου, πολιούχος στη Μοσιά Φενεού.

Είναι επίσης δημοφιλές και οπωσδήποτε χρήζει περαιτέρω έρευνας το θέμα της παρουσίας έντονης λατρείας στο Φενεό και ενός άλλου ομώνυμου αγίου Νικολάου του νέου “τοῦ ἐν Βουναίνῃ” της Θεσσαλίας θελήσαντος. Στη μνήμη του (9 Μαΐου) είναι αφιερωμένος ο ενοριακός ναός της Μοσιάς, σταυρικού ρυθμού χωρίς τρούλο. Πρόκειται για την πέτρινη εκκλησία, που χτίστηκε γύρω στα 1900, και στην οποία την ημέρα εκείνη γίνεται μεγάλο πανηγύρι.

11. «Εγκώμιον εις τον νεομάρτυρα Νικόλαον τον νεοφάνη, συγγραφέν παρά του εν Ιερομονάχοις ελαχίστου Δαμασκηνού του Στουδίτου» και «Ακολουθία εις τον νεομάρτυρα Νικόλαον τον μαρτυρήσαντα εν Κωνσταντινουπόλει πυρί, επί έτους από μεν κτίσεως κόσμου ΖΕΒ' από δε της του Χριστού ενσάρκων οικονομίας ΑΦΝ' (ήτοι 7062-1554) Ινδικτιώνος ΙΒ' εν μηνί Φεβρουαρίον ΙΔ' ημέρα Πέμπτη ώρα ζ' του μεν Ηλίου κύκλον έχοντος ζ' της δε σελήνης κύκλον μεν έχούσης ΙΓ' θεμέλ. δε κς' του Χριστιανών Πάσχα τότε όντος εν μηνί Μαρτίω ΚΕ'».

12. Ιεζεκιήλ Βελανιδιώτης, Μητρ. Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων, «Εγκώμιον εις τον Νεομάρτυρα Νικόλαον... εν μηνί Μαρτίω κς'», Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών, τ. 6 (1930), σ. 54.

Την ίδια μέρα εορτάζουν επ' ονόματι του αγίου αυτού και τρία ακόμη ξωκκλήσια. Το ένα βρίσκεται στο Διάσελο του Κυνηγού, όπως λέγεται η τοποθεσία μεταξύ Φενεού και Ζαρούχλας των Καλαβρύτων, το άλλο έξω από τον Ταρσό στο δρόμο προς το Σαραντάτη-χο και το τρίτο σε ένα ύψωμα της Ζήρειας μεταξύ Γκούρας και Σκαφιδιάς, όπως λένε την τοποθεσία οι ντόπιοι. Το ξωκκλήσι αυτό του αγίου το θεωρούν δικό τους οι ποιμένες της Ζήρειας, όπου παλαιότερα γινόταν από τους ίδιους ένα ιδιότυπο πανηγύρι για το οποίο ο Βασίλης Σαυλής στο βιβλίο του «Λαογραφικά Σύμμεικτα Γκούρας Κορινθίας»¹³ γράφει: «Στις 9 του Μάη μαζί με τον άγιο Χριστοφόρο γιορτάζεται στην περιοχή Φενεού η μνήμη του Αγίου Νικολάου του Νέου. Οι Γκουριώτες κι οι τσοπάνηδες της Ζήρειας έχουν το δικό τους ξωκκλήσι στον ανθένα, που σχηματίζουν το Βουνάκι με την Κακιά Πλεύρα, σ' απόσταση τεσσάρων χλμ. από τη Γκούρα, όπου τιμούν τον άι Νικόλα το Νέο. Αρνιά και κατσίκια είναι η προσφορά από τις δεκάδες των τσοπάνηδων, που πρόσφατα γύρισαν από τα χειμαδιά. Το πέρασμά τους για να κατέβουν στη Γκούρα είναι από το εκκλησάκι του, όπου ανάβουν το κεράκι τους, τον ευχαριστούν και προσεύχονται να 'ναι πάντα προστάτης τους. Εκεί άλλοτε ψήνονταν αράδα τα αρνιά στις σούβλες και οι προσκαλεσμένοι των τσοπάνηδων έπεφταν στο φαγοπότη. Μετά ερχόταν η σειρά του κλέφτικου τραγουδιού κι άρχιζε γαργαλιστά να κελαηδαίει το κλαρίνο του Θόδωρα, που έμαθε να το παίζει στις ραχούλες και τις ρεματιές, όπως παλιότερα ο ξακουστός κλαριτζής Νικ. Ρέλλιας (...)».

Ο άγιος Νικόλαος ο νέος γεννήθηκε (επί Λέοντος ΣΤ' του Σοφού, 886-912) στην Ανατολή του Κισσάβου Θεσσαλίας και υπηρέτησε στη Λάρισα. Ασκήτεψε στη Θεσσαλία και μαρτύρησε κατά τη διάρκεια των πολέμων κατά των Αβάρων. Το σώμα του έμεινε θαμμένο στο όρος της Βούναινας στη Θεσσαλία. Η λατρεία του αγίου στην περιοχή της Β. Πελοποννήσου χρήζει περαιτέρω ερευνής¹⁴. Το ενδεχόμενο να έχει αντικατασταθεί η λατρεία του από τον ομώνυμο νεομάρτυρα Νικόλαο από το Ψάρι Κορινθίας, είναι ένα ακόμη ζητούμενο.

Η ευσέβεια για τον απλό λαό εκφράζεται στον κύκλο της προσωπικής ζωής του καθε-nός (από τη γέννηση ως το θάνατο και τις μεταθανάτιες ανησυχίες) αλλά και στον κύκλο του κοινωνικού – οικονομικού και θρησκευτικού χρόνου (καλλιέργειες – επαγγέλματα – λαϊκό εορτολόγιο). Ο λαός δεν θέλγεται από θεωρητικές προσεγγίσεις. Θέλει κοντά το Θεό και τους αγίους του βοηθούς, όταν αντιμετωπίζει τα προβλήματα της υγείας, της σο-δειάς, της οικογενειακής και κοινωνικής προκοπής.

Εκτός από τις ασθένειες, ατομικές ή λοιμικές-επιδημικές ο λαός προσφεύγει κατά τη διάρκεια του έτους προληπτικά στην εξασφάλιση της υπερφυσικών δυνάμεων συμμετοχής στην αρχή κάθε εργασίας του, όπως είναι η προετοιμασία της σποράς της γης (Παναγία η Μεσοσπορίτισσα), η συγκομιδή (απαρχαί) ή τα διάφορα στάδια της ατομικής ή οικογενει-ακής του ζωής: γέννηση (άγιος Ελευθέριος, άγιος Συμεών), γάμος κ.ά.

Σε καιρούς δύσκολους, όταν τα στηρίγματα προσωπικά και κοινωνικά, εγκαταλείπουν τον αδύναμο άνθρωπο, οι νεομάρτυρες, νέοι στην πλειονότητά τους, ριζοσπαστικοί και γενναίοι στις αποφάσεις τους, ίσως κάτι έχουν να μας διδάξουν με το παράδειγμά τους, το ρηξικέλευθο και πέραν της συμβατικής λογικής.

13. Βασ. Σαυλής, *Λαογραφικά Σύμμεικτα Γκούρας Κορινθίας*, στη σειρά Πηγές του Λαϊκού Πολιτισμού, αρ. 2, Α-Β, εκδ. του Κέντρου Ερευνής της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 2003 σ.

14. Περισσότερα για τον άγιο Νικόλαο «τον έν Βουνάινη» βλ. στη διατριβή του Δημ. Ν. Σοφιανού, Άγιος Νικόλαος, ό.π.

Νίκ. Α. Πιέρρος
Πολιτικός Μηχανικός

Τα Καλύβια Φενεού μήλον της έριδος στη διενέξη δύο αρχιερέων (1806-1814)

Είναι γνωστό, ότι στη διάρκεια του 18ου αιώνα οι Ζαρουχλιώτες προέβαιναν σε συγχές, αλλά σταδιακές και περιοδικές μετακινήσεις προς το γειτονικό Φενεό (1), όπου είχαν ιδρύσει και οικισμό για τη διαμονή τους, η οποία ήταν ρυθμικά και αυτή περιοδική σε πρόχειρα καταλύματα υπό μορφή παραπηγμάτων και καλυβών, από όπου πήρε και το όνομά του ο οικισμός (Καλύβια). Αιτία των μετακινήσεων αυτών η άγονη γη της Ζαρούχλας που ανάγκαζε τους κατοίκους να την εγκαταλείπουν συχνά και να καταφθάνουν στο Φενεό, όπου καλλιεργούσαν κτήματα στις όχθες της ομώνυμης λίμνης, πλησιέστατα στο κορινθιακό χωριό Φονιά (σημερινό Πανόραμα) και στη μονή Αγ. Γεωργίου. Η περιοδική αυτή μετακίνηση και εγκατάσταση κατά τρόπον, ώστε η διαμονή να μην είναι συνεχής, αλλά οι Ζαρουχλιώτες να κατοικούν πότε στο Φενεό και πότε στη Ζαρούχλα, δεν άφησε να συγροτηθεί εξαρχής ο οικισμός ως ενιαίος και ανεξάρτητος, αλλά εθεωρείτο, αναλόγως των εκάστοτε συνθηκών και των τοπικών συμφερόντων των οικιστών, άλλοτε ως συνοικία του χωριού Φονιά με την επωνυμία «Καλύβια του Φονιά» ή «Φοναΐτικα Καλύβια» και άλλοτε ως συνοικισμός της Ζαρούχλας με την επωνυμία «Καλύβια της Ζαρούχλας» ή «Ζαρουχλαϊκά Καλύβια» (2).

Αυτό το συνεχές «πήγαινε – έλα» των Ζαρουχλιωτών στο Φενεό συνδεόταν με συγκεκριμένο γεγονός, σχετικό με τη γεωυδρολογική ιδιαιτερότητα του οροπεδίου του Φενεού και της ομώνυμης λίμνης. Η λίμνη δηλαδή αυτή επικοινωνούσε διαμέσου τεσσάρων καταβοθρών του οροπεδίου με τις πηγές του Λάδωνα, τις οποίες και τροφοδοτούσε (3). Από καιρού δε εις καιρόν οι καταβόθρες βούλωναν μερικώς ή ολικώς από τις φερτές ύλες και η λίμνη τότε αυξανόταν απότομα σε επιφάνεια και όγκο με ταυτόχρονη ανύψωση της στάθμης και κατακλυσμό των παροχθίων καλλιεργειών, οπότε οι Ζαρουχλιώτες εγκατέλειπαν τα Καλύβια επιστρέφοντας στην πατρώα γη.(4)

Αντιθέτως, όταν μετά λίγα χρόνια άνοιγαν οι καταβόθρες (από την τεράστια υδροστατική πίεση), μεγάλο μέρος του υδατικού δυναμικού της λίμνης διοχετευόταν στο Λάδωνα, ενώ έπεφτε απότομα η στάθμη της με επανεμφάνιση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων και οι Ζαρουχλιώτες κατέφθαναν και πάλι στα Καλύβια.(5)

Ένα τέτοιο ακριβώς φαινόμενο απότομης και έντονης ταπείνωσης της στάθμης της λίμνης, μέχρι σχεδόν εξαφανίσεώς της, έγινε στο τέλος του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα, όπως περιγράφουν οι περιηγητές Gell, Dodwell και Leake που πέρασαν διαδοχικά την εποχή εκείνη από την περιοχή και βρήκαν τη λίμνη σχεδόν κενή, πλην ενός μικρού τέλματος περί τις καταβόθρες (όπως συμβαίνει και σήμερα στη χειμερινή περίοδο που σχηματίζεται μικρό τέλμα πάνω από τις καταβόθρες του Σαϊτά). Τότε οι Ζαρουχλιώτες μετακινήθηκαν αθρόως για μόνιμη πλέον εγκατάσταση στο Φενεό, σπεύδοντας να καταλάβουν τις

απέραντες και εύφορες εκτάσεις που αποκαλύφθηκαν από την ολοκληρωτική υποχώρηση της λίμνης. Τότε ακριβώς αναφέρονται τα Καλύβια ως συγκροτημένος οικισμός, ως αυτοτελές «χωρίον Καλύβια» σε τουρκικό έγγραφο (6) του έτους 1800.

Η αθρόα όμως αυτή εγκατάσταση Ζαρουχλιωτών και η δημιουργία μόνιμου και συγκροτημένου πλέον οικισμού, που αναπτυσσόταν γρήγορα σε σημαντικό κεφαλοχόρι της περιοχής, φυσικό ήταν να δημιουργήσει πολλά τοπικά προβλήματα (7), διοικητικά και εκκλησιαστικά, αφού οι μόνιμοι πλέον οικιστές ορμώμενοι από τη Ζαχαρούλα, που υπαγόταν διοικητικώς στο βιλαέτι των Καλαβρύτων, εγκαταστάθηκαν στην περιοχή Φενεού, που υπαγόταν στο βιλαέτι της Κορίνθου, ενώ το πράγμα περιπλεκόταν περισσότερο από εκκλησιαστικής πλευράς. Πράγματι το 1806 Ζαρουχλιώτες του Φενέου προσκάλεσαν τον Επίσκοπο Κερνίτης Προκόπιο (8) και εγκαινίασε ως «οικείος ποιμενάρχης» τον μόλις αποπερατωθέντα ενοριακό Ναό των Καλυβίων. Το γεγονός προκάλεσε την άμεση και έντονη αντίδραση του Μητροπολίτη Κορίνθου Ζαχαρία (9), αφού τα Καλύβια και όλος ο Φενεός υπαγόταν εκκλησιαστικώς στη Μητρόπολη Κορίνθου. Αρχίζει έτσι δεινή έρις μεταξύ των δύο Αρχιερέων για τη δικαιοδοσία επί του Ναού. Κυριαρχικό δικαίωμα είχε βεβαίως ο Κορίνθου, αλλά ο Κερνίτης ισχυριζόταν ότι είχε καταστεί συνήθεια πλέον από ετών να υπηρετεί αυτός πνευματικώς τους εκ Ζαρούχλας κατοίκους των Καλυβίων. Η διένεξη έλαβε γρήγορα τεράστιες διαστάσεις με εκατέρωθεν αναφορές και διαμαρτυρίες στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και με συμμετοχή στις αντεγκλήσεις των εγκριτοτέρων κατοίκων των δύο επαρχιών, Κορίνθου και Καλαβρύτων, διήρκεσε δε ολόκληρη οκταετία (1806-1814), οπότε το θέμα λύθηκε οριστικά με συνοδικό σιγίλλιο γράμμα επί Πατριάρχου Κων/λεως Κυρίλλου ΣΤ' τον Ιούνιο του 1814, το οποίο εδικαίωσε πλήρως τον Κορίνθου. Το σιγίλλιο αυτό επί μακράς περγαμηνής διαστάσεων 0,41x1,75 μ. απόκειται ανέκδοτο στο τμήμα Χειρογράφων της Εθνικής Βιβλιοθήκης και αποσπάσματά του έχει δημοσιεύσει ο Τάσος Γριτσόπουλος στην Εκκλησιαστική Ιστορία της Κορίνθου (10). Η οριστική αυτή απόφαση του Πατριαρχείου εκδόθηκε μετά οκταετή, όπως είπαμε, διαδικασία αναφορών, προστριβών και αντεγκλίσεων με συμμετοχή των εγκριτοτέρων κατοίκων και εκπροσώπων των δύο επαρχιών και αφού το Πατριαρχείο έλαβε υπόψη του σχετική έκθεση των εξ αρχικώς διορισθέντων Μητροπολιτών Μονεμβασιάς και Ωλένης επί τούτου συνταχθείσα μετά επιτόπια έρευνα του όλου θέματος, καθώς και άλλη, σχετική επίσης, αυθόρμητη έκθεση του Διερμηνέως της Πελοποννήσου (του Δραγουμάνου δηλαδή του Μοριά) που διακαίωνε και αυτός τον Κορίνθου.

Το βασικότερο σημείο στο σκεπτικό της μακροσκελούς αυτής Πατριαρχικής απόφασης, πέρα από τα ως άνω πραγματικά περιστατικά, τις μαρτυρίες και τις συνταχθείσες εκθέσεις, τις οποίες αναλυτικά μνημονεύει και αποδέχεται, ήταν ότι ο ισχυρισμός του Κερνίτη πως κατέστη συνήθεια από ετών να υπηρετεί αυτός πνευματικώς τους Ζαρουχλιώτες του Φενεού αντίκειται στους ιερούς κανόνες επισημαίνοντας ότι: «...τό όπωσποτε προχωρήσαν αυτό έθος, τούς έν μιά καί τή αὐτῇ εκκλησία υπό δύο αρχιερέων άλλης καί άλλης επαρχίας επισκέπτεσθαι, είτε άμέσως είτε διά τών εγκαθισταμένων παρ' αὐτῶν ιερέων, οὐδαμίοθεν τήν εκ τῶν ιερῶν κανόνων δύνατα προσλάβει σύστασιν, ως άντικείμενον αὐτοῖς εκ τοῦ προφανοῦς». Αντιθέτως, αναφέρονται καί παρατίθενται κανόνες σχετικοί που επιτάσσουν ότι είναι αδύνατον να συνυπάρχουν «δύο ένί σώματι κεφαλαί», καθώς και ότι «αδύνατον εἰς τινα δυσί κυρίοι δουλεύειν». Αυτά και άλλα κανονικά και

ιστορικά επιχειρήματα έπεισαν την Πατριαρχική Σύνοδο για το δίκαιο του Μητροπολίτου Κορίνθου, το οποίο όπως αναφέρει το σιγίλλιο «κατεφάνη ὥσπερ ἐν σταθερᾷ μεσημβρία ὁ ἥλιος». Κατοχυρώνεται έτσι το δίκαιο του Κορίνθου με το σιγίλλιο γράμμα δια του οποίου η έρις τερματίζεται και διαδηλώνεται απερίφραστα ότι ο Κερνίσης Προκόπιος ουδεμία σχέση έχει με τα «συνημμένα» στη Μητρόπολη Κορίνθου Καλύβια, ο δε μητροπολίτης Ζαχαρίας είχε το δικαίωμα «να νέμεται το χωρίον», να εγκαθιστά ιερείς και να ασκεί κάθε πνευματικό έργο, μνημονευόμενος ως κυρίαρχος και εισπράττοντας τα «κεκανονισμένα δικαιώματα». Όσο για τον Ναό που αποπερατώθηκε το 1806 στα Καλύβια και αποτέλεσε το έναυσμα της διενέξεως των δύο Αρχιερέων, πρόκειται μάλλον για τον σημερινό Ναό Αγ. Αθανασίου στα Καλύβια, πάνω από την κυρία είσοδο του οποίου υπήρχε μέχρι πρότινος ημικατεστραμμένη μαρμάρινη ...επιγραφή φέρουσα μόνο τη χρονολογία 1806 και συντετμημένο το όνομα του αρχιμάστορα της κατασκευής μαστρο-Αποστόλη.

Στο μακροσκελές Πατριαρχικό σιγίλλιο γράμμα γίνεται, όπως είπαμε, ειδική μνεία των ξεχωριστών ομαδικών αναφορών των εγκριτοτέρων κατοίκων των δύο επαρχιών, Κορίνθου και Καλαβρύτων, οι οποίοι συνέδραμαν τους δύο ιεράρχες στη μεταξύ τους διένεξη. Πρόκειται για ηγουμένους μοναστηρίων και προκρίτους των δύο επαρχιών, αλλά και εκπροσώπους των (βεκίληδες) στην Κωνσταντινούπολη, οι οποίοι δεν αναφέρονται ονομαστικώς. Από πλευράς όμως του Κορίνθου γνωρίζουμε τους πρωταγωνιστές της κινήσεως από μία εκτεταμένη ευχαριστήρια αναφορά τους προς την Πατριαρχική Σύνοδο για την δοθείσα οριστική λύση. Η αναφορά αυτή απόκειται στο αρχείο της οικογένειας Οικονόμου Γκούρα, έχει σωστή σύνταξη και ορθογραφία, στο γνωστό λόγιο και πομπώδες εκκλησιαστικό ύφος της εποχής, φέρει δε χρονολογία 18ης Ιουνίου 1814 και στο κυριότερο μέρος έχει ως εξής:(11)

«...ὅτ' ἐψευσάμεθα διά τῶν προτέρων ἡμῶν ταπεινῶν ἀναφορῶν παραστήσαντες γυμνήν τήν ἀλήθειαν περί τῆς διαφορᾶς ἣν εἶχον ἀλλήλοις ὁ πανιερώτατος κυρίαρχος ἡμῶν ἅγιος Κορίνθου καί ὁ θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος ἅγιος Κερνίσης περί τῶν ἐν Καλυβίοις ἀποίκων. Ὁ μὲν ἐπιτηδῶν ἄλλοτρίᾳ παροικία παρὰ τοὺς ἱεροὺς ἀποστολικοὺς καί συνοδικοὺς κανόνας. Ὁ δὲ κυρίαρχος ἡμῶν ἀδικούμενος καί εἰς μόνην τήν ἐκκλησιαστικὴν εὐθυδικίαν ἐπιστηρίζον τὰς ἐλπίδας. Τοῦτο σαφῶς ἡμῖν ἐγνωσται ἀπὸ τε τοῦ ἐκδοθέντος σιγιλλιώδους γραμματος καί ἀπὸ τῶν ἐξαρχικῶς διορισθέντων ἐπὶ ἀνιχνεύσει τῆς ἀληθείας πανιερωτάτων ἀρχιερέων ἁγίου Μονεμβασίας καί ἁγίου Ὡλένης, οἵτινες πληροφορηθέντες καί αὐτοῖς ὥσιν ἀκούσαντες ἀνέφερον τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ τήν ἀληθειαν, συνάδοντες κατὰ πάντα τοῖς ἱκετευτικῶς ἀνενεχθεῖσι πρότερον ὑπὸ τῶν ταπεινῶν καί ἐλαχίστων δούλων αὐτῆς. Δι' ὃ μετὰ τὰς ὀφειλομένας ἐδαφιαίας προσκυνήσεις θάρρει ὑικῶ διά τῆς κοινῆς ἡμῶν ταύτης ἀναφορᾶς ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν ἀναφερομεν εὐχαριστηρίους φωνὰς πρὸς τήν παναγίαν αὐτῆς κορυφήν καί πρὸς τήν ἁγίαν καί ἱερὰν σύνοδον καί διαπρυσίως κηρύττομεν τό εὐθέες τῆς κοινῆς μητρός ἡμῶν περί τήν γενομένην διά τοῦ σιγιλλιώδους συνοδικῆς ἀπόφασιν, μακαρίζοντες τοὺς ἐν τοῖς Καλυβίοις χριστιανούς, ἐνωθέντας ἐκκλησιαστικῶς ἡμῖν τοῖς λοιποῖς ἐπαρχιώταις Κορινθίοις καί διάγοντες ζωὴν ἡσυχον τε καί ἀτάραχον καθὼς καί οἱ λοιποὶ ἡμεῖς, οἵτινες δοξάζομεν τὸν Ὑψιστον καυχόμενοι, διότι ἀνέκαθεν καί ἄχρις σήμερον ὑπὸ αὐθεντῶν ἡμεῖς ὑπερεροῦμεν κατὰ τοῦτο τῶν λοιπῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου,

βίον βιοῦντες εὐκταῖον, ἡρεμόν τε καὶ ἡσύχιον καὶ ἐν ἀδείᾳ πράττοντες τὰ τῆς ἱερᾶς καὶ ἁμωμῆτου ἡμῶν πίστεως ὑπὸ μηδενός ἐνοχλούμενοι τῇ θεορμῇ προστασία τῶν διαληφθέντων αὐθεντῶν ἡμῶν...»

Τὴν ἀναφορά υπογράφουν οἱ ηγουμένοι Κοσμάς τῆς μονῆς Φανερωμένης, Χριστόφορος τῆς μονῆς Αγ. Δημητρίου Στεφανίου, Δανιὴλ τῆς μονῆς Παναγίας Πολυφέγγους Βράχου, Σεραφεῖμ τῆς μονῆς Λέχοβας, καθὼς καὶ οἱ πρόκριτοι τῆς επαρχίας Κορίνθου Ἰωάννης Νοταράς, Πανούτσος Νοταράς, Σωτήριος Νοταράς, Θεοχάρης Ρέντης, Μίχος Λελέκος, Νίκος Στάμος, Οικονόμος Γκούρας, Οικονόμος Ζάχολης, Ἀναγνώστης Πέτρου κ.α.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πολλές καὶ ἐγγραφες τῆς εποχῆς μαρτυρίες περὶ τοῦ φαινομένου ἔχουμε σε δικαιοπρακτικὰ ἐγγραφα ἀποκείμενα στο ἀρχεῖο τῆς μονῆς Αγ. Γεωργίου Φενεοῦ, ἀρχόμενα ἀπὸ τοῦ ἐτοῦς 1729 καὶ σχετιζόμενα με μεταβιβάσεις ἀγροτικῶν ἐκτάσεων στο Φενεό. Ἐμφανίζονται δε εἰς αὐτές δικαιοπάροχοι, δικαιοδόχοι καὶ μάρτυρες στὶς σχετικὲς δικαιοπραξίες Ζαρουχλιῶτες ἐκ τῶν οἰκογενειῶν Χαλαλάμπη, Οἰκονόμου, Καλιγάρη, Μπονάτσου, Μπεζεργιάννου, Καμπέρη, Μπούζου, Παπαγεωργόπουλου, Οἰκονομόπουλου, Κουσκούνα, Καμπερόπουλου, Παπαρηγόπουλου κ.α..
2. Εἶναι χαρακτηριστικὸ, ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ Ζαρουχλιῶτες τῶν Καλυβίων προτιμοῦσαν τὴν ονομασία «Φοναῖτικα Καλύβια», ὅταν ἤθελαν ἐμφανιζόμενοι ὡς Φοναῖτες νὰ ἀποφεύγουν τὶς υποχρεώσεις καὶ τὰ δοσίματα στοὺς δημογέροντες τῆς Ζαρούχλας, οἱ ἴδιοι δε πάλιν πρόβαλλαν τὴν ονομασία «Ζαρουχλαῖκα Καλύβια», ὅταν ἤθελαν ἐμφανιζόμενοι ὡς Ζαρουχλιῶτες Καλαβριντοὶ νὰ ἀποφεύγουν ἀντίστοιχες υποχρεώσεις καὶ δοσίματα στοὺς δημογέροντες τοῦ Φενεοῦ. Ἦθελαν δηλαδὴ οἱ Καλυβιώτες νὰ το ἔχουν κατὰ τὸ κοινὸς λεγόμενο δίπορτο. Φαίνεται δε ὅτι τὴν τακτικὴ αὐτὴ ἐπεξέτειναν στοὺς ἐπαναστατικὸς χρόνους οἱ Καλυβιώτες καὶ στὰ θέματα ἀπονομῆς δικαιοσύνης, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Προσωρινὸς Διοικητὴς Κορινθίας τὸ 1828: Οἱ κάτοικοι τῶν Καλυβίων...κατὰ τὸ συμφέρον τῶν πότε λέγουν ὅτι ἐξαρτώνται ἀπὸ τὰ Καλάβρυτα, πότε ὅτι δὲν κρίνονται ἀπὸ τὸν Διοικητὴν τῆς Κορίνθου καὶ οὕτω κατήντησε νὰ εἶναι πλέον ἀτακτοὶ εἰς τὸν κάμπον τοῦ Φονιά...Καὶ σημειώνει τὸ ἐπόμενο ἐτὸς 1829 ὁ Εἰρηνοδίκης τῆς Γκούρας: ...Καὶ τέλος πάντων ὅταν κανεῖς ἐκ τῶν Καλυβιωτῶν εἶναι ἐνάγων παρουσιάζεται ἐνταῦθα καὶ ἐγκαλεῖ, ἀλλ' ὅταν εἶναι ἐναγόμενος οὔτε φαίνεται, οὔτε ἀκούγεται...(-α.ΓΑΚ, ἐκτακτοὶ ἐπίτροποι, φ.41,29-8-1828 – β.ΓΑΚ, Υπουργεῖον Δικαίου,φ.44,10-9-1829).
3. ΓΙΑ τὴ γεωυδρολογικὴ ἰδιαιτερότητα τοῦ Φενεοῦ καὶ τῆς λίμνης, τὴν ἐπικοινωνία τῆς διατῶν καταβοθρῶν τοῦ ὄροπεδίου με ὑπόγεια σπήλαια, ἐγκοῖλα, ὑπόγειες λίμνες καὶ τελικὰ με τὶς πηγές τοῦ Λάδωνα βλ. Νικ. Δ. Πιέρρου, «Γεωυδρολογικῶν ὄροπεδίων Φενεοῦ καὶ Στυμφαλίας κατὰ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ τὰ νεώτερα δεδομένα», Πελοποννησιακὰ τ. ΚΕ' σ. 241-282.
4. Τὸ φαινόμενο τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ ὄροπεδίου ἀπὸ τὴν ἐμφραξὴ τῶν καταβοθρῶν (τὴν προξενούσαν φερτές ὕλες ἀπὸ κορμούς καὶ κλάδους δένδρων, λάσπες καὶ πέτρες μικρές καὶ μεγάλες, ποὺ μετέφεραν οἱ χεῖμαρροι) ἦταν γνωστὸ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἀποδιδόταν στὴν ὁργὴ τοῦ Ἀπόλλωνα κατὰ τὸν Ἡρακλῆ, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀφαιρέσει τὸν ἱε-

- ρό μυστικό τρίποδα από το μαντείο των Δελφών και τον είχε μεταφέρει στο Φενεό.
5. Και αυτό το φαινόμενο, της απότομης δημώδους συρρικνώσεως κατά καιρούς της λίμνης με ταυτόχρονη πλημμύρα στο Λάδωνα και στον Αλφειό, που αυτός εκβάλλει, ήταν γνωστό στην αρχαιότητα, ωραία δε και λεπτομερή περιγραφή του δίδει ο Ερατοσθένης κατά τον Στράβωνα (Στρ. Η, C 379,4).
 6. Απόκειται στο αρχείο της μονής Αγ. Γεωργίου, υπ' αύξ. αρ. εγγρ. «Μκρ. Τρ. 86»
 7. Όπως ήδη επισημάναμε (βλ. υποσ. 2) πολλά από τα προβλήματα αυτά συνεχίστηκαν και στους χρόνους της Επαναστάσεως και τους πρώτους μετεπαναστατικούς χρόνους. Ειδικότερα για αυτά βλ. Νικ. Δ. Πιέρρου, "Περί της μετοικεσίας Ζαρουχλιωτών εις Φενεόν και των εξ αυτής τοπικών προβλημάτων" Φίλιον Δώρημα εις Τάσον Γριτσόπουλον, Πελοποννησιακά τ. ΙΣΤ', σ. 657-666.
 8. Ήταν τότε ο Προκόπιος 42 ετών, αρκετά νέος και δραστήριος Αρχιερέυς, Φιλικός αργότερα, μνηθείς το Μάϊο του 1819 από τον Ανδρ. Ζαΐμη στη Φιλική Εταιρεία, στην οποία προσέφερε 1.000 γρόσια, με μεγάλη στη συνέχεια συμβολή στην έναρξη και στη έκβαση του Αγώνα.
 9. Ο Ζαχαρίας, δραστήριος, μορφωμένος, λόγιος, ευρυμαθής και επιφανής Μητροπολίτης, ανήλθε σε νεαρή ηλικία το 1784 στο Μητροπολιτικό θρόνο της Κορίνθου, την οποία διεποίμανε επί 35 συναπτά έτη, μέχρι το 1819, οπότε και απεβίωσε, αφού το Γενάρη του ίδιου έτους μνήθηκε στη Φιλική Εταιρεία από τους Νικηφ. Παμπούκη και Θεοχ. Ρέντη.
 10. Τάσον Γριτσόπουλον, Εκκλησιαστική Ιστορία και Χριστιανικά Μνημεία Κορινθίας, τ. Α', σ. 296 κ.επ.
 11. Η εντυπωσιακή για την εποχή και άπταιστη σύνταξη της αναφοράς σε μορφή και περιεχόμενο του κειμένου, ειδικότερα το λόγο και χαρακτηριστικό εκκλησιαστικό της ύφους και προ παντός η ευρεία χρήση ειδικής ορολογίας εκκλησιαστικών διατάξεων και ιερών κανόνων, αφήνει σοβαρή υπόνοια, ότι συντάκτης του κειμένου είναι ο ίδιος ο δικαιωθείς, λόγιος δε και ευρυμαθής, Μητροπολίτης Ζαχαρίας.

Δημοτικό

Ταρσός και Σαραντάπηχο

Μάνα η Ζαρούχλα κι' αν καεί, Βαρβάρα κι' αν βουλιάξει
 Ταρσό και Σαραντάπηχο Θεός να τα φυλάξει,
 πούχουν τα κρύα τα νερά, τις κρουσταλλένιες βρύσες,
 πούχουν κορίτσια όμορφα και ξακουστούς λεβέντες.
 Να ζει η Γκούρα κι ο Ταρσός και η Παναγιά στο Βράχο.

(Από τη συλλογή του Τρύφωνα Στεφανόπουλου)

Ελένη Κυρ. Κυριακοπούλου
 Νομικός, Επίτ. Δ/ντρια Υπουργ. Οικονομικών

Έγκλημα βιαίας παρθενοφθορίας στο Φενεό επί Τουρκοκρατίας (1758)*

Στο αρχείο της μονής Αγ. Γεωργίου Φενεού υπάρχουν αρκετά τουρκικά έγγραφα¹, τρία των οποίων, του έτους 1758, αναφέρονται στην αυτή υπόθεση, δηλαδή σε έγκλημα βιαίας παρθενοφθορίας που έλαβε τότε χώραν στην περιοχή Φενεού. Πρόκειται για δυο χοτζέτια και ένα ιλάμι του κατή του Φενεού προς τον σουλτάνο σχετικά με την υπόθεση αυτή.

Ας δούμε όμως τα έγγραφα με τη σειρά. Το πρώτο χοτζέτι είναι δικαστική έκθεση-πιστοποίηση του κατή του Φενεού Αγαζαδέ Αχμέτ, που φέρει ημερομηνία 11ης του τουρκικού (αραβικού) μηνός Σεββάλ του έτους 1172 από Εγίρας, ήτοι 1758 από Χριστού. Σύμφωνα με αυτό, η μόλις ένδεκα ετών παιδίσκη Κατερίνα από τον Ταρσό του Φενεού κατήγγειλε εγγράφως και ενήγαγε, διά του ενήλικου αδελφού της Πάνου, τον Γιάννη Ετζεμπένι, μυλωνά στον καλογηρικό αλευρόμυλο της μονής Αγ. Γεωργίου, καταγόμενο από την Κανδήλα της γειτονικής Αρκαδίας, ότι της επιτέθηκε και μετά από ισχυρά κτυπήματα και βία την διέφθειρε. Το ιεροδικείο Φενεού, που έδρα είχε το χωριό Φονιά, διέταξε, σύμφωνα πάντοτε με το χοτζέτι αυτό του κατή, σχετική ανάκριση, αλλά και πραγματογνωμοσύνη-εξέταση της παθούσης, την οποία μάλιστα η ίδια δια του αδελφού της εξήτησε από το ιεροδικείο, από όπου διαπιστώθηκε ότι η μικρή Κατερίνα είχε διακορευθεί, μετά μάλιστα από σφοδρή πάλη, όπως προέκυπτε από τις κακώσεις που έφερε «από μαυρίλα και πρήξιμο». Δράστης ήταν ο ως άνω Γιάννης Ετζεμπένης, που αμέσως ύστερα από το έγκλημα κατέφυγε στο Σόλο των Καλαβρύτων, αφού προηγουμένως αφήρεσε από τη μονή 300 γρόσια. Το χοτζέτι αυτό φέρει την υπογραφή του κατή του Φενεού Αγαζαδέ Αχμέτ, καθώς και των μελών-μαρτύρων του ιεροδικείου Εμίν Εφέντη, Μουσταφά Εφέντη, Αχμέτ Εφέντη, Αλή Εφέντη, Παπα-Παπαναγιώτη από τον Ταρσό, Δημήτρη από τον Φονιά, Παπα-Γιάννη από τον Ταρσό, Γεωργάκη από τον Φονιά κ.α.

Το δεύτερο χοτζέτι του κατή συντάχθηκε έξι ημέρες αργότερα, ήτοι την 17η του αυτού μηνός Σεββάλ του έτους 1172 από Εγίρας (1758 από Χριστού). Με αυτό επικυρώνε-

Σ.Σ. Το δημοσιευμένο εδώ κείμενο της κυρίας **Ελένης Κυριακοπούλου** αποτελεί περίληψη ειδικής ανακοινώσεώς της στο ΣΤ Διεθνές Συνέδριο Πελοποννησιακών Σπουδών που οργανώθηκε στην Τρίπολη τον Σεπτέμβριο του 2.000 από την Εταιρεία Πελοποννησιακών Σπουδών. Η ανακοίνωση αυτή με αναλυτική παρουσίαση, ανάπτυξη και αξιολόγηση του όλου θέματος και πλήρη βιβλιογραφικά στοιχεία δημοσιεύθηκε στον Ρ τόμο των Πρακτικών, σελ. 305-320.

1. Το αρχείο περισηνελέγη από τον Μητροπολίτη Κορίνθου Παντελεήμονα Καράνικόλα κατά το 1971, σε εποχή που κινδύνευε να ερημωθεί από έλλειψη μοναχών η μονή, εμπλουτισμένο δε με πρόσθετα έγγραφα εκ της Μητροπόλεως, κοσμεί σήμερα το Εκκλησιαστικό Μουσείο Κορίνθου μαζί με άλλα εξ ίσου σημαντικά αρχεία κορινθιακών μονών περισυλλεγμένα επίσης με μέριμνα και φροντίδα του αυτού Ιεράρχου.

ται συμπληρωματική δήλωση-κατάθεση της παθούσης ενώπιον του ιεροδικείου, ότι η καταγγελία της και αγωγή της στρέφεται μόνον κατά του δράστη μυλωνά Γιάννη Ετζεμπένη και όχι κατά των κληρικών και μοναχών, μικρών και μεγάλων όπως λέγει, της μονής Αγ. Γεωργίου, από τους οποίους κατηγορηματικά δηλώνει ότι ουδεμία απαίτηση έχει. Το χοτζέτι υπογράφει ο κατής Αγαζαδέ Αχμέτ και τα μέλη-μάρτυρες του ιεροδικείου Εμίν Εφέντη, Μουσταφά Εφέντη, Αχμέτ Εφέντη, Αλή, Ισμαήλ, Οικονόμος από τον Φονιά, Παπα-Παναγιώτης από τον Ταρσό, Παπα-Σταμάτης από τον Φονιά, Παπα-Γιαννάκης από τον Ταρσό, Γιωργάκης από τον Φονιά κ.α.

Το τρίτο τέλος έγγραφο συντάχθηκε αυθημερόν, δηλαδή την αυτή 17η του μηνός Σεββάλ του 1172 από εγίρας (1758 όπως είπαμε από Χριστού). Είναι ιλάμι, δηλαδή έγγραφη απόφαση-αναφορά, του κατή προς τον σουλτάνο, η οποία εκθέτει το ιστορικό της υποθέσεως και διαβιβάζει τα δύο χοτζέτια για να αποδοθεί η δικαιοσύνη, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει.

Αυτό είναι λοιπόν το περιεχόμενο των τριών τουρκικών εγγράφων και το ενδιαφέρον του τυγχάνει πολλαπλό. Για τη σωστή του όμως αξιολόγηση πρέπει να λάβει κανείς υπόψη τις ισχύουσες σχετικές διατάξεις του οθωμανικού επί τουρκοκρατίας δικαίου, του βυζαντινού δικαίου, καθώς και του κατά τόπους εθιμικού δικαίου στη συγκεκριμένη εποχή. Πρώτα-πρώτα είναι γνωστό ότι στην τουρκοκρατία, κατά πάγια σχεδόν παραχώρηση του κυριάρχου, είχε ανατεθεί η μεταξύ Ελλήνων επιτήρηση των ηθών στους προεστούς, οι οποίοι εκτελούσαν με αυστηρότητα καθήκοντα «τιμητών»². Στην εξουσία τους υπαγόταν κάθε παρεκτροπή περί τα ήθη μεταξύ Ελλήνων, καθώς και οι ποινικές κυρώσεις των κατὰ των ηθών εγκλημάτων. Σε τέτοιου είδους λοιπόν εγκλήματα, εγκλήματα περί τα ήθη, όπως η παρθενοφθορία, απέφευγε να αναμιχθεί η τουρκική δικαστική αρχή. Στην προκειμένη όμως περίπτωση βλέπουμε εξαίρεση από τον γενικό αυτό κανόνα, αφού της υποθέσεως επιλαμβάνεται το ιεροδικείο κατόπιν προσφυγής της παθούσης δια του αδελφού της Πάνου. Ο λόγος είναι προφανής. Το γεγονός δηλαδή αφορούσε σε ιδιάζουσα περίπτωση βιαίας παρθενοφθορίας με ξυλοδαρμό και ισχυρά κτυπήματα, όπως διαπίστωσε η διαπαχθείσα πραγματογνωμοσύνη, επί πλέον δε δεν επρόκειτο απλώς περί «φθοράς παρθένου», αλλά «ανήθου κόρης», ηλικίας δηλαδή κάτω των 12 ετών και δη μιας μόλις ενδεκαετούς παιδίσκης, της μικρής Κατερίνας. Οι ιδιότητες αυτές στο πρόσωπο της παθούσης και ο τρόπος που ενήργησε ο δράστης αποτελούσαν τόσο κατά το οθωμανικό δίκαιο της τουρκοκρατίας, όσο και κατά το προϊσχύσαν βυζαντινό ποινικό δίκαιο, διακεκριμένη περίπτωση εγκλήματος αυτεπαγγέλτως διωκομένου, ίσης δε βαρύτητας προς την ανθρωποκτονία και επισύρουσα ίδιο βαρύτατο κολασμό, που ήταν στην τουρκοκρατία η ισόβια κάθειρξη, ή τα ισόβια δεσμά, ή ακόμη και η θανατική ποινή.³

Την αρμοδιότητα δε και τον τελικό λόγο στην εκδίκαση των διακεκριμένων αυτών εγκλημάτων, που επέσυραν τέτοιες βαρύτατες ποινές, είχε αποκλειστικώς και μονίμως η Υψηλή

2. Βλ. Νικ. Μοσχοβάκη, *Το εν Ελλάδι δημόσιον δίκαιον επί τουρκοκρατίας, εν Αθήναις 1882*, σ. 144-145.

3. N. de Tornaauw, *Το Μουσουλμανικόν δίκαιον επί τουρκοκρατίας, μετάφρ. Ν. Σακοπούλου*, τ. Β', εν Σμύρνη, 1872, σ. 87. Emilio Bussì, *Principi di diritti Musulmano, Studi Giuridici International*, 1943, σ. 187. Louis Milliot, *Introduction à l'étude du droit musulman*, Paris 1953, σ. 237.

Πύλη⁴, η οποία αποφάσιζε μετά τη συγκέντρωση και αποστολή του αναγκαίου αποδεικτικού υλικού από τα κατά τόπους ιεροδικεία. Τα δύο χοτζέτια λοιπόν του ιεροδικείου του Φενεού αποτελούν αποδεικτικά ιεροδικαστικά έγγραφα, αποδεικτικό υλικό, που διαβιβάζονται με το ιλάμι, το τρίτο έγγραφο, απόφαση-αναφορά του κατή, προς τον σουλτάνο για την τελική κρίση και την επιβολή των προβλεπομένων κυρώσεων με ειδικό σουλτανικό φερμάνι.

Παρ' όλων όμως ότι της υποθέσεως επιλαμβάνεται, μέσα στα ως άνω πλαίσια δικαιοδοσίας, το ιεροδικείο Φενεού, εν τούτοις αυτό δεν συνέρχεται υπό τη συνηθισμένη, αμιγώς τουρκική, σύνθεσή του, αλλά υπό διευρυμένη με συμμετοχή σε αυτή και Ελλήνων προκρίτων τόσο από το χωριό Ταρσός, όσο και από το Φενεό (Φονιά), έδρα του ιεροδικείου, δηλαδή των ιερέων παπα-Παναγιώτη, παπα-Γιάννη, παπα-Σταμάτη, καθώς και των εγκρίτων κατοίκων Δημήτρη και Γιωργάκη από το Φενεό και τον Ταρσό αντιστοίχως. Αξιοσημείωτο επίσης είναι το γεγονός, ότι το ιεροδικείο δεν εφαρμόζει κατά τη διαδικασία αυτή τις διατάξεις του οθωμανικού επί τουρκοκρατίας δικαίου, αλλά αυτές του βυζαντινού δικαίου, ως επίσης και του κατά τόπους μεταξύ του ελληνικού πληθυσμού εθιμικού δικαίου, που έφερε και αυτό σαφή την επίδραση των συναφών βυζαντινών διατάξεων. Έτσι διατάσσει την ενέργεια πραγματογνωμοσύνης, ενώ εξετάζει και το αίτημα της παθούσης για παροχή αποζημιώσεως, περιπτώσεων που απαντούν συχνά στο εθιμικό δίκαιο των Κυκλάδων και στις βυζαντινές διατάξεις, που θέσπισε η νομοθεσία των Ισαύρων και των Μακεδόνων (βυζαντινών αυτοκρατόρων). Παρόμοιες διατάξεις δεν απαντούν στο οθωμανικό επί τουρκοκρατίας δίκαιο, αλλά μόνο στο ύστερο μουσουλμανικό δίκαιο του 1840 και μετέπειτα⁵.

Ετέρω περίπτωση εφαρμογής, στη συγκεκριμένη υπόθεση, του βυζαντινού και του εθιμικού δικαίου και όχι του οθωμανικού, προκύπτει από το δεύτερο χοτζέτι του κατή. Είδαμε ότι με αυτό η παθούσα μικρή Κατερίνα διευκρινίζει στη συμπληρωματική της δήλωση προς το ιεροδικείο, ότι η καταγγελία και αγωγή της δεν στρέφεται κατά των κληρικών και μοναχών, μικρών και μεγάλων όπως λέγει, αλλά μόνο κατά του δράστη μυλωνά Γιάννη Ετζεμπένη. Προς τι όμως η δήλωση αυτή και ποιος ουσιαστικά την προκάλεσε; Προφανώς έγινε κατόπιν πιέσεων και παρακλήσεων των μοναχών, οι οποίοι κινδύνευαν να θεωρηθούν και αυτοί υπεύθυνοι και υπόλογοι της εγκληματικής πράξεως του υπηρετούντος στον αλευρόμυλο της μονής μυλωνά Γιάννη Ετζεμπένη. Ο τελευταίος δηλαδή, κατά το βυζαντινό δίκαιο, ήταν στην προκειμένη περίπτωση «προσεστώς» συνδεδεμένος κατά τη σχέση της «προσπήςσεως» με τη μονή, ως μυλωνάς του μοναστηριακού αλευρομύλου, με όλες τις συνέπειες που είχε αυτό για τη μονή κατά τις βυζαντινές νομικές διατάξεις που ίσχυαν και επί τουρκοκρατίας⁶. Από εδώ μάλιστα προκύπτει σαφώς, ότι το έγκλημα έγινε στο μοναστηριακό αλευρόμυλο (ήταν σε απόσταση 1,5 χλμ. από τη μονή) τη στιγμή που η ατυχής Κατερίνα κατ' εντολή του αδελφού της θα είχε πάει για άλεσμα το λιγοστό οικογενειακό τους σιτάρι. Για το λόγο αυτό οι μοναχοί προκάλεσαν το δεύτερο αυτό χο-

4. Ποβλ. Ανδρ. Δρακάκη, *Η Σύρος επί τουρκοκρατίας*, τ. Β', ή δικαιοσύνη καί το δίκαιον, άνά-
τυπον Επετηρίδας Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών, τ. ΣΤ, 1967, σ. 422? 435.

5. Βλ. Δημ. Νικολαΐδου, *Οθωμανικοί Κώδικες, ήτοι Συλλογή των εν ενεργεία Νόμων, Κανονισμών,
Διαταγμάτων καί Οδηγών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εν Κωνσταντινουπόλει 1861*, σ. 342.

6. Ποβλ. Μιχαήλ Φωτεινοπούλου, *Νομικών Πρόχειρον, Βουκουρέστιον 1765*, εκδ. Αρχείου Ιδιω-
τικού Δικαίου Παν. Ζέπου, σ. 167, 24.

τζέτι, το δεύτερο αποδεικτικό ιεροδικαστικό έγγραφο, με τη δήλωση της παθούσης ενώπιον του ιεροδικείου, ότι η αγωγή και καταγγελία της δεν στρέφεται κατά των μοναχών, αλλά μόνο κατά του δράστη. Για τον ίδιο λόγο τα τρία αυτά τουρκικά ιεροδικαστικά έγγραφα βρίσκονται εξ αρχής στο αρχείο της μονής και είναι προφανώς επίσημα αντίγραφα των πρωτοτύπων. Εκδοθέντα κατόπιν αιτήσεως της μονής, έναντι συγκεκριμένου και αναλόγου πάντοτε τιμήματος εκ του ιεροδικείου, όπως συνήθως συνέβαινε σε παρόμοιες περιπτώσεις. Προσπαθούν έτσι οι μοναχοί να αποστασιοποιηθούν και να διαχωρίσουν τη θέση τους από το έγκλημα και τον δράστη, τον οποίο μάλιστα κατηγορούν, ότι εγκαταλείποντας αμέσως μετά το έγκλημα την περιοχή Φενεού, για να καταφύγει στο Σόλο των Καλαβρύτων, αφήρεσε από τη μονή 300 γρόσια.

Αυτά λοιπόν ως προς το περιεχόμενο των τριών τουρκικών εγγράφων του κατή του Φενεού και τη συνοπτική αξιολόγησή του. Όσο για την τελική κρίση της Υψηλής Πύλης επί της υποθέσεως και το σχετικό σουλτανικό φιρμάνι, αυτό θα εκδόθηκε και θα διαβιβάσθηκε προς εκτέλεση στον βοεβόδα και στον κατή των Καλαβρύτων (όπου κατέφυγε ο δράστης) ή στην κεντρική διοίκηση της Πελοποννήσου, δηλαδή στον πασά της Τριπολιτσάς, πλην όμως δεν υπάρχει τίποτε σχετικό με αυτό στο αρχείο της μονής.

Ο Πάνας

(Γλυπτό του Φάνη Σακελλαρίου)

William Clark*

ΜΕ ΤΑ ΜΑΤΙΑ ΤΩΝ ΞΕΝΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ

ΦΕΝΕΟΣ - ΣΤΥΜΦΑΛΙΑ

Πριν από πάρα πολλά χρόνια, ίσως από την εποχή της δημιουργίας του κόσμου, ο Ποσειδώνας φαίνεται ότι διαφωνούσε με την Δήμητρα για την κυριαρχία της πεδιάδας του Φενεού. Στην Ακρόπολη της πόλης ήταν ένα μπρούτζινο άγαλμα του Ιππίου Ποσειδώνα¹ του ίδιου που κτύπησε τον βράχο στην Ακρόπολη της Αθήνας και ξεπήδησε πηγή αλμυρού νερού, τότε που η Αθηνά τον νίκησε στον αγώνα, προτείνοντας την ελιά. Εκεί κοντά, όπως φαίνεται, ήταν ο ναός της Αθηνάς - Τριτωνίας. Η Δήμητρα λατρευόταν από τους ευγνώμονες Φενεάτες με ιδιαίτερες τελετές και ης απέδιδαν τρεις επωνυμίες: Ελευσινία, Κιδαρία² και Θεσμία. Υπήρχε μια τεχνητή κοίτη για τον ποταμό πενήντα στάδια μήκος και αρκετό βάθος, που, όπως έλεγαν οι άνθρωποι στον Πausanias, ήταν φτιαγμένη από τον ίδιο τον Ηρακλή. Αλλά το ορμητικό ρεύμα είχε επιστρέψει στην παλιά του κοίτη. «Περισσότερο από όλους του θεούς οι Φενεάτες τιμούσαν τον Ερμή», όμως είχαν διαπιστώσει ότι η επιδεξιότητα και ο μόχθος ήταν αδύνατον να εμποδίσουν την καταστροφή από την πλημμύρα που διαρκώς τους απειλούσε και ούτε προσευχές, ούτε θυσίες μπορούσαν να την αποτρέψουν. Έτσι είχαν φτάσει να θεωρούν την καλή τύχη ως τον καλύτερο φίλο τους.

Τα φυσικά φαινόμενα, που έχουν τόσο ζωτικό ενδιαφέρον για τους ίδιους τους Φενεάτες δεν αναφέρονται από κανένα συγγραφέα πριν από τον Στράβωνα. Δεν χρειάζεται να αναρωτηθούμε γι' αυτό. Ο Φενεός ήταν ένα ασήμαντο μέρος ανάμεσα σε φοβερά βουνά που δεν τον συναντούσε κανείς στο δρόμο του. Το όνομά του αναφέρεται από τον Όμηρο³ μια φορά χωρίς ούτε ένα επίθετο και άλλη μια φορά, εντελώς τυχαία, από τον Ηρόδοτο⁴. Ο Στράβωνας⁵ παραθέτει τον Ερατοσθένη που λέει «εκείνο το ποτάμι, ο Ανίας μετατρέπει το έδαφος μπροστά στην πόλη του Φενεού σε βάλτο και πέφτει σε καταβόθρες που ονομάζονται Ζέρεθρα, και όταν αυτά δεν λειτουργούν, μερικές φορές το

* ΣΣ. Ο Άγγλος φιλόλογος, σχολιαστής του Σαίξπηρ και περιηγητής Γουλιέλμος-Γεώργιος Κλάρκ (1821-1878) ταξίδεψε στα μέσα του 19ου αιώνα στην Ελλάδα και σε πολλές άλλες χώρες της Ευρώπης. Μετά την επιστροφή του στην Αγγλία εξέδωσε βιβλία στα οποία κατέγραψε τις εντυπώσεις του από τα ταξίδια του. Ένα από αυτά που εκδόθηκε στο Λονδίνο το 1858 έχει τίτλο «Peloponnesus: Notes of Study and Travel» (Πελοπόννησος: σημειώσεις σπουδής και ταξιδιού) και αναφέρεται στο ταξίδι του στην Πελοπόννησο, στη διάρκεια του οποίου πέρασε από το Φενεό και τη Στυμφαλία. Τις εντυπώσεις του από αυτή την επίσκεψη τις παραθέτει στο 22ο κεφάλαιο του βιβλίου του με τίτλο FENEOS-STYMPHALUS (Φενεός- Στύμφαλος), Την αφήγησή του για τον τόπο μας εκείνης της μακρινής εποχής, παραθέτουμε ολόκληρη, σε μετάφραση της καθηγήτριας της Αγγλικής γλώσσας και φίλης του «Αίπυτου» κυρίας Γιώτας Μανριδόγλου στην οποία και οφείλουμε θερμές ευχαριστίες.

1. Πausanias, VIII. 14,4. Οι λεπτεμέρειες που ακολουθούν αντλούνται από αυτό και το επόμενο κεφάλαιο.

2. Κιδαρία, πιθανόν από το κίδαρις, ένα ανατολίτικο (καλλωπιστικό) κάλυμμα κεφαλής. Ο αποκαλούμενος «Αρχαδικός χορός» είναι ίσως μια διαλεκτική ποικιλία του κίθαρις.

3. Ιλιάδα, II. 605.

4. Ηρόδοτος, VI. 74.

5. Στράβωνας, VIII. 8,5.

νερό πλημμυρίζει την πεδιάδα». Αυτό είχε συμβεί πέντε φορές, σύμφωνα με τον Πλίνιο⁶. Όταν ο Πλούταρχος, εάν ήταν ο Πλούταρχος, έγραψε την πραγματεία *De Sera Numinis Vindicta*, ολόκληρη η πεδιάδα ήταν καλυμμένη από το νερό⁷ από κάποια χρόνια. Όταν πέρασε από εκεί ο Πausanίας η πεδιάδα ήταν στεγνή και από τον ασαφή τρόπο με τον οποίο αναφέρει την παράδοση ενός παλαιότερου κατακλυσμού, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι για κάποιο χρονικό διάστημα δεν συνέβη πλημμύρα.

Μετά απ' αυτό ο Φεनेός εξαφανίζεται από την ιστορία. Χρόνο με τον χρόνο τα νερά υψώνονταν ή χαμήλωναν χωρίς να τα παρατηρεί κανείς άλλος εκτός από τους χωρικούς - Αρκάδες, Σκαλοβούνιοι, Αλβανοί - που η διαμονή και η ζωή τους επηρεάζονταν από αυτό το γεγονός. Ο Φεनेός εμφανίζεται πάλι στις σελίδες του συνταγματάρχη Λήκ με το όνομα Φονιάς. Όταν πέρασε από εκεί, το 1806, η κατάσταση της πεδιάδας φαίνεται να έμοιαζε πολύ μ' αυτό που περιέγραφε ο Ερατοσθένης ότι ήταν η φυσική της κατάσταση δηλαδή σε κάποια σημεία έλος και σε κάποια άλλα, καθαρό, στεγνό έδαφος. Ο οικοδεσπότης μας που ήταν ο προεστός του χωριού, μας περιέγραψε την μετέπειτα τύχη (του Φενεού) ως εξής: Το 1821 η λίμνη άρχισε να γεμίζει, μέχρι που στο τέλος ολόκληρη η πεδιάδα πλημμύρισε. Το έτος 1833, «έτος της άφιξης του βασιλιά Όθωνα», πρόσθεσε με σημασία, σαν αυτό να ήταν κάτι περισσότερο από μία απλή σύμπτωση, τα νερά αποτραβήχτηκαν. Το 1838 η λίμνη άρχισε να ξαναγεμίζει, αλλά αυτή τη φορά εξ αιτίας της μοχθηρίας των ανθρόπων από τη Λυκούρεια που έφραξαν την Καταβόθρα.

Η εμπιστοσύνη μας για την ακρίβεια των λεγομένων του πληροφοριοδότη μας κλονίστηκε κάπως από τις επόμενες ερωτήσεις μας. Στην άλλη πλευρά της λίμνης, περίπου πενήντα πόδια, όπως υπέθεσα, πάνω από τη σημερινή στάθμη του νερού, υπάρχει μια οριζόντια γραμμή που διατρέχει κατά μήκος την πλαγιά του λόφου, σαν να είναι ακριβώς το σημάδι της ανώτατης στάθμης του νερού σε πλημμυρίδα. «Και», είπε ο προεστός, «αυτό ήταν το σημείο που έφτασε το νερό το 1764, τον καιρό των Βενετών.» Καθώς «ο καιρός των Βενετών είχε τελειώσει» σαράντα έξι χρόνια πριν, εμείς δεν δώσαμε πίστη σε όσα είπε μετά. Χωρίς αμφιβολία αυτό είναι το ακριβές σημάδι για το οποίο μιλάει ο Πausanίας. «Μια φορά κι έναν καιρό όταν το νερό ξεχειλίσε, λένε ότι η αρχαία Φεनेός κατακλύστηκε⁸ έτσι ώστε μέχρι σήμερα να υπάρχουν ίχνη πάνω στα βουνά εκεί που λένε ότι έφτασε το νερό.» Όμως δεν υπάρχει κανένα σημάδι στις πλαγές γύρω από το Φονιά που να ανταποκρίνεται στα λεγόμενά του. Ο συνταγματάρχης Λήκ (Leak), αποδίδει την εμφάνισή του σημαδιού στην εξάτμιση του νερού, αλλά κάτι τέτοιο σίγουρα δεν θα τελείωνε απότομα σε μία ομαλή γραμμή. Είναι πιο πιθανό να είναι το σημείο διασταύρωσης δύο στρωμάτων από τα οποία το

6. Ν. Η. XXXI. 5.

7. «ἄρ οὖν οὐκ ἀποπώτερος τούτων ὁ Ἀπόλλων εἰ Φενεάτας ἀπολλυσι τοὺς νῦν ἐμφράξας τὸ βάραθρον καὶ κατακλύσας τὴν χώραν ἅπασαν αὐτῶν, ὅτι πρὸ χιλίων ἐτών, ὥς φασιν, ὁ Ἡρακλῆς ἀνασπᾶσας τὸν τρίποδα τὸν μαντικὸν εἰς Φενεὸν ἀπῆνεγκε» δεν χρειάζεται να τονιστεί ιδιαίτερος το «χίλια χρόνια», το οποίο είναι απλά ένας στρογγυλός αριθμός. Πως μπορούσε ο Πλούταρχος να ξέρει ή να ενδιαφέρεται ποιο έτος ο Ηρακλής διέπραξε την υπό συζήτηση πράξη κλοπής; Το συμπέρασμα του συνταγματάρχη Λήκ (Leake) ότι η ιστορία της πλημμύρας δεν είναι αληθινή, «διαφορετικά θα ήταν γνωστή η ακριβής χρονολογία,» είναι άστοχη και έχει καταφανώς ανατραπεί από τις μεταγενέστερες παρατηρήσεις της φύσεως.

8. Πaus. VIII. 14,1. - Είναι φανερό ότι πρέπει να διαβάσουμε **κατακλυσθῆναι** (όπως βεβαίως κάνει ο Siebelis) αντί το **καταλυθῆναι** από το 12^{ον} του Tauchnitz. Αυτό είναι ένα από τα χειρότερα κείμενα που τυπώθηκε ποτέ (αν και «ad optimorum librorum fidem accurate edita» [...]) και αυτοί το έχουν καταστήσει στερεότυπο.

κατώτερο δεν είναι τόσο κατάλληλο για βλάστηση. Μια προσωπική έρευνα του τόπου θα ξεκαθάριζε αμέσως την αμφιβολία μας, αλλά το θέμα δεν μας φαινόταν τότε ότι είχε τόσο μεγάλη σημασία ώστε να δικαιολογεί την αλλαγή του δρομολογίου μας.

Ο Φονιάς είναι ένα χωριό με αραιά σπίτια, ανεξάρτητα το ένα από το άλλο, χτισμένα σε ελαφρά επικλινές έδαφος με πολλά νερά. Τριγύρω υπάρχουν ψηλά δένδρα και καταπράσινα χωράφια και περιβόλια. Κοντά στη λίμνη είναι ένας κωνικός λόφος, η Ακρόπολη της αρχαίας πόλης. Ο Πανσανίας, πράγματι, περιγράφει τον λόφο στον οποίο βρισκόταν ως «απότομο από όλες τις πλευρές», κάτι που σήμερα δύσκολα λέγεται γι' αυτό το λόφο. Όμως η πλαγιά είναι ακόμα πολύ απότομη και θα ήταν, χωρίς αμφιβολία, ακόμη πιο απότομη πριν να καλύψουν τη βάση της τα χαλάσματα επάλληλων κτισμάτων. Τέλος πάντων, υπάρχουν πέρα από κάθε αμφιβολία Ελληνικά τείχη, με τρεις πύργους, που ακόμα φαίνονται τα ίχνη τους. Ένας από τους πύργους έχει εμβαδόν περίπου 15 πόδια. Μερικές από τις πέτρες του τείχους φθάνουν τα 3 πόδια μήκος και η λιθοδομή είναι ομαλή όπως εκείνη της Μεσσήνης. Στην ανατολική πλευρά υπάρχει πλάτωμα τεχνητά ισοπεδωμένο, που θα μπορούσε να είναι η θέση ενός μικρού ναού, πιθανόν εκείνου, της Τριτωνίας - Αθηνάς, που όπως αναφέρει ο Πανσανίας είναι ο μόνος στην Ακρόπολη. Στην κορυφή είναι ένας κατεστραμένος πύργος της «εποχής των Βενετών». Είναι λυπηρό να βλέπεις στις άκρες της λίμνης τα απομεινάρια πλημμυρισμένων αμπελιών.

Φεύγοντας από τον Φονιά στις οκτώμιση στις 13 Μαΐου, ανεβήκαμε στ' άλογα και κατευθυνθήκαμε ανατολικά κατά μήκος της άκρης της λίμνης, και διασχίζοντας τον Αροάνιο ή Ανία ποταμό, που είναι τώρα ένα μικρό ρέμα, στρίψαμε νότια έχοντας πάντα την λίμνη κοντά μας, στα δεξιά. Περάσαμε δύο ερειπωμένα σπίτια, που έφεραν ακόμα το όνομα του παλιού Τούρκου ιδιοκτήτη τους του «Καμίλ Μπέη». Σύντομα στρίβοντας αριστερά ανεβαίνουμε τους λόφους και στις 12 παρά τέταρτο φθάνουμε σ' ένα χωριό με το όχι και τόσο ασυνήθιστο όνομα Καστανιά. Είχαμε ιππεύσει πολύ αργά τα καμημένα τα άλογα που δεν είχαν φάει την προηγούμενη νύχτα τίποτα άλλο εκτός από λίγο πράσινο ινδικό καλαμπόκι. Στις δύο, ανεβαίνουμε πάλι στ' άλογα και κατηφορίζουμε ένα απότομο μονοπάτι προς ένα ερειπωμένο χάνι, *απ' όπου ο δρόμος διασχίζει ένα ίσωμα μέχρι την λίμνη της Στυμφαλίας. Όπως στον Φονιά περιμέναμε να δούμε έλος και βρήκαμε λίμνη, έτσι και στη Στυμφαλία περιμέναμε λίμνη και βρήκαμε χωράφι. Έχοντας μάθει από την παιδική μας ηλικία για τον άθλο του Ηρακλή στη Στυμφαλία λίμνη και έχοντας πιστέψει στην ύπαρξή της απογοητευτήκαμε όταν είδαμε να την καλλιεργούν.

Ο λόγος που η Στύμφαλος ήταν πασίγνωστη, ενώ ο Φενεός παρέμεινε άγνωστος, υποθέτω ότι οφείλεται και στο γεγονός, ότι ήταν πέρασμα, όχι μόνο για τους ανθρώπους που πήγαιναν από την Σικυώνα και τον Φλιούντα στον Ορχομενό, αλλά επίσης για τους Κορινθίους, Αθηναίους και Βοιωτούς που ταξίδευαν δια ξηράς προς την Ολυμπία.

Στρίβοντας δεξιά περάσαμε ανάμεσα σε χωράφια με καλαμπόκι, ψάχνοντας για

9. Τέτοια συμφορά συνέβη πράγματι στην εποχή του Πανσανία (VIII. 22,6). Φαίνεται ότι οι Στυμφαλίοι είχαν παραμελήσει να εορτάζουν σωστά μια θρησκευτική εορτή της Αρτέμιδος. «Έτσι μερικοί κορμοί πέφτοντας μέσα στο σπῆλαιο που κατεβαίνει το νερό, το εμπόδιζαν να φύγει και λένε ότι η πεδιάδα έγινε λίμνη για ένα διάστημα σαράντα stades» (διαβάζοντας *σαράντα* αντί του εσφαλμένου *τετρακόσια*).

10. Ταξίδια στον Μωρέα, III. σελ. 110.

*Σ.Σ. Για το χάνι αυτό βλέπε σχετική μελέτη του Γιάννη Λώλου και Αλίδας Κωστάκη στη σελ... του παρόντος.

Καταβόθρα. Σύντομα φθάσαμε σ' ένα ρέμα που κυλούσε γρήγορα σ' ένα κανάλι βάθους 10 ή 12 ποδιών, που έχει δημιουργηθεί μόνο του πάνω στη συγκεντρωμένη άμμο, από το νερό που πέφτει με ορμή στο σπήλαιο που χάσκει στους πρόποδες ενός απόκρημνου, ασβετολιθικού βράχου. Στο στόμιο του σπηλαίου υπήρχαν ξύλινοι πάσσαλοι σπασμένοι εδώ κι εκεί από την σφοδρότητα του ρεύματος. Τους τοποθέτησαν εκεί για να εμποδίζουν κάθε στερεό υλικό να περάσει μέσα, πράγμα το οποίο θα μπορούσε να φράξει την καταβόθρα και έτσι να υποστεί η Στύμφαλος την συμφορά του Φενεού¹¹. Μπροστά μας προβάλλει η γκριζα όψη του βράχου από όπου φύονταν συστάδες κόκκινων λουλουδιών, η σκοτεινή σπηλιά και το θολό ποτάμι, που έκανε την τρελή του κατάδυση από το φως του ήλιου στο σκοτάδι. Δεν μπορεί κανείς πάντα να πλησιάσει τόσο κοντά. Ο συνταγματάρχης Λήκ (Leake) λέει¹² «η πεδιάδα της Στυμφαλίας έχει έκταση περίπου 6 μίλια, από τα οποία η λίμνη καταλαμβάνει τώρα περίπου το ένα τρίτο στο μέσον». «Οι ντόπιοι δεν επιβεβαιώνουν τον ισχυρισμό του Πανσανία¹³ ότι το καλοκαίρι δεν υπάρχει λίμνη, αν και αυτή περιορίζεται σ' ένα μικρό κύκλο γύρω από την καταβόθρα.» Βεβαίως, όταν είμαστε εμείς εκεί στις 13 του Μάη, δεν υπήρχε κάτι που να μοιάζει με λίμνη.

Στη βόρεια πλευρά της πεδιάδας και παράλληλα προς το μήκος της είναι ένα πλάτωμα σ' ένα βράχο που είναι απομονωμένος, εκτός από την δυτική του πλευρά που υψώνεται απότομα στην πεδιάδα, περίπου 200 γυάρδες μήκος επί 60 πλάτος, στο πλατύτερό του σημείο, και μέσο ύψος 40 ή 50 πόδια. Κατά μήκος της εξωτερικής πλευράς της βουνοκορφής μπορεί κανείς να διακρίνει τείχος που είναι εν μέρει πολυγωνικής και εν μέρει ελληνικής λιθοδομής, το οποίο προφανώς περιέβαλε ολόκληρο το πλάτωμα. Η πλευρά του τείχους προς την πεδιάδα, εκεί όπου υπάρχουν ακόμη οι βάσεις αρκετών πύργων, είναι σε καλύτερη κατάσταση. Στο δυτικό άκρο τα τείχη καταλήγουν σ' ένα μεγάλο τετράγωνο πύργο. Ο βράχος μέσα στον περίβολο φέρει επαναλαμβανόμενα ίχνη ανθρώπινης κατοίκησης, και έχει ισοπεδωθεί τεχνητά για τις ανάγκες οικοδόμησης ή διάβασης. Στο ανατολικό άκρο υπήρξε, προφανώς, ο χώρος ενός ναού και έχει διαχωριστεί από τα υπόλοιπα κτίρια μ' ένα τοίχο. Προς το νότο, έξω από το τείχος έχουν σκαφτεί και πελεκηθεί πεζούλια στο βράχο για καθίσματα ή σκαλοπάτια. Περίπου στη μέση, ακριβώς κάτω από το βράχο στη νότια πλευρά, είναι μια πηγή, πίσω από την οποία έχει λαξευτεί ένα ημικύκλιο κύλωμα με διάμετρο ίσως -επειδή μιλώ από μνήμης- 30 πόδια. Στην ίδια πλευρά μπορούν να διακριθούν στην πεδιάδα και παράλληλα με την πρόσοψη του βράχου θεμέλια τοίχων σε ορθές γωνίες. Στη βόρεια πλευρά, προς το λόφο, εκτείνεται από το μεγάλο πύργο που αναφέρθηκε πριν, σε ορθές γωνίες ως προς την κατεύθυνση του βράχου, ένα τείχος ή λιθόστρωτος δρόμος περίπου 12 μέτρα πλάτος, και το οποίο, μετά από 300 γυάρδες περίπου, καταλήγει σ' ένα πύργο που φαίνεται ότι ήταν η κύρια πύλη.

Δεν υπάρχει καμμία νύξη στον Πανσανία για αυτά τα ερείπια τα οποία ασφαλώς υπάρχουν από τους αρχαιότερους χρόνους. Θα υπέφερε από κρίση οκνηρίας όταν

11. Τα λόγια του Πανσανία (VIII. 22,3) φαίνεται να αναφέρονται σε μια λίμνη, μικρή ακόμα και τον χειμώνα και ξερή το καλοκαίρι, δίπλα στην πηγή του χειμάρρου. «Ἐν δὲ τῇ Στυμφάλῳ χειμῶνος μὲν ὥρα λίμνην τε οὐ μεγάλην ἢ πηγήν, καὶ ἅπ' αὐτῆς ποταμιὸν ποιεῖ τὸν Στύμφαλον ἐν θέρει δὲ προσηλμνάζει μὲν οὐδὲν ἔτι, ποταμῶς δὲ αὐτίκα ἔστιν ἀπὸ τῆς πηγῆς οἷτος ἐς χάσμα γῆς καίτεσιν οὐ σταιμῶς κ.τ.λ.» Προφανώς ήταν εκεί μόνο το καλοκαίρι και ίσως δεν κατάλαβε καλά όσα του είπαν οι ντόπιοι ως προς τη θέση της λίμνης. Όταν είδε τη Στύμφαλο σήγουρα δεν υπήρχε ούτε λίμνη στην Καταβόθρα.

επισκέφτηκε την Στύμφαλο ή από κάποιο ολίσθημα της μνήμης όταν έγραφε γι' αυτήν. Το μόνο που λέει είναι στην ουσία αυτό:

«Λέγεται ότι οι Στυμφάλιοι είχαν εγκατασταθεί αρχικά σε διαφορετικό μέρος της χώρας, και όχι στην τωρινή πόλη. Υπάρχει ένας μύθος ότι στην παλιά Στύμφαλο ο Τήμενος, φρόντισε την Ήρα, κ.λπ. Αλλά στη σημερινή πόλη δεν υπάρχει κανένα μνημείο σχετικό μ' αυτό, κάτι που ν' αξίζει ν' αναφερθεί παρά μόνο η πηγή από την οποία ο Αδριανός μετέφερε το νερό μέσω υδραγωγείου στην Κόρινθο, κι ένας παλιός ναός της Άρτεμης».

Ως προς τη θέση της «πηγής» όπως τη λένε εδώ δεν τίθεται ερώτημα. Βρίσκεται εκεί όπου ο ποταμός Στύμφαλος εκρέει από τους πρόποδες του βουνού, κάτι περισσότερο από ένα μίλι, όπως υποθέτω, από τα ερείπια που είναι πάνω στο βράχο. Πηγαίνοντας προς τα εκεί, περνάμε από αρκετά σκόρπια χαλάσματα, που ανήκουν σ' ένα ή περισσότερους ναούς. Θυμάμαι, ιδιαίτερα, ένα μεγάλο θραύσμα θριγκού (γείσου) του οποίου το υλικό ήταν το ίδιο με εκείνο μιας ερειπωμένης εκκλησίας εκεί κοντά, από όμορφο, άσπρο ασβεστόλιθο. Η εκκλησία ήταν πολύ μεγάλη και φαίνεται ότι είχε κτισθεί στην καλύτερη εποχή της βυζαντινής τέχνης. Φαίνεται ότι είχε ένα χώρο περιφραγμένο με τείχη, και ίσως αποτελούσε μέρος κάποιου μοναστηριακού συγκροτήματος.

Ο Συνταγματάρχης Λήκ (Leake) λέει: «Η αρχαία πόλη κάλυπτε το σχηματιζόμενο ακρωτήριο και επεκτεινόταν από εκεί μέχρι την πηγή του ποταμού.» Δεν μπορώ να συμφωνήσω μ' αυτό. Διότι θα προϋπέθετε ότι η Στύμφαλος υπήρξε μια από τις μεγαλύτερες πόλεις της Πελοποννήσου, ενώ υπάρχει κάθε λόγος για να συμπεράνουμε, λόγω της ασημαντότητάς της στην ιστορία, ότι ήταν μία από τις μικρότερες. Το όνομά της δεν βρίσκετε στο ευρετήριο της ιστορίας του κυρίου Grote (Mr. Grote's History). Ο Στράβωνας¹² την αναφέρει ως μια από τις πόλεις που στην εποχή του είχαν πάψει να υπάρχουν ή των οποίων λιγοστά ίχνη απέμεναν. Εάν η παλαιά Στύμφαλος -διότι αναμφισβήτητα αυτή ήταν στο βράχο που προαναφέρθηκε- περιεκλείετο από τα τείχη της πόλης όταν ήταν εκεί ο Πausanias, πως θα μπορούσε να παραλήψει να μιλήσει γι' αυτήν; Η αλήθεια, φαντάζομαι, ήταν αυτή. Οι Στυμφάλιοι είχαν εγκαταλείψει την αρχαία τοποθεσία πριν από την εποχή του και είχαν μετακινηθεί στην βάση των λόφων, ανάμεσα στην πηγή και τον τόπο που τώρα βρίσκεται η ερειπωμένη εκκλησία. Πιθανόν η Στύμφαλος στις μέρες του να ήταν κάτι περισσότερο από ένα χωριό. Οποιοσδήποτε και να ήταν ο λόγος, φαίνεται να ενδιαφέρθηκε ελάχιστα για το θέμα· και όταν του είπαν ότι η παλαιά Στύμφαλος ήταν «σε άλλο μέρος,» συμφώνησε χωρίς να ερευνήσει περισσότερο. Όπως έχω υποδείξει σε προηγούμενο σημείωμα, φαίνεται να έχει κάνει επίσης λάθος και ως προς τη θέση της λίμνης.

Η περιέργειά μας ανακόπηκε και οι έρευνές μας συντομεύθηκαν από ραγδαία βροχή, που υποθέσαμε ότι ήταν το προοίμιο μιας υγρής νύχτας και έτσι βιαστήκαμε να αναχωρήσουμε. Ο ουρανός ήταν πάλι καθαρός όταν φτάσαμε, στις έξη και μισή, στο Αλβανικό χωριουδάκι των Καλιάνων, όπου επρόκειτο να κοιμηθούμε.

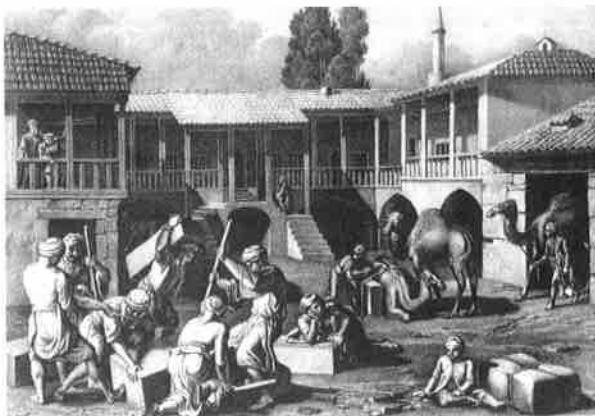
12. Στράβωνας, VIII, 8,2. - Οι άλλες πόλεις είναι η Μαντίνεια, ο Ορχομενός, η Ηραία, η Κλείτωρ, το Μεθύδιον, η Καφνίς, η Μαίναλος, η Κύναιθα και ο Φενεός. Αυτές «ἢ οὐκέτ' εἰσὶν, ἢ μόλις αὐτῶν ἵχνη φαίνεται καὶ σημεῖα. Τεγέα δ' ἔτι μετρίως σὺνμμένειν».

Γιάννης Δώλος
Ιστορικός-Αρχαιολόγος
Λέκτορας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Λήδα Κωστάκη
Αρχαιολόγος

Το χάνι στο Καρτέρι

Από την αρχαιότητα, πανδοχεία και καπηλειά υπήρχαν κατά μήκος των μεγάλων οδικών αξόνων για την εξυπηρέτηση των ταξιδιωτών. Η στενή σχέση πανδοχείων και οδικού δικτύου φαίνεται κατά τα Ρωμαϊκά χρόνια, οπότε οι χερσαίες επικοινωνίες βελτιώθηκαν με τη μεγάλη ανάπτυξη της οδοποιίας και οι δρόμοι απέκτησαν πανδοχεία σε τακτά διαστήματα. Το χάνι, λέξη περσικής προέλευσης, γεννήθηκε στην Ανατολή, την Περσία και τη Συρία, όπου το 13^ο αιώνα γνώρισε μεγάλη άνθηση¹. Τα

Εικ. 1: Το χάνι της Κορίνθου. Γκραβούρα του 'Otto Magnus, Baron von Stackelberg, *Trachten und Gebräuche der Neugriechen*, Berlin 1835.

χάνια, οι πρόδρομοι των σημερινών ξενοδοχείων, ήταν πανδοχεία, σταθμοί για ανάπαυση οδοιπόρων και υποζυγίων και η ύπαρξή τους είναι στενά συνυφασμένη με την ανάπτυξη του εμπορίου. Στο χάνι, ο ταξιδιώτης μπορούσε να διανυκτερεύσει, συνήθως να βρει φαγητό, και - το σημαντικότερο - ξεκούραστα ζώα για να συνεχίσει το ταξίδι του.

Στον ελλαδικό χώρο, πολλά χάνια ιδρύονται επί Τουρκοκρατίας και παρουσιάζουν τυπική διαμόρφωση, με διάταξη των χώρων τους γύρω από μια εσωτερική αυλή. Ξύλινο χαγιάτι περιτρέχει συνήθως τον όροφο πίσω από το οποίο ανοίγονται τα δωμάτια. Στο ισόγειο βρίσκονται οι αποθήκες και οι σταύλοι. Στα μεγαλύτερα χάνια στις πόλεις υπάρχουν συχνά και καταστήματα στο ισόγειο, τα οποία βλέπουν προς τα έξω, όχι προς την αυλή². Πολλά από τα χάνια που σώζονται σήμερα στη χώρα μας χρονολογούνται από το 19ο αιώνα. Τα περισσότερα από αυτά είναι σε ημιρειπωμένη κατάσταση, και τα ελάχιστα εκείνα που έχουν μελετηθεί ή αναστηλωθεί βρίσκονται σε αστικό περιβάλλον³. Αντιπροσωπεύουν δε ένα μικρό ποσοστό αυτών που κάποτε υπήρχαν. Αυτό το διαπιστώνει κανείς διαβάζοντας τους Ευρωπαίους περιηγητές του 18ου και 19ου αιώνα. Στις σελίδες τους αναφέρονται δεκάδες χάνια τόσο στην ύπαιθρο όσο και στις πόλεις, τα περισσότερα από τα οποία έχουν σήμερα εκλείψει (εικ. 1). Έτσι εξηγείται και το γεγονός ότι η λέξη 'χάνι' σώζεται ως τοπωνύμιο και ως ονομασία οι-

1. Χ. Ζαρκάδα, "Τα Χάνια της Επάντης", περιοδικό *Αρχαιολογία* 13 (Νοέμβριος 1984), 81.

2. Γενικά για την εξέλιξη των χανιών και την τυπολογία τους, βλ. Φ.Κ. Φάλμπος, "Μπεζεστένι και Χάνια στη Σμύρνη", *Μικρασιατικά Χρονικά* 9B (1960), 157-167, 169-173.

3. Για παράδειγμα τα χάνια της Επάντης, βλ. περιοδικό *Αρχαιολογία* 13 (Νοέμβριος 1984), 80-86.

Εικ. 2: Γενική άποψη της θέσης του χανιού με το Μανροβούνι στα δεξιά, το ύψωμα Τουραχάνι στα αριστερά και τον Ολίγυρτο στο βάθος. Διακρίνεται η σύγχρονη γέφυρα πάνω από το ρέμα της Κακαβούλας και ο δρόμος προς την Καστανιά.

κισμών ανά την Ελλάδα, προφανώς προερχόμενο από την ύπαρξη χανιού στην περιοχή. Πασίγνωστο είναι το ιστορικό χάνι της Γραβιάς, μέσα στο οποίο γράφτηκαν λαμπρές σελίδες της επανάστασης. Είναι ενδεικτικό της έλλειψης σεβασμού προς τα ιστορικά μας μνημεία, ότι ακόμα και αυτό το περιώνυμο χάνι αφέθηκε να καταρρεύσει και στη θέση του κτίστηκε ένα σύγχρονο για να το θυμίζει.

Στην Αργολιδοκορινθία υπήρχαν πολλά χάνια επί Τουρκοκρατίας πάνω σε πολυσύχναστα περάσματα, όπως το χάνι στο Καμάρι, το χάνι του Ανέστη στα Δερβενάκια, ή το χάνι της Κουρτέσας κοντά στον Κοντόσταυλο. Ένα από τα ελάχιστα που σώζονται σήμερα είναι το χάνι στο Καρτέρι, κι αυτό λόγω της μετατροπής του αργότερα σε ιδιωτική κατοικία. Το χάνι αυτό αναφέρουν περιηγητές το 19ο αιώνα καθ' οδόν από Φενεό προς Στυμφαλία ή αντιστρόφως, από Στυμφαλία προς Φενεό. Οι περιγραφές τους έχουν δημοσιευθεί σε προηγούμενο τεύχος του περιοδικού, αλλά εδώ αξίζει να επαναλάβουμε τα αποσπάσματα τα σχετικά με το χάνι⁴. Ο Άγγλος Γκέλ, που περιδιέβη το Μορέα στις αρχές του 19ου αιώνα, αναφέρει το χάνι κατεβαίνοντας από το διάσελο της Καστανιάς στην πεδιάδα της Στυμφαλίας: «Η κάθοδος έδειχνε, ως συνήθως, σημάδια του οχυρωματικού της τείχους, και στον πάτο ήταν ένα χάνι, αποκαλούμενο Μούρα, ίσως κτισμένο από ένα Τούρκο ονόματι Μουράτ»⁵. Ο Γάλλος Πουκεβίλ την ίδια περίπου εποχή κατευθυνόμενος από τη Στυμφαλία προς το Φενεό γράφει: «Σύντομα φθάσαμε σ' ένα ορμητικό ποτάμι ... και έπρεπε να το διαβούμε για να φθάσουμε σ' ένα χάνι απελπιστικά ανθυγιεινό, όπου άνθρωποι και ζώα έμεναν φίδην-μύγδην. Όπως καθήσαμε στη ρίζα ενός δένδρου στην πόρτα της εισόδου αυτού του δυσώδους καταλύματος, είδα με έκπληξη μπροστά μας τρεις στήλες νερού, που ρέουν όλες τις εποχές από τη βάση του όρους Σηπία, και που άκουσα τους ντόπιους να αποκαλούν τριμάτια»⁶. Ο Άγγλος συνταγματάρχης Ληκ, που επισκέφθηκε την περιοχή λίγα χρόνια αργότερα, αναφέρει στο ίδιο σημείο «ένα χάνι, κτισμένο από τους κατοίκους της Καστανιάς για να κρατούν τους ταξιδιώτες έξω από το χωριό τους, γιατί το πέρασμα είναι πάνω σ' ένα δρόμο μεγάλης κίνησης, ο οποίος οδηγεί από το Ναύπλιο, το Άργος και την Κόρινθο στο Φονιά, τα Καλάβρυτα και την Πάτρα. Οι δύο δρόμοι από το Άργος και την Κόρινθο ενώνονται στην πεδιάδα του Φλιούντα, και από κει οδηγούν διά μέσου της Στυμφαλίου

4. Γ. Λώλος, «Από την Στυμφαλία στο Φενεό: αρχαίοι δρόμοι και νεότερα μονοπάτια», *Αίπυτος* 21-22 (2000), 325-331.

5. Gell, W., *Itinerary of the Morea*, London 1817, 381.

6. Pouqueville, F.C., *Voyage de la Grèce*, vol. IV, Paris 1826, 323.

στην Καστανιά»⁷. Ο Γερμανός Κούρτιους και ο Άγγλος Κλαρκ ήρθαν στην περιοχή αρκετά χρόνια αργότερα, περί τα μέσα του 19ου αιώνα. Και οι δυό κατέβηκαν στη Στυμφαλία από το Φενεό, αλλά τότε το χάνι δεν λειτουργούσε πια. Ο Κούρτιους γράφει: «Οι Καστανιώτες, των οποίων το χωριό κείται στα αριστερά του βουνού, δούλευαν παλιότερα ένα χάνι στο πέρασμα από το οποίο διέρχονταν οι δρόμοι από την Κόρινθο και το Άργος προς τη δυτική Αρκαδία...»⁸.

Εικ. 3: Το γκρέμισμα από νοτιοανατολικά.

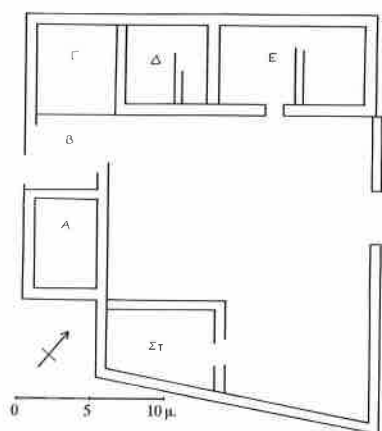
Λίγα χρόνια μετά, ο Κλαρκ κατέβηκε «ένα απότομο μονοπάτι σ' ένα ερειπωμένο χάνι, από όπου ο δρόμος προχωρεί σε ίσωμα μέχρι τη Στυμφαλία λίμνη»⁹.

Από τις διηγήσεις των περιηγητών δεν μένει καμία αμφιβολία ότι το χάνι βρισκόταν εκεί όπου σήμερα σώζεται σε ερειπωμένη κατάσταση το σπίτι των αδελφών Μπαλτάση, αμέσως μετά την πρώτη γέφυρα που συναντάμε κατευθυνόμενοι από το Καρτέρι στην Καστανιά, στα δεξιά και χαμηλότερα της ασφάλτου (εικ. 2). Σήμερα η τοποθεσία είναι γνωστή ως Χάνι του Καλαμπάκα, παρατσούκλι του Μπαλτάση, παρότι η οικογένεια αυτή δεν το λειτούργησε ποτέ ως χάνι. Η ιστορία έχει ως εξής: το χάνι κατασκευάστηκε στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, πότε ακριβώς δεν ξέρουμε αλλά σίγουρα υπήρχε στα τέλη του 18ου αιώνα. Την εποχή του Γκελ ήταν γνωστό ως Μούρα, αλλά ο συσχετισμός του με Τούρκο ονόματι Μουράτ είναι αμφίβολος. Πιο πιθανό είναι αυτό που λέει ο Ληκ, ότι δηλαδή κτίστηκε από τους Καστανιώτες πάνω στο σημαντικό πέρασμα από τη Στυμφαλία στο Φενεό. Πράγματι την εποχή εκείνη που τα κάρα ήταν δυσέυρετα αν όχι ανύπαρκτα, και οι επικοινωνίες γίνονταν με ζώα, οι πιο ενδεδειγμένες διαδρομές ήταν οι χιλιομετρικά συντομότερες. Από την Αργολίδα και την Αρκαδία στην Αχαΐα ο άξονας Στυμφάλου-Φενεού ήταν από τους συντομότερους και γι' αυτό πιο σημαντικούς. Το χάνι εγκαταλείφθηκε μετά την επανάσταση, ερειπώθηκε κι έτσι το βρήκαν οι Κούρτιους και Κλαρκ στα μέσα του 19ου αιώνα. Η ιστορία του όμως δεν τελειώνει εκεί. Κάπου στα τέλη του 19ου αιώνα, τα αδέρφια Παναγιώτης και Αναστάσιος Μπαλτάσης από την Καστανιά αγόρασαν το ερείπιο και τη γύρω περιοχή, και εγκαταστάθηκαν εκεί μαζί με τις οικογένειές τους και τα ζώα τους. Εκεί γεννήθηκε το 1908 ο γιός του Παναγή Μπαλτάση, Νικόλαος, τον οποίο συναντήσαμε στο σπίτι του στη Νέα Μάκρη. Οι Μπαλτασαίοι έζησαν εκεί μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1930. Ύστερα το συγκρότημα

7. W.M., *Travels in the Morea*, vol.3ος τόμος, London 1830, 115.

8. Curtius, E., *Peloponnesos. Eine historischegeographische Beschreibung der Halbinsel*, vol. II, Gotha 1851, 200-201.

9. Clark, W.G., *Peloponnesus: Notes of Study and Travel*, London 1858, 319.

Εικ. 4: Κάτοψη του κτιρίου στη σημερινή του κατάσταση (σχέδιο Λώλος-Κωστάκη).

χρησιμοποιήθηκε ως αποθήκη και ως χώρος σταυλισμού των ζώων, μέχρι το 1944 που οι Γερμανοί το έκαιψαν γιατί είχαν πληροφορηθεί ότι οι αντάρτες αποθήκευαν εκεί τριφύλλι. Από τότε μέχρι σήμερα το κτίριο υφίσταται τις συνέπειες της εγκατάλειψης, έτσι ώστε είναι δύσκολο πια να διακρίνει κανείς την εσωτερική του διαμόρφωση.

Το συγκρότημα βρίσκεται ακριβώς νοτιοδυτικά του ρέματος της Κακαβούλας, το οποίο κατεβάζει νερό σχεδόν όλους τους μήνες του χρόνου. Κατά μήκος του ρέματος σώζονται ερείπια μύλων, μάρτυρες των οικονομικών δραστηριοτήτων μιας άλλης εποχής. Από την 'ποταμιά' προμηθεύονταν νερό οι τελευταίοι ιδιοκτήτες του χανιού, και αναμφίβολα και οι ένοικοι του, άνθρωποι και ζώα, στους προηγούμενους αιώνες. Τα 'τριμάτια', τις 3 πηγές που

αναφέρει ο Πουκεβίλ, οι ντόπιοι δεν τις θυμούνται. Στη σημερινή του κατάσταση το συγκρότημα είναι σχεδόν ορθογώνιο με τη νότια όμως πλευρά του λοξή (εικ. 3). Έτσι τα μήκη των πλευρών του διαφέρουν: η βόρεια πλευρά είναι 23,6 μ., η νότια 19,3, η ανατολική 28,3 και η δυτική 19,4 μ. Η κάτοψή του είναι τυπική της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, δηλ. χώροι οργανωμένοι γύρω από μια κεντρική αυλή που φράζεται ολόγυρα με ψηλό μαντρότοιχο (εικ. 4). Λόγω του λοξού νότιου τοίχου της, η αυλή δεν είναι ορθογώνια και το συνολικό της εμβαδόν υπολογίζεται σε περίπου 300 μ². Η είσοδος στην αυλή που διακρίνεται σήμερα βρίσκεται στο μέσο περίπου της ανατολικής πλευράς και έχει άνοιγμα 3,5 μ. (εικ. 5). Από την είσοδο κατηφορικό επίπεδο οδηγούσε στην 'ποταμιά' (το �έμα) και το μονοπάτι της Καστανιάς (διαφορετικό από το μονοπάτι που ανέβαινε στο διάσελο της Καστανιάς) (εικ. 6). Παρά την είσοδο υπάρχει μεγάλο δένδρο, ίσως παρόμοιο μ' αυτό που είδε ο Πουκεβίλ στις αρ-

Εικ.5: Η είσοδος στην αυλή (δεξιά) και η βόρεια πλευρά του συγκροτήματος στο βάθος.

Εικ. 6: Το κεκλιμένο επίπεδο που οδηγεί από την ποταμιά στο χάνι.

χές του 19ου αιώνα. Η βόρεια και δυτική πλευρά της αυλής είναι κτισμένες ενώ η ανατολική είναι ελεύθερη. Το κτίσμα της βόρειας πλευράς, εσωτερικού πλάτους 5,25 μ., χωρίζεται σε τρία τμήματα μή-

κους 5,4 (Γ), 5,5 (Δ) και 9,75 (Ε) μ. αντίστοιχα (εικ. 4 & 5). Η δυτική πλευρά, εσωτερικού πλάτους 4,25 μ., έχει 2 χώρους μήκους 6 μ. (Α) και 5,1 μ. (Β). Οι τοίχοι είναι κτισμένοι με αργολιθοδομή και συνδετικό κονίαμα, και έχουν πάχος 0,65 – 0,75 μ. (εικ. 7). Η στέγη του χανιού ήταν από κεραμίδια ενώ ο προαύλιος χώρος ήταν φυσικά υπαίθριος.

Καλύτερα σώζεται η βόρεια πλευρά του κτίσματος, η οποία κάποτε ήταν διώροφη (εικ. 5). Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Νικόλαου Μπαλτάση, αυτή η πέτρυγα είχε πάνω όροφο με λιακωτό που έβλεπε στην αυλή. Οι τοίχοι δε σώζονται σε αρκετό ύψος για να πούμε αν υπήρχαν παράθυρα, πάντως κατά κανόνα το κατώι δεν είχε παράθυρα (εικ. 8). Στις παραστάδες της πόρτας του κατωγιού έχουν χρησιμοποιηθεί και ορθόγωνιοι πυρόλιθοι, ένας εκ των οποίων σώζει λαξεύσεις και πιθανώς πρόκειται για επαναχρησιμοποιημένο (αρχαίο;) αρχιτεκτονικό μέλος. Στο δυτικό τοίχο του ισόγειου χώρου Ε διακρίνονται δύο ορθογώνιες εσοχές διαστάσεων 0,77 μ. (πλάτος) x 1 μ. (ύψος) και 0,78 x 0,94 μ. φραγμένες σήμερα με πέτρες (εικ. 9). Αυτές χρησίμευαν σαν ντουλάπια ανοιχτά, δεν έκλειναν δηλαδή και δεν είχαν ράφια. Κατά τόπους σώζονται οι οριζόντιες ξυλοδεσιές που συγκρατούσαν τις πέτρες και όριζαν το πάτωμα του άνω ορόφου. Στο λιακωτό ανέβαιναν με εξωτερική ξύλινη σκάλα από την αυλή, αλλά σήμερα δεν υπάρχει ίχνος της. Το ανώι ήταν ένα μονόχωρο δωμάτιο με τζάκι.

Λόγω της βλάβης και της κατάρρευσης των τοίχων είναι δύσκολο να προσδιορίσουμε τη χρήση και την μορφή των υπόλοιπων χώρων. Πέραν των χώρων διαμονής, υπήρχαν χώροι σταυλισμού των ζώων καθώς και αποθήκες. Τα κατώγια εξυπηρετούσαν αυτές τις ανάγκες. Ένα πρόβλημα είναι ο βαθμός αλλοίωσης του χανιού από τις μετατροπές που του έκαναν οι νέοι ιδιοκτήτες του προκειμένου να το μετατρέψουν σε κατοικία. Εδώ βασιζόμαστε στην προφορική παράδοση, κυρίως στις αναμνήσεις του Νικόλαου Μπαλτάση και της κόρης του Πηνελόπης, και σε προσεκτική παρατήρηση της τοιχοδομίας. Από το αρχικό κτίσμα του χανιού πρέπει να διατηρήθηκε το γενικό σχέδιο με την αυλή και το μαντρότοιχο και το κυρίως οίκημα στη βόρεια πλευρά. Ενδεικτικά της αναλλοίωτης μορφής του γενικού σχεδίου και της τοιχοποιίας, τουλάχιστον του ισόγειου χώρου, είναι η ύπαρξη χαμηλού εγγάρσιου τοιχίου, πάχους 0,55 μ., στο χώρο Ε, καθώς και μικρών ορθογώνιων κογχών λίγο ψηλότερα από τη βάση του εξωτερικού τοίχου μέσω διαστάσεων 0,26 x 0,37 μ. Όταν ρωτήσαμε τον γέροντα για τη χρήση

Εικ.7: Ο εξωτερικός τοίχος από νοτιοδυτικά.

τους, δεν ήξερε να μας απαντήσει και είπε χαρακτηριστικά 'έτσι τα είχαν αυτά φτιαγμένα από παλιά'. Είναι πιθανόν λοιπόν ότι όταν οι Μπαλτασαίοι αγόρασαν το συγκρότημα διατήρησαν τους σωζόμενους τοίχους και περιορίστηκαν σε επισκευές και κάποιες προσθήκες. Μια από τις προσθήκες αυτές πρέπει να ήταν το δωμάτιο ΣΤ στη νοτιοδυτική πλευρά της αυλής, εάν κρίνουμε από το ότι οι τοίχοι είναι πρόχειρα φτιαγμένοι και ακουμπάνε (αντί να δένουν) στον εξωτερικό τοίχο του χανιού. Ακόμα δύο τοίχοι-μεσοτοιχίες που φαίνονται να ακουμπάνε στον εξωτερικό τοίχο είναι αυτοί που χωρίζουν τα δωμάτια Α και Β, και τα δωμάτια Γ και Δ. Αυτό σημαίνει ότι στην αρχική φάση του συγκροτήματος, είναι πιθανό ότι ο χώρος Α και ο χώρος Β ήταν ενιαίος και το ίδιο συνέβαινε με τους χώρους Γ και Δ. Το πάχος του τοίχου που χωρίζει το χώρο Δ από τον Ε, 0,8 μ., οφείλεται στο ότι ο τοίχος αυτός αποτέλεσε το χώρισμα των κατοικιών των δύο αδερφών, Παναγή και Αναστάσιου Μπαλτάση. Μάλιστα κατ' ομολογία του Νικόλαου Μπαλτάση και του Γεωργίου Δαλαβάρκα από το Καρτέρι, τα αδέρφια είχαν και διαφορετικές εισόδους, η μία - η παλιά - στην ανατολική πλευρά, ενώ η καινούργια στη δυτική, ίσως καταργώντας το χώρο Β. Τα χάνια γενικά δεν είχαν πολλά δωμάτια στο ανώι ούτε πρόσφεραν πολλές ανέσεις. Ο Γάλλος Θεόδωρος Μονσέλ, που κάπου στα χρόνια του Όθωνα διανυκτέρευσε στο χάνι των Δερεβνακίων, περιγράφει τη μοναδική του αίθουσα μ' ένα τζάκι στη μέση αλλά χωρίς κρεβάτια ή άλλα έπιπλα¹⁰.

Εικ.8: Το κατώι του χώρου Ε στη βόρεια πλευρά (από ανατολικά).

Πέραν του ρόλου του ως ση-

10. Μ. Ανδρεάδη, *Η Κορινθία στην Οθωνική περίοδο*, Αθήνα 1996, 26-27.

Εικ.9: Χώρος Ε, δυτικός τοίχος. Διακρίνονται οι δύο ορθογώνιες εσοχές φραγμένες με πέτρες.

μείο ξεκούρασης και ανεφοδιασμού των ταξιδιωτών, το χάνι στο Καρτέρι δεν αποκλείεται να εξυπηρετούσε και τον κόσμο που ερχόταν για στάρι στους μύλους της ρεματιάς, που από διηγήσεις των περιηγητών ξέρουμε ότι υπήρχαν από εκείνα τα χρόνια¹¹. Τα χάνια συχνά σχετίζονταν με εμπορικές δραστηριότητες. Ο Π. Φάκλαρης στη μελέτη του

για το Παλιόχανο Κυνουρίας αναφέρει τη σχέση του χανιού με τα ασβεστοκάμνα της περιοχής και το εμπόριο ασβέστη δια θαλάσσης¹². Λογικό είναι να αναρωτηθούμε τι έγινε όταν εγκαταλείφθηκε το χάνι κατά τα μέσα του 19ου αιώνα. Πώς εξυπηρετείτο ο κόσμος που ταξίδευε και περνούσε από τα μέρη αυτά; Αντικαταστάθηκε μήπως από κάποιο άλλο χάνι ή το πέρασμα της Καστανιάς σταδιακά έχασε τη σημασία του; Δεδομένου ότι δεν έχουμε όμως μαρτυρίες για την ύπαρξη άλλου χανιού σε κοντινή ακτίνα, θεωρούμε πιθανότερη τη δεύτερη εκδοχή.

Το χάνι στο Καρτέρι μπορεί να μην υπήρξε ποτέ συγκρότημα αξιώσεων και να μη θυμίζει σε τίποτα τα μεγαλοπρεπή αστικά χάνια, αποτελεί όμως ένα σπάνιο πλέον δείγμα αυτού του τύπου των κτισμάτων που στα χρόνια της Τουρκοκρατίας συναντούσε κανείς συχνά στην ελληνική ύπαιθρο. Η ύπαρξη του και μόνο στη συγκεκριμένη θέση είναι ενδεικτική της κίνησης που κάποτε υπήρχε στη περιοχή, και της σημασίας του περάσματος της Καστανιάς στα χρόνια της Τουρκοκρατίας¹³.

11. Για τους νερόμυλους της Καστανιάς, βλ. Σ. Κ. Μιχόπουλος, 'Νερόμυλοι, νεροτριβές κι ένα μαντάνι στη Στυμφαλία', *Αίπυτος* τευχ. 23-25 (2001), σελ. 119-120.

12. Π. Φάκλαρης, 'Το Παλιόχανο της Κυνουρίας', *Ιστοριογεωγραφικά* 2 (1988), 148-149.

13. Ευχαριστούμε τους Γεώργιο Δαλαβάργκα, Νικόλαο και Πηνελόπη Μπαλτάση για τις πληροφορίες που μας έδωσαν.

Ενύχτωσε κι' εβράδιασε

Ενύχτωσε κι' εβράδιασε και πού θα μείνω απόψε...
Να μείνω σε κορφή βουνού, φοβάμαι από το κρύο.
Να μείνω σε ριζοσπηλιά, φοβάμαι να μην πέσει.
Να μείνω στην ακρογιαλιά, φοβάμαι από το κύμα...
Θα μείνω στης αγάπης μου, στης αγαπητικιάς μου,
πόχει της χήνας το λαιμό, της πέρδικας τα κάλη
και της οχιάς το μπέρμπιλο τριγύρω στο λαιμό της,
να με κερνάει γλυκό κρασί ώσπου να ξημερώσει
ώσπου να σκάσει ο αυγερινός, να βασιλέψει η πούλια.

(Από την Συλλογή του Σπύρου Μιχόπουλου)

Διονύσης Μαυρογιαννης
Καθηγητής Κοινωνιολογίας
πρ. Πρύτανης του Δημοκριτείου
Παν/μου Θράκης

Οι Σκηνίτες Ρουμελιώτες (Σαρακατσάνοι) στην Κορινθία Ώψεις της γεωγραφικής και κοινωνικής τους κινητικότητας και της πολιτιστικής παράδοσης

Α. Νομαδικός Ποιμενικός Βίος

Η κάθοδος ποιμένων της Ηπείρου και της Ρούμελης στην Πελοπόννησο και ιδιαίτερα στην Κορινθία, καθώς και η αγροτική τους εγκατάσταση και αστική ένταξη στη συνέχεια, αποτελούν ακόμη μια άγνωστη εν πολλοίς πτυχή των πληθυσμακών και οικονομικών μεταβολών που έλαβε χώρα στα βορειοδυτικά, βορειοανατολικά και νότια διαμερίσματα της περιοχής αυτής κατά τους τελευταίους τέσσερις αιώνες (17ος – 20ος).

Σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές, έχουν λάβει χώρα μαζικές μετακινήσεις Αλβανών, από το βορρά προς την Πελοπόννησο κατ' αρχάς επί Βυζαντίου για στρατιωτικούς σκοπούς (Παλαιολόγεια περίοδος, 14ος αι.) και ακολούθως κατά την Τουρκοκρατία προς τη Στερεά Ελλάδα κυρίως (17ος αι) για να ενισχύσουν τις φρουρές και την ασφάλεια των κατοικητών.

Γνωρίζουμε επίσης ότι έμποροι,πραματευτάδες, χτιστάδες και λοιποί επαγγελματίες κατέβαιναν από την Ήπειρο και τα Τζουμέργα κάθε χρόνο, από την άνοιξη έως το φθινόπωρο, μέχρις το Ταίναρο, συμβάλλοντας στο εμπόριο, στη βιοτεχνία του ασημιού και του χρυσού και σε επαγγέλματα της πέτρας και των κατασκευών (σπίτια, εκκλησίες, γεφύρια, δρόμοι).

Η ανεπαίσθητη όμως και ειρηνική κάθοδος προς τον Νότο των τσοπαναζαίων με τις οικογένειές τους και τα κοπάδια τους παρέμεινε για πολλούς αιώνες στη σκιά της γραπτής παράδοσης, και τούτο για πολλούς λόγους. Κατ' αρχάς, οι συγγενειακές ομάδες (οικογένεια, σόια, τσελιγκάτα) διαβιούσαν στα περιθώρια της δημόσιας ζωής, ήσαν «άγραφες». Τούτο βέβαια δεν σημαίνει ότι ήσαν κατ' ανάγκη και αγράμματες (εν μέρει ή εν όλω), αλλά ότι δεν ήσαν καταγεγραμμένες σε δημοτολόγια, σε φορολογικούς καταλόγους ή σε στρατολογικούς πίνακες. Ακολούθως, λόγω της φύσης της νομαδικής κτηνοτροφίας, εστερούντο μόνιμου κατοικίας ή τόπου διαμονής ώστε να μη δημιουργηθεί γραπτή παράδοση προσώπων και περιουσιακών στοιχείων τους.

Οι μετακινήσεις τους ήσαν βέβαια σταθερές δύο φορές το χρόνο (ανέβασμα στα καλοκαιρινά βοσκοτόπια την άνοιξη και πηγαιμός στα χειμερινά (χειμαδιά) το φθινόπωρο). Άλλαζαν όμως τόπο διαμονής και ξαφνικά αν συνέτρεχε σοβαρός λόγος, όπως απειλές, διώξεις, πολεμικές συγκρούσεις στην περιοχή τους.

Γι' αυτές τις καθόδους τους στην Πελοπόννησο υπήρχαν οι δικές τους συνήθως διηγήσεις που μετεδίδοντο από τους μεγάλους στους μικρότερους και μετέφεραν από γενιά σε γενιά τα ονόματα των προγόνων, τους τόπους προέλευσης, τις συγκρούσεις τους συνήθως

με τους Τούρκους. Λόγω του τρόπου διαβίωσής τους στα βουνά, ήσαν ξεκομμένοι από τα αστικά κέντρα και την κοινωνική ζωή της περιοχής τους (χωριά, σχολεία, καφεενεία, σώματα ασφαλείας). Διατηρούσαν όμως τις δομές της ατομικής οικογένειας και της συγγένειας, ακολουθούσαν την ενδογαμική εθιμική πρακτική και ήσαν φανατικοί ορθόδοξοι χριστιανοί, θεωρώντας τον Χριστό ως βοσκό (αρχιποίμνενα). Ο γάμος τους ιερολογείτο, έως πρόσφατα, δύο φορές, μία κατά τη μνηστεία και μία κατά τη στέψη, σύμφωνα με τη βυζαντινή παράδοση (7ος έως 11ος αι.) περί χωριστής ιερολογίας της μνηστείας και τέλους τηρούσαν πιστά, έθιμα δικαϊκού χαρακτήρα, συνήθειες, λατρευτικούς τύπους και έφεραν ιδιαίτερη ενδυματολογική αμφίεση, ιδιαίτερα οι γυναίκες.

Τα δρομολόγια τα οποία ακολουθούσαν αυτοί οι νέοι Δωριείς κατά την κάθοδό τους, η οποία, ανάλογα με τις αιτίες που την προκαλούσαν, και τις ανάγκες, μπορούσαν να είναι ο΄ γων εβδομάδων, μηνών, αλλά και ετών, είναι σήμερα γνωστά. Τρεις συνήθως εβδομάδες ήταν ο συντομότερος αναγκαίος χρόνος μεταξύ Σμόλικα και Παρνασσίδας. Η μετακίνηση είχε ως κοινό γνώρισμα, τόπο συνάντησης και νέας μετακίνησης, μια σειρά από γνωστά βουνά, σταθμούς και περάσματα: Ήπειρος, Τζουμέρκα, Άγραφα, Βαρδούσια, Γκιώνα, Παρνασσίδα, Μεγαρίδα, Αττική, Ζήρια Κορινθίας και από εκεί Παναχαϊκό ή Χελμό (Αροάνεια, Σκούμπι) Αχαΐας. Τις ορεινές αυτές διαδρομές τις αναφέρει λεπτομερώς η *Αγγελική Χατζημιχάλη στο έργο της Σαρακατσάνοι* (τ. Α΄, Μέρος Α΄ σελ. 118 – 123, Αθήνα, 1957). Οι μετακινήσεις από βορειοδυτικά προς τα νοτιοανατολικά και από βορειοανατολικά επίσης προς το νότο καθώς και οι πλάγιες από τα Άγραφα προς τα δυτικά (Αιτωλοακαρνανία) και προς τα ανατολικά (Θεσσαλία, Φθιώτιδα), εμφανίζονται κατά τρόπο χαρακτηριστικό στο Γράφημα της Α.Χ., το οποίο παρατίθεται στο τέλος του τόμου αυτού, όπως και σε έγχρωμο γεωφυσικό χάρτη. Σήμερα, πάνω σε αυτά τα αλλοτινά περάσματα ποιμένων και κοπαδιών έχουν χαραχθεί και χρησιμοποιούνται τα λεγόμενα κτηνοτροφικά μονοπάτια Ηπείρου – Παρνασσίδας ενώ πολλά ορεινά βοσκοτόπια (λιβάδια) έχουν μεταβληθεί σε χιονοδρομικά κέντρα (Βέρμιο, Παρνασσός, Χελμός) (βλ. Ελληνικό Πανόραμα, Μάιος – Ιούνιος 2003, σελ. 163).

Πρώτος ο *Απόστολος Βακαλόπουλος* κάνει λόγο για τις καθόδους ποιμένων (Σαρακατσάνων, Βλαχοφόνων, Καραγκούνηδων) προς την Πελοπόννησο, ήδη επί Βυζαντινών (7ος αιώνας) και αργότερα κατά την Τουρκοκρατία, συνδέοντας το φαινόμενο αυτό με τις ανάγκες των εκάστοτε κρατούντων να εμπιστεύονται την ασφάλεια των δρόμων και των περασμάτων (Δερβένια, Στενά) σε αξιόπιστες και αξιόμαχες ομάδες, μεταξύ των οποίων και ποιμένες, όπως ο Σαρακατσάνοι.

Δεύτερη γραπτή μαρτυρία για μαζικές μετακινήσεις προς το Νότο πληθυσμών και ποιμένων, βεβαίως, είναι αυτή του *Κοντογιάννη για τους Έλληνες* και τις μεγάλες δημογραφικές μεταβολές που επέφερε στο τέλος του 17ου αι. ο Ενετοτουρκικός πόλεμος στην Πελοπόννησο. Η σύγκρουση εκείνη ήταν καταστροφική για την περιοχή, οι δε νικητές (Ενετοί) προσκάλεσαν και διευκόλυναν πληθυσμούς της Ρούμελης και της Ηπείρου να μετακινηθούν και να εγκατασταθούν στην ερειπωμένη Πελοπόννησο. Οι μαρτυρίες του Κοντογιάννη δεν αφορούν σε λεπτομέρειες, σε ονόματα οικογενειών, είδος απασχόλησης και ακριβείς τόπους εγκατάστασης. Από την Επανάσταση όμως του 1821 και εντεύθεν κάνουν την εμφάνισή τους, σποραδικά βέβαια, και γραπτές πληροφορίες, ειδικώς για τους Σκηνίτες Σαρακατσάνους που ζούσαν ήδη στην Πελοπόννησο, τόσο ως επανώνυμοι ενόπλων του

Αγώνα όσο και ως νεοφερμένων Σαρακατσάνων από τη Ρούμελη, για να ενισχύσουν τον Κολοκοτρώνη. Ο Φωτάκος, πράγματι, στο έργο του *Βίοι Πελοποννησίων Ανδρών* (β' έκδοση 1960, σελ. 148 – 149) αναφέρεται στη συμμετοχή των «Βλαχοποιημένων» στην Επανάσταση, αρχίζοντας με τα εξής χαρακτηριστικά λόγια: «Οι βλαχοποιημένες, οι λεγόμενοι και σκηνίται Ρουμελιώται οι οποίοι εγεννήθησαν εις την Πελοπόννησον, έζων κατά γενεάς και ευρέθησαν εκεί εις την Επανάστασιν». Αναγράφει δε στη συνέχεια τα εξής ονόματα Σκηνιτών (Σαρακατσάνων), τον τόπο διαμονής τους, τους ενόπλους συντρόφους τους (και αυτοί Σαρακατσάνοι) όπως επίσης και τους βοσκούς Σαρακατσάνους που προσέφεραν τα πρόβατά τους στον Αγώνα:

Ο Δημήτρης Μπούτος από τα Δερβενοχώρια, που υπηρέτησε υπό τον Κολοκοτρώνη κατά την εισβολήν του Δράμαλη, με 15 άνδρες καθώς και με βοσκούς που συνεισέφεραν, επιπλέον, τα πρόβατά τους προς τροφήν των στρατιωτών. Στη συνέχεια, ο Μακρυγιάννης ο οποίος «εξεκαλοκαίριαζε εις το βουνόν του Σαϊτά, παρηκολούθει τον Θ. Κολοκοτρώνη, έχων στρατιώτας υπέρ τους 25». Ακολούθως, «οι κατοικούντες εις τα βουνά του Αγίου Πέτρου, Λεονταρίον και Καλαβρύτων ως και οι ευρυθέντες εις το βουνόν της Κανδήλας κατά την εισβολήν του Δράμαλη, όλοι συνέδραμαν τον αγώνα στρατιωτικώς και προσέφερον και τα πρόβατά των προς τροφήν των στρατιωτών. Ακόμη, ο Γιάννης Μπακογιάννης από τον Ξερόκαμπο Καλαβρύτων με 20 στρατιώτες. Οι Κώστας και Γεώργιος Λάβδας. Η γενιά των Κουτουλαίων, Μήτρος, Δήμος και Κωνσταντής. Αυτοί είχαν [καθένας τους] υπέρ τους δεκαπέντε στρατιώτας».

Ο Κώστας Τσόλης ή Ράπτης, οι Χρήστος και Κώστας Καλπαίνης και ο Δημήτριος Σαρανταναγός με περισσότερους από 15 στρατιώτες, στην καπετανία του Μακρυγιάννη.

Στο βουνό Γκιάς ήταν ο καπετάνιος Κωνσταντούλας Φραγκογιάννης με τη γενιά των Καλυβαίων και Φραγκογιανναίων (πάνω από 15 στρατιώτες).

Στο βουνό της Ζήριας, οι Γιάννης και Κυριαξής Κορυδαλαίοι (Κορδαλήδες) είχαν πάνω από 15 στρατιώτες. Στο ίδιο βουνό η γενιά των Χαναίων (Χανιάδες), υπό τον καπετάνιο Θανάση Χανιά, είχε επίσης 15 στρατιώτες. Ακόμη στον Ξερόκαμπο Καλαβρύτων και κοντά στην Αγία Λαύρα, ο Γεώργιος Κοτσαλής, ο Ραφτομήτρος και ο Χρήστος Καψής «εβοήθησαν στρατιωτικώς την πατρίδα...ακολουθώντας τους Πετιμεζαίους. Τα δε πρόβατά των τα εμέσασαν οι στρατιώται, τα οποία όμως αυθορμητώς έδωκαν». Τέλος, κατά την αρχή της επανάστασης, είχαν μπει στην Πελοπόννησο από τη Ρούμελη «και άλλοι «βλαχοποιημένες». Κατά δε την εποχή του Δράμαλη «εμβήκαν οι Μαμαλαίοι, με πολλές χιλιάδες πρόβατα, υπηρέτησαν και αυτοί στρατιωτικώς και συνεισέφεραν κατά την αναλογία των και πολλά πρόβατα προς τροφήν των στρατιωτών». Στην περιοχή συνεπώς της Ζήριας και των Καλαβρύτων πολέμησαν 200-250 τουλάχιστον Σκηνίτες Σαρακατσάνοι, προσφέροντες, επιπλέον, αφιλοκερδώς τα πρόβατά τους στον Αγώνα. Ακόμη, και από το Μιστρά της Λακωνίας είχαν προστρέξει στις μάχες κατά του Δράμαλη Σκηνίτες Σαρακατσάνοι (ο Κώστας Λύγκας με 20 στρατιώτες).

Τον επόμενο αιώνα, η *Αγγελική Χατζημυχήλη* που για το λαογραφικό και ανθρωπολογικό της έργο για τους απανταχού Σαρακατσάνους αποκαλείται «Μάνα των Σαρακατσάνων», δημοσιεύει τα αποτελέσματα της απογραφικής της έρευνας την οποία διεξήγαγε κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, όπως μας πληροφορεί η ίδια, με τη βοήθεια του στρατηγού Παναγιώτη Μαυρογιάννη, αλλά και Προέδρων Κτηνοτροφικών Συλλόγων, εκπρο-

σώπων νομάδων Σκηνιτών και Τσελιγγάδων, σε δύο τόμους το 1957, υπό τον τίτλο Σαρακατσάνοι». Στον πρώτο τόμο, Μέρος Α' σελ. μζ' έως νε' εξετάζει τα πληθυσμιακά δεδομένα των Σαρακατσάνων. Παραθέτει κατ' αρχάς τα στοιχεία του Υπουργείου Γεωργίας σύμφωνα με τα οποία, το 1922-23, στην Ελλάδα υπήρχαν 5.986 Σαρακατσάνικες οικογένειες εκ των οποίων 1390 ζούσαν στην Αργολιδοκορινθία (σελ. ν'). Σύμφωνα με τις δικές της έρευνες, λίγα χρόνια αργότερα, στην Πελοπόννησο ήτοι στους νομούς Κορινθίας και Αχαΐας ζούσαν μόνο 355 οικογένειες Σαρακατσάνων με 70.770 γιδοπρόβατα (σελ. να'). Στη σελίδα νε' προσθέτει ότι σύμφωνα με παραδόσεις και γλωσσικά τεκμήρια, όπως και πλείστα λαογραφικά και λογοτεχνικά στοιχεία πολλών χωριών σε όλη την Ελλάδα, μεταξύ των οποίων η Αττική και η Πελοπόννησος, «παντού στην Ελλάδα είχαν δημιουργηθεί γεωργικοκτηνοτροφικοί συννοικισμοί από τα δημογραφικά περισσεύματα των σαρακατσάνικων τσελιγκάτων».

Στις σελίδες ογ' και επ', επεξηγώντας τις κατά τόπους «μερικώτερες ονομασίες των Σαρακατσάνων» καθώς και τους τόπους καταγωγής τους, ανακάλεσε στη μνήμη μας ορισμένες λεπτομέρειες, για το πώς και πότε πήγαν στα Βουνά του Μοριά οι Στερεοελλαδίτες Σαρακατσάνοι καθώς και το ανεβοκατέβασμά τους στις διαδρομές Ρούμελης – Πελοποννήσου και πάλι Ρούμελης – Λειβαδιάς και Λαμίας – Θεσσαλίας όπου οι Σαρακατσάνοι εκαλούντο «Μωραίτες».

Στο Παράρτημα που δημοσιεύεται στο τέλος του τόμου (σελ. 1-85), εμφανίζονται οι Στατιστικοί Πίνακες με τα απογραφικά στοιχεία για τους Σαρακατσάνους νομάδες ολόκληρης της επικράτειας, κατά γεωγραφικές περιοχές. Οι Πίνακες αυτοί περιέχουν κατ' αλφβητά αριθμό, χωριστά για κάθε περιοχή, τα ονοματεπώνυμα των Σαρακατσάνων οι οποίοι είναι επικεφαλής τσελιγκάτων, τον αριθμό των οικογενειών κάθε τσελιγκάτου, τον αριθμό των αιγοπροβάτων και τους τόπους όπου αυτοί διαβιούν χειμώνα και καλοκαίρι (χειμερινές και καλοκαιρινές κατασκηνώσεις). Η Α.Χ. σημειώνει στην αρχή των Πινάκων, ότι αυτός «ο κατάλογος αρχίζει, (περιέρχως), από το Νότο προς το Βορρά: «Από τη Βόρεια Πελοπόννησο που είναι και το νοτιώτερο σημείο της εξάπλωσής τους, ανεβαίνουμε στη Στερεά Ελλάδα, ύστερα στη Θεσσαλία και την Ήπειρο...». Για την Πελοπόννησο, τα παρεχόμενα στοιχεία αφορούν στους σημερινούς νομούς της Κορινθίας και της Αχαΐας, με κριτήριο την καλοκαιρινή διαμονή και ιδιαίτερα αφ' ενός το όρος Παναχαϊκόν και το όρος Χελμός (Αροάνεια Καλαβρύτων, Αιγιαλείας παλαιότερα) και αφ' ετέρου το όρος Κυλλήνη (Ζήρια) Κορινθίας.

Στη Ζήρια Κορινθίας διαβιούσαν, σύμφωνα με την Α.Χ., τα καλοκαίρια 241 οικογένειες που σχημάτιζαν 102 κτηνοτροφικά τσελιγκάτα με 37.780 γιδοπρόβατα (οι αντίστοιχοι αριθμοί για το Παναχαϊκό ήσαν 40 οικογένειες με 24 τσελιγκάτα και 11.800 ζώα και για τον Χελμό 74 οικογένειες με 48 τσελιγκάτα και 21.190 κεφάλια ζώων).

Είναι φανερό ότι στη Ζήρια οι νομάδες Σαρακατσάνοι, τόσο ως προς τον αριθμό των οικογενειών και τσελιγκάτων όσο και ως προς το εκτρεφόμενο ζωικό κεφάλαιο, ήσαν υπερδιπλάσιοι από εκείνους των δύο άλλων πλησιόχωρων περιοχών, με τις οποίες και επικοινωνούσαν και είχαν στενές οικονομικές, συγγενικές και κοινωνικές σχέσεις.

Στις καταγραφές αυτές της Α.Χ., προσθέτουμε τις εξής διευκρινήσεις. Κατ' αρχάς, πολλά ονόματα Σαρακατσάνων που διαβιούσαν τα καλοκαίρια στην ορεινή Κορινθία, τα συναντούμε επίσης, την ίδια εποχή, και στο Χελμό και στο Παναχαϊκό, όπως Χανιάς, Κορ-

δαλής, Σαρανταυγιάς (αυτούς τους δύο τελευταίους τους αναφέρει και ένα αιώνα ενωρίτερα ο Φωτάκος), Καλύβας, Τσιόγκας, Μαγγίνας, Μαυρονάσιος, Μάμαλης, Γόγολας, Καραχρίστος, Καπινιάς, Δροΐας, Τσεκούρας, Γκουγκάκης, Μπατζάβαλης, Βοϊδίλας, Καταραχιάς κ.α.

Ακόμη περισσότερο, ορισμένα απο αυτά τα ονόματα, ανευρίσκονται σε καλοκαιρινές βοσκές, από την Αττική και Μεγαρίδα έως τα Άγραφα και αυτή την Ήπειρο. Τούτο αποδεικνύει τις αρχέγονες συγγενικές σχέσεις νομάδων Σαρακατσάνων από Ήπειρο έως και Πελοπόννησο (αρχέγονες, γιατί ο Φωτάκος παρατηρεί ότι αυτοί οι Σκηνίτες αγωνιστές έχουν γεννηθεί στην Πελοπόννησο όπου και κατοικούσαν πριν από την Επανάσταση).

Περαιτέρω, επιβάλλεται να υπογραμμιστεί ότι οι Σαρακατσάνοι της Βορείου Πελοποννήσου θεωρούσαν τους ορεινούς όγκους της Κορινθίας και Αχαΐας ως κοινό χώρο βοσκής και διαβίωσης και ως «άγραφοι» που ήσαν, μετεκινούντο από το ένα βουνό στο άλλο χωρίς καμμία διοικητική διαδικασία ή δυσκολία.

Η Α.Χ. προσφέρει και μια δεύτερη σημαντική καταγραφή – πληροφορία: ονοματίζει με ακρίβεια και τους πεδινούς, εκτός από τους καλοκαιρινούς, τόπους στους οποίους κάθε συγγενικό τσελιγκάτο ξεχειμώνιαζε με τα κοπάδια του, τόσο μέσα όσο και πέρα από την Κορινθία. Έτσι, οι Σαρακατσάνοι της Ζήριας, είχαν τα χειμαδιά τους αφ' ενός στο Βέλο, στη Νεμέα, στην Περαχώρα, στην Καστανιά, στο Μπάσι, στο Μπούζι, στα Τρίγκαλα, στο Λέχαιο και αφ' ετέρου στη Σαλαμίνα, στα Μέγαρα, στην Επίδαυρο, στο Κρανίδι, στον Πόρο, στην περιοχή Ναυπλίου, στην Τραχιά Ερμιόνης (εξυπακούεται ότι ορισμένα κοπάδια περιορίζοντο χειμώνα – καλοκαίρι στην ίδια περιοχή, όπως το Λιγουριό, η Καστανιά, το Μπάσι, το Μπούζι, τα Τρίγκαλα κ.α.).

Η Α.Χ. προσέφερε έτσι μεγάλες υπηρεσίες στην οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ιστοριογραφία της Κορινθίας, μέσα από τις επώνυμες καταγραφές της για τους Σκηνίτες προβατοτρόφους. Ωστόσο, δεν υποπευθύνθηκε ότι οι νομάδες Σαρακατσάνοι μπορούσαν να είχαν κατέλθει ακόμη νοτιότερα στην Πελοπόννησο (στην Αρκαδία, Ηλεία, Μεσσηνία και Λακωνία, όπως θα δούμε πιο κάτω). Και τούτο, εκτός των άλλων, γιατί αγνοούσε προφανώς το έργο του Φωτάκου, στο οποίο, όπως είδαμε, γράφει αυτός για Σκηνίτες Ρουμελιώτες που ζούσαν και σε άλλες περιοχές της Πελοποννήσου, ακόμη και στο Μιστρά. Εξ άλλου, οι καταγραφές της δεν περιέλαβαν όλους τους Σκηνίτες Ρουμελιώτες που διαβιούσαν από τον 18ο τουλάχιστον αιώνα στα ορεινά τμήματα των επαρχιών της Πάτρας και της Αιγιαλείας, όπως Ρακίτα, Πιτίτσα, Φτέρη, Βοτένη, Δαμακίνη, Σαλμενίκο, Γκρέκα κ.ά. (Συμπεραίνουμε ότι η Α.Χ. δεν γνώριζε το έργο του Φωτάκου, γιατί δεν περιέχεται τούτο στην εκτενή βιβλιογραφία των Σαρακατσάνων, που παρατίθεται στο τέλος του τόμου, 1957).

Με βάση και τους «άγραφους» αυτούς Σκηνίτες Ρουμελιώτες (Σαρακατσάνους) του Παναχαϊκού, οι οποίοι είχαν ως επί το πλείστον εγκατασταθεί ως γεωργοί με οικόσιτη ή ημινομαδική κτηνότροφία ή είχαν ενταχθεί στα παρακείμενα μεγάλα αστικά κέντρα (Πάτρα και Αίγιο) την εποχή που η Α.Χ. μελετούσε το θέμα της (Μεσοπόλεμος), ο γράφων το σημείωμα αυτό παρουσίασε τη μελέτη του για τα Κτηνοτροφικά Τσελιγκάτα της Β. Πελοποννήσου στη Γαλλία το 1975. Η σύντομη αυτή μελέτη αφορούσε στην κοινωνιολογική προσέγγιση του τσελιγκάτου (σύσταση και λειτουργία) ως άτυπης συνεργατικής και μικρομεσαίας επιχείρησης και συμπεριελήφθη ως Εισαγωγή στη διδακτορική διατριβή του **Το Σύστημα των Αμπελακίων** (1780-1812), στη Νομική Σχολή Παρισίων. Δεν δημοσιεύ-

θηκαν τότε ονόματα Σκηνιτών της περιοχής (τούτο προφανώς δεν παρουσίαζε ενδιαφέρον για κείμενο που δημοσιεύθηκε στη γαλλική γλώσσα). Σήμερα όμως μπορούμε να γνωστοποιήσουμε μερικά από αυτά, τοσούτο μάλλον που σε εκείνες τις οικογένειες που ήρθαν από τα Άγραφα και τη Γκιώνα πριν τρεις αιώνες, σύμφωνα με τις προφορικές διηγήσεις των Κώστα Ξυλιά (84 ετών, 1951), Γεωργίου Μαυρογιάννη (1965, 65 ετών), Αθανασίου Τσιμπούκη, (1995, 65 ετών), ανήκουν και οι πρόγονοί μου. Αναφέρω ενδεικτικά ορισμένες οικογένειες Ρουμελιωτών ποιμένων: Μηλιώνης, Κάντζαρης, Καραδήμος, Καραχρήστος, Μαγγίνας (σύζυγος της θείας μου Χριστίνας το γένος Τσούλου ή Μάντζου), Χρήστος Χανιάς (σύμφωνα με διήγηση του πατέρα μου το 1943 ο Χ.Χ. «ήταν από τους δικούς μας»), Μαυρογιάννης (υπάρχουν τοποθεσίες «του Μαυρογιάννη το βουνό», «του Μαυρογιάννη το βόδι»), Γιωργοβασίλης (Γεωργοβασιλόπουλος, αδελφός του προπάππου μου Γιάννη Μαυρογιάννη, έγινε «βλαχοδήμαρχος» του τέως Δήμου Ερινεού, περιοχή μεταξύ επαρχιών Αιγιαλείας και Πάτρας, επί βασιλείας Γεωργίου Α'), Βαζούρας, Τσιμπούκης, Τρίγκας, Πράσσος κ.α. Ορισμένα από τα ονόματα αυτά (Χανιάς, Μαγγίνας, Καραχρήστος, Κορδαλής, Καπινιάς, Τσεκούρας, Καραδήμος) συναντώνται την ίδια εποχή, αλλά και σήμερα, στη Ζήρια Κορινθίας και στο Χελμό, σε χωριά του Φενεού και της Στυμφαλίας, όσο και στην Αττική, στη Στερεά Ελλάδα ακόμη και στην Ήπειρο.

Σχετικά με την πρώτη μέθοδο στην Πελοπόννησο ποιμένων της Θεσσαλίας και της Ηπείρου, οι καταγραφές του Νίκου Πασαγιώτη από την Μεσσηνία, που δημοσιεύθηκαν στο πολύ ενδιαφέρον χρονικό του **Ανεβοκατεβάτες, οι παραχειμάζοντες βοσκοί της Αρκαδίας στη Μεσσηνία** (α' έκδοση 1987, β' 2001 με Πρόλογο του γράφοντος), είναι πολύ διαφωτιστικές. Γράφει για μέθοδο διαφορετικών ποιμενικών ομάδων (Σαρακατσανίων, Βλάχων ή Μαυροβλάχων, Καραγκούνηδων, Αρβανιτών), για τόπους προέλευσης και τόπους εγκατάστασης στην Αρκαδία (το καλοκαίρι) και στη Μεσσηνία το χειμώνα, ονόματα οικογενειών, για την κοινωνική και πολιτιστική τους ταυτότητα, για την αγροτική τους εγκατάσταση από τον 19ο αι., για τη συμμετοχή τους στην Επανάσταση του 1821.

«...Ροβολάνε οι βλάχοι προς το Μοριά, γράφει, από την εποχή των Ρωμαίων και Βυζαντινών και απλώνονται στη ζεστασιά του μέχρις το νοτιότερο βοσκοτόπι, ακολουθώντας το τσοπάνικο μονοπάτι...τραβάει το τσελιγκαδιό με λαγαρή σκέψη...στήνουν οι βλάχοι γιδομάντρι στα αρκαδικά οροπέδια και απλώνουν την προβατοκοπή στα χλοερά λιβάδια» (σελ. 21, β' έκδοση).

«Ποιοι είναι, αναλυτικότερα, αυτοί οι βλάχοι; «Οι βλάχοι (βοσκοί, τσοπαναράιοι), γράφει, έχουν πολλά παρακλάδια και φύλα. Είναι οι Σαρακατσανέοι ή και Σαπανήσιοι. Ίσως το όνομά τους έχει σχέση με τις «σάρρες» και τα κράκουρα των βουνών εκεί όπου ζουν. Ίσως από το δεύτερο συνθετικό «κάτσε» ή «κατσή» που σημαίνει ατίθασσος και ανυπόταχτος...όπως «Κατσαντώνης», «Κατσηγιάννης», «Κατσαπάρος». Οι Σαρακατσανέοι, συνεχίζει, είναι περιπλανώμενοι από τόπο σε τόπο, και με τελικό στόχο τα νοτιότερα και ζεστά πάντα κλίματα της χώρας μας, μέχρις ακόμα και το Μοριά» (σελ. 18). Ο Ν. Π. επιλέγει χαρακτηριστικά: «Όσοι από τους ποιμένες της Στερεάς (Ελλάδας) έφτασαν στα Μοραϊτικά βουνά, γι' αυτό τους ονόμαζαν Σκηνίτες και Ρουμελιώτες».

Οι καταγραφές και οι μαρτυρίες για τους Σκηνίτες Σαρακατσάνους, όσους αναφέρουμε πιο πάνω, επαληθεύονται κατά τρόπο αναμφισβήτητο από την πρόσφατη δημοσίευση του Εξωραϊστικού Συλλόγου Καρνάς Κορινθίας «Ο Προφήτης Ηλίας», Καρνά, Ξυλόκαστρο

1999 (Πρόεδρος του Συλλόγου ο Σκηνίτης Σαρακατσάνος Ευάγγελος Γόγολας). Στην αποκαλυπτική αυτή μελέτη καταγράφονται οι διηγήσεις και οι ιστορικές, οικονομικές και ενδυματολογικές συνθήκες καθόδου των κατοίκων της από την Ήπειρο στο τέλος του 17ου αιώνα και εγκατάστασης στην ορεινή Κορινθία (Καρυά): Σαρακατσάνοι, Βλαχόφωνοι και Αρκαάδες. Παρατίθενται ονόματα οικογενειών, περιστατικά, γεωργική μετέπειτα ενασχόληση, ιδιαίτερα για την καλλιέργεια και παραγωγή μαύρης σταφίδας και για τη συμμετοχή των Καρυωτών με 60 ντουφέκια (άτομα) στον Αγώνα της Ανεξαρτησίας υπό τον Κολοκοτρώνη (ο τελευταίος αυτός, όταν κάποτε αρρώστησε, κατέφυγε και φιλοξενήθηκε στην Καρυά). Ειδικότερα οι Καρυώτες έλαβαν μέρος στις μάχες των Μαύρων Λιθαριών και των Δερβενακίων, ενώ ο πρώτος που μπήκε με σκάλα στο Φρούριο του Ναυπλίου ήταν ο μοναχός Πανφούτιος (σύμφωνα με τον Φωτάκο), από την Καρυά, πιθανώς Σαρακατσάνος.

Ακόμη, για την κάθοδο των Σκηνιτών Ρουμελιωτών στα νοτιότερα μέρη της Πελοποννήσου, προσφάτως ανακοινώθηκε στο Α' Συνέδριο των Λακωνικών Σπουδών (Ξηροχώρι Σπάρτης, 2002) η πρωτότυπη και πολύ ενδιαφέρουσα καταγραφή και μελέτη του συν. Θεοδώρου Κατσουλάκου, μέλους του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, για τις 80 οικογένειες Σαρακατσάνων του Ταυγέτου (καλοκαιρινά βοσκοτόπια) και Έλος του Ευρώτα (Κοίλη Λακεδαιμόνων) για τα χειμαδιά. Περαιτέρω, οι πρόσφατες (δεκαετία του 1990) επιτόπιες έρευνες και μελέτες της Ελένης Ψυχογιού, Ερευνήτριας στο Κέντρο Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, επιβεβαιώνουν με επιστημονική υπευθυνότητα την κάθοδο των Σαρακατσάνων στην Πελοπόννησο και την «πραμπάλα» (ανεβοκατέβασμά τους) από την Κορινθία στους κάμπους του Αργους και της Ηλείας, όπως και την αγροτική τους στη συνέχεια, εγκατάσταση στην Κορινθία, στην Αργολίδα, στην Αχαΐα και στην Ήλιδα.

Περαινώντας το πρώτο μέρος αυτής της σύντομης μελέτης για το νομαδικό βίο των Σαρακατσάνων στην Κορινθία και κατ' επέκταση στην Αχαΐα, στην Αρκαδία και στον Ταυγετο, κρίνουμε απαραίτητο να προσθέσουμε ότι οι Σαρακατσάνοι αυτοί ενίοτε και κάτω από άγνωστες μέχρι σήμερα συνθήκες, και χρονικές περιόδους, πιωγύριζαν στην Ανατολική Στερεά Ελλάδα, (Φωκίδα, περιοχές της Λαμίας και ιδιαίτερα στη Θεσσαλία) όπου εκαλούντο «Μωραΐτες», τούτο δε μέχρι και σήμερα. Στο ανεβοκατέβασμά τους μεταξύ Στερεάς Ελλάδας και Πελοποννήσου, οι θερινές διαμονές τους, από Βοιωτία και κάτω, ήσαν γνωστές με την ονομασία «Καλύβια» (Κονάκια). Τα γνωστά Καλύβια Βοιωτίας, Αττικής, Φενεού, Κορινθίας, Αχαΐας (Σαλμενικιώτικα Καλύβια), Ταυγέτου, κ.α.

Σ.Σ. Το δεύτερο μέρος «Αγροτική εγκατάσταση, αστική ένταξη και πολιτιστική παράδοση» (θα δημοσιευθεί στο επόμενο τεύχος).

Κωνσταντίνος Μ. Λύρας
Δάσκαλος

Ένας παλιός φούρναρης της Γκούρας θυμάται

Στο πλαίσιο των παλιών μου ερευνών γύρω από θέματα λαογραφικά που αφορούν στην περιοχή Γκούρας, κατέγραψα και την παρακάτω μαρτυρία του παλιότερου φούρναρη της περιοχής, του Γεωργίου Μπατσαλιά, που βρίσκεται ακόμη στη ζωή. Αυτή αποτελεί κατά κάποιο τρόπο κι ένα ημερολόγιο της πολύχρονης λειτουργίας εκείνου του φούρνου, αλλά συνάμα διαλύει και την απορία, που μπορεί να δημιουργηθεί στους νεωτέρους, για την ύπαρξή του σε εποχή, που ακόμα όλοι οι φούρνοι των νοικοκυριών της Γκούρας και των γύρω περιοχών καπνίζανε. Καλύτερα όμως να ακούσουμε το μπαμπα-Γιώργη που διηγείται την ιστορία του φούρνου:

«Τον φούρνο στη Γκούρα τον έφτιασε το 1907 ο Παναγιώτης Μπατσαλιάς και τον δούλεψε μέχρι το 1915 που έκλεισε. Τον δούλευε κάθε καλοκαίρι κι έβγαζε λίγο ψωμί. Όταν το 1947 ήρθε ο στρατός ξαναλειτούργησε μέχρι το 1949 και έβγανε ψωμιά κάτι σαν κουραμιάνα για τους στρατιώτες.

Το 1950 ο νέος ιδιοκτήτης Δημήτριος Τσετσώνης έφερε ένα φούρναρη για δυο καλοκαίρια κι έκανε ψωμί για τις παιδικές κατασκηνώσεις, που ήταν στο Κλημέντι.

Το 1957 τον Μάιο μήνα τον παρέλαβα εγώ. Τότε έφερα μάλιστα, έστρωσα κάτω άμμο, έβαλα πέτρες και πυρότουβλα, άφησα υποδοχές να μπαίνει η φλόγα κι έβαλα επάνω μαλτεζόπλακες. Το πάνω εσωτερικό μέρος του φούρνου ήταν χτισμένο με κεραμίδια και ειδικό ασπρόχωμα. Έτσι βάσταγε τη θερμοκρασία όλη την ημέρα.

Δίπλα από το φούρνο υπήρχε χώρος τον οποίο περιποιήθηκα. Του έριξα κάτω τσιμέντα κι έκανα εκεί το ζυμωτήριο. Ζύμωνα τη νύχτα με πετρελαιόλαμπα και με βενζινόλαμπα με αμιάντο επί δέκα χρόνια. Το νερό το κουβαλούσα από τη βρύση επτά χρόνια και το φούρνο τον έκαιγα με ξύλα και κλαρί που κουβαλάγαμε από το λόγγο.

Το αλώνι του φούρνου ήτανε αρκετά μεγάλο. Χωρούσε 80 ψωμιά ή 20 ταψιά φαγητό.

Από το 1957 μέχρι το 1965 τον λειτουργούσα ζυμώνοντας και ψήνοντας μια φορά την ημέρα. Ζύμωνα στις πέντε το πρωί και στις εννιά ήταν έτοιμο. Το ψωμί ψηνόταν σε 45' λεπτά. Το ζύμωμα γινόταν με τα χέρια και για προζύμι είχα μαγιά. Στην αρχή έβγαζα 16 οκάδες ψωμί την ημέρα και έπαιρναν τα εστιατόρια και οι υπάλληλοι που υπηρετούσαν στη Γκούρα. Τη δεύτερη χρονιά άρχισαν να παίρνουν ψωμί και μερικοί χωριανοί κι έβγαζα διπλή ποσότητα. Φυσικά δεν είχα κέρδος, αλλά ήθελα να σταθεί ο φούρνος.

Το 1965 έβαλαν το νερό στα σπίτια και σταμάτησα το κουβάλημα του νερού από τη βρύση. Το 1965 έγιναν και τα σχολικά συσσίτια και ζύμωνα πέντε φορές την ημέρα. Το ζυμάρι το έβαζα σε πινακωτές του ενός κιλού –οι οκάδες είχαν αλλάξει με τα κιλά– κι έβγαζα το ψωμί σε σχήμα φρατζόλας. Έτοι ήξερα τι κατανάλωση έκανα. Δούλευα μαζί με την Καλυψώ τη γυναίκα μου και είναι αλήθεια ότι κουραζόμασταν πολύ, αλλά από τότε άρχισε ο φούρνος να μας ικανοποιεί, να βγάζουμε δηλαδή ένα καλό μεροκάματο.

Δίναμε ψωμί στο Γυμνάσιο Γκούρας, δίναμε σε 9 Δημοτικά σχολεία του Φενεού, δίναμε στην οικοκυρική σχολή στην Καστανιά, στο Γυμνάσιο Καλλιάνων και σε τρία 3 Δημοτικά σχολεία της Στυμφαλίας, σύνολο δηλαδή 500 κιλά ψωμί την ημέρα.

Το 1967 ήρθε το ηλεκτρικό ρεύμα στο χωριό και από τότε σταμάτησα τις λάμπες. Το φούρνο όμως δεν είχα τη δυνατότητα να τον κάνω ηλεκτροκίνητο και συνέχιζα να τον καίω με τα ξύλα και κλαρί και να ζυμώνω το ψωμί με τα χέρια.

Το 1980 έβγαζα 180 κιλά ψωμί την ημέρα και τα διέθετα στα εστιατόρια και στους κατοίκους, γιατί συσσίτια δεν υπήρχαν τότε. Είχαν σταματήσει.

Ο φούρνος εκείνο τον καιρό εξυπηρέτησε τους κατοίκους στους γάμους, στα βαφτίσια, στα μνημόσυνα, στις ονομαστικές γιορτές στα πανηγύρια. Επίσης εξυπηρέτησε και τις διάφορες παρέες που έφερναν χοντρό κρέας και τους το έφτιαχνα γκιούλμπασι. Γέμιζα το κρέας με κεφαλοτύρι με σκόρδο και αλατοπίπερο, το άλειβα με λάδι για να είναι μαλακό, ύστερα το τύλιγα στο λαδόχαρτο και στο χονδρό χασαπόχαρτο, το έδενα με σύρμα και το έβαζα στο φούρνο. Σε δυσόμηση με τρεις ώρες ψηνότανε και ήταν πολύ νόστιμο. Κατά τον ίδιο τρόπο έκανα και τις μουσαροκεφαλές.

Με τη λειτουργία του φούρνου απηλλάχτηκαν οι γυναίκες και οι άνδρες από τα πουρνάρια, που έκοβαν και κουβαλούσαν κάθε τόσο.

Ο φούρνος εκτός από το ψωμί παρασκεύαζε παξιμαδάκια, βουτήματα χειροποίητα και φρυγανιές. Η τιμή του ψωμιού μέχρι το 1976 ήταν 5.80. Από το 1976 άρχισε η ανατίμηση και το 1980 το άφησα εγώ στις 26 δραχμές.

Τώρα ήθελα ν' αναφερθώ και στις φρυγανιές μου. Οι φρυγανιές μου που λές πήραν το βραβείο στην Έκθεση της Θεσ/νίκης το 1964. Πήγαν με Γερμανούς τουρίστες και στη Γερμανία. Το 1966 ήρθαν εδώ Γερμανοί τουρίστες και πήραν ψωμί και φρυγανιές και πήγαν στα Ύδατα της Στυγός. Όταν γύρισαν μου ειπαν συγχαρητήρια για τις φρυγανιές μου και πήραν μαζί τους για τη Γερμανία 5-6 κιλά. Το 1976 ήρθε ένας Γερμανός καθηγητής με το γιο του. Ήταν από τη Φραγκφούρτη και ήθελαν να ιδούν τα ύδατα της Στυγός. Ο Γερμανός μου ειπε, Τζώρτζ, θέλω φρυγανιές και ψωμί φραντζόλα. Τους έδωσα κι όταν επέστρεψαν μου ειπαν έχουμε παραγγελιά να πάμε στους φίλους μας φρυγανιές δικές σου. Βάλε μας 30 κιλά. Εγώ τις συσκεύασα κανονικά και τις πήραν μαζί τους στη Γερμανία. Τα Χριστούγεννα μου έστειλαν κάρτα με τις ευχές τους και 100 μάρκα.

Το 1979 ο χωριανός μας Πρεσβευτής Παύλος Οικονόμου Γκούρας που έκανε και ένα φεγγάρι υπουργός ήρθε στο χωριό με διπλωμάτες. Την άλλη ημέρα θέλησαν να πάνε βόλτα στην Αγία Μαρίνα και πέρασαν από τον φούρνο και πήραν φρυγανιές να τις φάνε εκεί κοντά στο νερό. Την άλλη ημέρα που θα έφευγαν μου άφησαν τις διευθύνσεις τους να τους στείλω στις Βρυξέλες 3 δέματα 15 κιλά φρυγανιές. Εγώ ετοίμασα τα δέματα και τα έστειλα. Όταν τα έλαβαν μου έστειλαν ένα τσεκ 5.000 δραχμές και μια κάρτα που μου έγγραφαν τα συγχαρητήριά τους και τις ευχαριστίες τους.

Τις φρυγανιές τις πωλούσα το 1964 15 δραχμές και το 1979 32 δραχμές.

Αυτά μου είπε ο Γεώργιος Β. Μπατσαλιάς, που ως επαγγελματίας υπήρξε εργατικός, τίμιος, ευγενικός, εξυπηρετικός και γενικά ευσυνειδητός επαγγελματίας, γεμάτος καλοσύνη και ανθρωπιά, όπως και η γυναίκα του, η Καληψώ το γένος Γ. Τζάιδα από την Γκούρα.

Σπύρος Κ. Μιχόπουλος

ΕΠΕΤΕΙΑΚΑ

ΔΥΟ ΜΕΓΑΛΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

Κ.Π. ΚΑΒΑΦΗΣ

Φέτος συμπληρώθηκαν 60 χρόνια απο το θάνατο του Κωστή Παλαμά (27 Φεβρουαρίου 1943) ο οποίος όπως είναι γνωστό κυριάρχησε στον πνευματικό ορίζοντα της πατρίδας μας για περισσότερο από μισόν αιώνα.

Φέτος επίσης συμπληρώθηκαν 140 χρόνια απο την γέννηση (29 Απριλίου 1863) και 70 χρόνια απο τον θάνατο (29 Απριλίου 1933) ενός άλλου μεγάλου ποιητή μας του Κ.Π. Καβάφη ο οποίος "ανακαλύφθηκε" και καθιερώθηκε παγκοσμίως μετά το θάνατο του

Με την ευκαιρία της επετείου του θανάτου του Κωστή Παλαμά και της διπλής επετείου της γέννησης και του θανάτου του Καβάφη, που συνέβησαν την ίδια ημερομηνία, έγιναν και για τους δύο πάμπολλα φιλολογικά αφιερώματα απο τον ήμερισιο και περιοδικό τύπο καθώς και από τα άλλα Μ.Μ.Ε και οργανώθηκαν από λογοτεχνικά και μη σωματεία ποικίλες εκδηλώσεις τόσο στην Αθήνα όσο και σε πολλές άλλες πόλεις.

Ο Αίπυτος για να τιμήσει, στο μέτρο των δυνατοτήτων του, τις επετείους αυτές, διάλεξε να δημοσιεύσει εδώ δύο ποιήματα του Παλαμά από τα "Σατιρικά γυμνάσματα", τα: "Στ' ακάθαρτα κυλήστε μας..." και "Σκύλος κοκκαλογλύφτης..." και από την ποίηση του Καβάφη το πολύ γνωστό ποίημα " Ας φροντίζουν.

Τώρα για να είπουμε και την αλήθεια, η επιλογή έγινε με την "πονηρή" σκέψη ότι θα έχουν και κάποια επικαιρότητα αφού είναι βέβαιο ότι μέχρι τις 2 Μαΐου 2004 θα γίνουν οι εθνικές μας εκλογές.

Παραρμπιπτόντως να ειπούμε ακόμη ότι ο Καβάφης έχει μεταφράσει στα ελληνικά το ποίημα "Λάμια της Κορίνθου " του Αγγλου ποιητή Τζον Κήτς (John Keats 1795 - 1821).

Το εντοπίσαμε στην εφημερίδα " Τηλέγραφος" της Αλεξάνδρειας στο φύλλο 24 της 5

Νοεμβρίου 1892 όπου ο Καβάφης πρότοδημοσίευσε με την υπογραφή του μερικά αποσπάσματα συνοδευόμενα από αισθητικές αναλύσεις του ιδίου για ολόκληρο το εκτεταμένο ποίημα των 700 περίπου στίχων, του Κήτς. Επειδή το κείμενο αυτό του Καβάφη παρουσιάζει ιδιαίτερο μυθολογικό, φιλολογικό και λαογραφικό ενδιαφέρον για την Κόρινθο ελπίζουμε να το παρουσιάσουμε σε ένα από τα προσεχή τεύχη του Αίπυτου.

Κωστής Παλαμάς

Από τα “Σατιρικά γυμνάσματα” (Δεύτερη σειρά)

1

Στ’ ἀκάθαρτα κυλήστε μας τοῦ βούρκου,
καί πιό βαθιά. Πατήστε μας μέ κάτι
κι ἀπὸ τό πόδι πιό σκληρό τοῦ Τούρκου.

Διαβασμένοι, ντοτόροι, σπιρουνάτοι,
ρασοφόροι, δασκάλοι, ρουσφετλήδες,
οἰκοπεδοφαγάδες, ἄβοκάτοι,

κοιμιατόρχηδες καί κοτζαμπασήδες,
καί τῆς γραμματικῆς οἱ μανταρίνοι
καί τῆς πολιτικῆς οἱ φασουλῆδες,

ταρτούφοι, ραμπαγάδες, ταρταρίνοι!
-Ἀμάν! Ἄγᾶ, στά πόδια σου! ἄκου! στάσου!
Βυζαντινοί-Γασμουῖλοι-Λεβαντίνοι.

Ρωμιάικο, νά! Μέ γειά σου, μέ χαρά σου.

4

Σκύλος κοκκαλογλύφτης φέρονει γύρα
κράκ! τάκ! τῆς γειτονιάς τοὺς τενεκέδες.
Ὁ ποσσαπαίρνης μέ τό θεσιθήρα

γιά τὴν πατρίς καυγά στοὺς καφενέδες.
Οἱ γάτοι λιγεροὶ στά κεραμίδια
ταιριάζουν ἐρωτόπαθους γιαρέδες.

Φαγοπότι, ξαπλωταριό, τά ἴδια.
Τά θέατρα, τίς ταβέρες, τά πορνεία,
φάμπρικες, μπάνκες, σπίτια, ἀποκαΐδια,

τ’ ἀνταμώνει ἀπτικώτατη ἁρμονία.
Καί κοιμισμένη στά ὄνειρά της βλέπει
μουρλή γλασσοκοπάνια Πολιτεία

τόν Περικλῆ. Μά ὁ Χασεκῆς* τῆς πρέπει.

* Σ.Σ. Ο Τούρκος Χατζή Αλή Χασεκῆς ἦταν ἓνας τυραννικός καὶ ἀδίστακτος βοεβόδας τῶν Ἀθηνῶν στὴν τελευταία περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας.

Κ. Π. Καβάφης

Ας φρόντιζαν

Κατήντησα σχεδόν ανέστιος καί πένης.
Αυτή ή μοιραία πόλις, ή 'Αντιόχεια
όλα τά χρήματά μου τά 'φαγε:
αυτή ή μοιραία μέ τόν δαπανηρό της βίο.

'Αλλά είμαι νέος καί μέ ύγείαν άρίστην.
Κάτοχος της έλληνικής θαυμάσιος
(ξέρω καί παραξέρω 'Αριστοτέλη, Πλάτωνα
τί ρήτορας, τί ποιητάς, τί ό,τι κι άν πείς).
'Από στρατιωτικά έχω μάν ιδέα,
κ' έχω φιλίες μέ άρχηγούς τών μισθοφόρων.
Είμαι μπισμένος κάμποσο καί στά διοικητικά.
Στήν 'Αλεξάνδρεια ξμεινα έξι μήνες, πέρσαι·
κάπως γνωρίζω (κ' είναι τούτο χρήσιμον) τά εκεί:
του Κακεργέτη βλέψεις, καί παληανθρωπιές, καί τά λοιπά.

Όθεν φρονώ πώς είμαι στά γεμάτα
ένδεδειγμένος για νά ύπηρετήσω αυτήν τήν χώρα,
τήν προσφιλή πατρίδα μου Συρία.
Σ' ό,τι δουλειά μέ βάλουν θά πασχίσω
νά είμαι στήν χώρα ώφέλιμος. Αυτή είν' ή πρόθεσίς μου.
'Αν πάλι μ' έμποδίσουνε μέ τά συστήματά τους-
τούς ξέρουμε τούς προκομένους: νά τά λέμε τώρα;
άν μ' έμποδίσουνε, τί φταίω εγώ.

Θ' άπευθυνθώ πρός τόν Ζαβίνα πρώτα,
κι άν ό μωρός αυτός δέν μ' έπιμύσει,
θά πάγω στόν αντίπαλό του, τόν Γρυπό.
Κι άν ό ήλίθιος κι αυτός δέν μέ προσλάβει,
πηγαίνω παρευθύς στόν 'Υγκανό.
Θά μέ θελήσει πάντως ένας άπ' τούς τρείς.
Κ' είν' ή συνειδήσίς μου ήσυχη
για τό άνήμφιστο της έκλογής.
Βλάπτουν κ' οί τρείς τους τήν Συρία τό ίδιο.

'Αλλά, κατεστραμένος άνθρωπος, τί φταίω εγώ.
Ζητώ ό ταλαίπωρος νά μπαλωθώ.
'Ας φρόντιζαν οί κραταίοί θεοί
νά δημιουργήσουν έναν τέταρτο καλό.
Μετά χαρᾶς θά πήγαινα μ' αυτόν.

Ευαγγελία Παπαχρήστου-Πάνου

ΔΥΟ ΠΟΙΗΜΑΤΑ

ΣΤΟΝ Κ.Π. ΚΑΒΑΦΗ

Νά κατοικείς τῶν ιδεῶν τήν πόλη.
 Μέ τήν ἱστορική σου μνήμη νά τοξεύει τό χρόνο.
 Ἐγκόσμιος νά ψοιμῆς τή φαντασία τοῦ νοῦ σου.
 Ἀπόκοσμος νά κοινωνεῖς τῆς Τέχνης τό ρυθμό.
 “Μιά κίνηση πρὸς τήν αἰωνιότητα ἡ τέχνη σου”*
 Κι ὅμως ἡ ἄβυσσος νά περιπαῖζει τίς πληγές σου.
 Μά, ἐσύ, ὀρθός
 στό ἀξεπέραστο ὁρόσημο τῆς τέχνης ν’ ἀρμενίζεις
 μέ τό μαβί στό πέτο σου λουδουδι.
 Αἰσθαντικέ ἁμαρτωλέ τὰ κηροπήγια σβηστά.
 Χαμένα μέσ’ στή νύχτα τῶν μωρῶν παρθένων.
 Αἰσθαντικέ ἁμαρτωλέ,
 τή μυστική φωνή σου ποιός τήν ἄκουσε;
 Ἀγάπη καί συγνώμη ἀπό μᾶς,
 γιά τό μεγάλο το παράθυρο πού ἄνοιξες.
 Κι εἰσόρισε τό φῶς πλαστουργημένο.
 “ Ἄς πάει νά λείν” ὁ καθένas γιά τό πάθος σου.
 “Δέν ἀποδείχθηκε, ἄς πάει νά λείν”**.

* Στίχος Βασίλη Αἰάσκα

** Στίχος Κ.Π. Καβάφη

(Από τη συλλογή “Βατάμουρα σε τροχιά διαπτόντων”)

ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ

Μέ ρότητες γιά τήν τρομοκρατία.
 Συλλογίζομαι ὅτι
 στό ἐμβατήριο τοῦ ἄδηλου μέλλοντος
 ὁ ἦχος θ’ ἀρθρώνει τό κρεσέντο τοῦ τρόμου.
 Ἐσύ, ὁ πλασμένος ἐλεύθερος
 θά πορεύεσαι μόνος: «ὁ σῶζων...»
 Κι ἐκεῖ ὅπου ὅλα θ’ ἀσφυκτιοῦν τρομαγμένα
 ἀνωνύμως οἱ ἄποροι
 θά συγκροτοῦν τή βουβή ἀλυσίδα θανάτου.
 Τί τρομερός τρομοκράτης Θεέ μου
 τῶν φτωχῶν ἡ ἀπόγνωση.
 Τῶν ἀρρώστων ἡ χαμένη ἐλπίδα.
 Τῶν γερόντων ἡ πικρή ἐγκατάλειψη...
 Ἔως ὅτου ὁ τρόμος γίνεῖ ἐκ δ ἰ κ η σ η !

(Από τη συλλογή “Οξειδώσεις”)

Αριστείδης Βουγιούκας**ΔΥΟ ΠΟΙΗΜΑΤΑ**

Δεν είναι η πρώτη φορά που ο Αίπυτος δημοσιεύει κείμενα και ποιήματα του Αριστείδη Βουγιούκα. Και τούτο όχι μόνο γιατί είναι... εξ αγχιστείας δικός μας, αφού, από Στυμφαλία εμείς, από Σάμο εκείνος λατρεύαμε την ίδια εφέστια θεά-μητέρα την Ήρα, αλλά και γιατί είναι προσωπικός μου φίλος από τα χρόνια της νεότητάς μας. Όμως πέρα από τα συναισθηματικά μας, ο λόγος που το περιοδικό δημοσιεύει συχνά ποιήματά του είναι γιατί κατά την ταπεινή μου γνώμη ο Α.Β. είναι ποιητής πρώτης κλάσεως με υποδειγματική θητεία στο είδος. «Όπερ ἔδει δείξαι», όπως έλεγε και ο συμπατριώτης του ο Πυθαγόρας. Άσε που και αυτονόου η “σκούφια” κρατάει από τη δική μας τη Φλειούντα από όπου “ο παππεπίπαππος αυτού” δηλαδή ο παππούς του προπάππου του “μετανάστευσε” με πολλούς Φλειασίους στη Σάμο όπου και γεννήθηκε ο περιώνυμος τρισέγγονός του ο Πυθαγόρας. (Πλάτωνος Φαίδων. Εισαγωγή. Έκδοση Παπύρου 1956).

Σ.Κ.Μ.

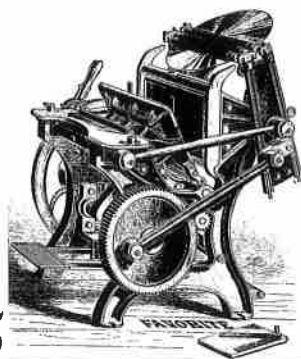
Από “ΤΟ ΕΠΙΚΛΙΝΕΣ ΤΡΑΠΕΖΙΟ ΤΟΥ ΑΡ”

Του άρεσαν τα ουράνια τραπέζια παιχνίδια
 “το άρτιον και το περιττόν”, “το πέρας και το άπειρον”.
 Έπαιζε με τους συνηλικιώτες του του καινοζωικού αιώνας
 τον Πυθαγόρα και τον Αρίσταρχο Πάνε αυτοί
 οι αχτύπητοι Τώρα θεομόναχος
 και θεόγυμνος μέσα στο διαστημικό αγιάζι
 βάζει το ένα κοντά στο άλλο τα ντόμινα των άστρων
 για μια παρτίδα χωρίς λόγο στα κουφά
 μ’ ελόγου του άθλιο νικητή και ηττημένο.

ΟΦΘΑΛΜΑΠΑΤΗ;

Είναι οφθαλμαπάτη, ή τι φταίει, Terra Mirabilis,
 που, κάποιες ώρες του λοξού Απόλλωνα, ο Αυγουστής,
 ενώ σ’ έχει μπροστά του σ’ έναν αναπεπταμένον ορίζοντα
 από αλλεπάλληλους πίδακες ύλης, εκείνο που βλέπει είναι
 μια αναπεπταμένη ερημία του Όντος; Και είναι μόνο
 σύνδρομο παρακμιακό του Αυγουστή, και κατ’ επέκταση
 του είδους άνθρωπος, ή μήπως με τον έναν ή τον άλλον τρόπο
 συμβαίνει σε όλα τα πλάσματά Σου, με προεξάρχοντα
 εκείνον τον ανάγλυφο της ερημίας, σταχτί σκελετόβραχο;

(Από τη συλλογή “Terra Mirabilis, ένα φιλέρημο τραγούδι”)

Από τις παλιές κορινθιακές εφημερίδες

“Επίκαιρα” τινά και άλλα προς “τέρψιν” από την εφημερίδα
‘ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΟΣ ΑΣΤΗΡ’ του 1874.

Επιλογή, σχόλια: **Σπ. Μιχόπουλος.**

Μνηστήρες πολυφέρονου νύμφης

«Μέχρι τῆς ὥρας ταύτης, καθ’ ἣν ἐκτυπῶται τὸ φύλλον οὐδὲν ἀκριβές γνωρίζομεν περὶ ὑποψηφιοτήτων εἰς τοὺς βουλευτικούς συνδυασμούς ἐν Κορινθίᾳ. Πολλοί αἱ διάδοσεις, πολλοὶ καὶ ὠραῖοι οἱ μνηστήρες τῆς πολυφέρονου νύμφης, τῆς Κυρίας Βουλῆς. Εὐχόμεθα εἰς ἓνα ἕκαστον τὰ ἀρμόδια.»

Ἀπὸ τὸ φύλλο ἀριθ. 9 τῆς 25ης Μαΐου 1874

Ποῦ να φανταζόταν ο συντάκτης της εἰδήσης ὅτι κάποτε θα ερχόταν η ἡμέρα που ἐκτός στην “ὠραίων μνηστήρων” θα υπάρξουν και “ὠραῖαι μνησταί τῆς Κυρίας Βουλῆς”. Ὡστόσο και παρὰ τὸ “σόλοικον” της μεταξύ θηλέων “μνηστείας” ευχόμεσθε και εμεῖς “τὰ ἀρμόδια” εἰς μίαν ἐκάστην τὴν σημερινῶν υποψηφίων.

Αποτίσουςι τοὺς φόρους αὐτῶν

«Αἱ τιμαὶ δι’ ἑκάστον κοιλόν των δημητριακῶν καρπῶν κατὰ τὸν μῆνα Αὐγουστον ὠρίσθησαν ὡς ἑξῆς: Διὰ τοὺς δήμους (...) Πελλήνης, Στυμφαλίας, Τρικάλων και Φε-νεοῦ, τοῦ σίτου δραχ. 7,26 τῆς κριθῆς 3,23 του σιμιγοῦ 5,20 τῆς βρώμης 3,06 του καλαμ-βοκίου 2,40, τῶν ὁσπρίων ἐν γένει 6,20 και, ρόβης λεπτά 20, βίκου 23, ἀγριολαθοιριῶν 13, και ἡμέρων 19 λεπτά. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τιμῶν τούτων οἱ φορολογούμενοι ἀποτί-σουςι τοὺς φόρους αὐτῶν. Κατὰ τοῦ πρωτοκόλλου ὡς ὑπερτιμήσαντος τὰ σιτηρὰ ἠκούσαμεν παράπονα τῶν φορολογουμένων.»

Ἀπὸ τὸ φύλλο ἀριθ. 19 τῆς 12ης Αὐγούστου 1874

Για τους τυχόν μη γνωρίζοντες τὸ “κοιλόν” ἦταν μέτρο χωρητικότητας για τὴ μέτρηση των δημητριακῶν καρπῶν και ισοδυναμοῦσε με 24 περίπου οκάδες. Με βάση αὐτὸ τὸ μέ-τρο γινόταν ἡ φορολογία των γεωργῶν. Ὁ σιμιγός ἢ τὸ σιμιγάδι ὅπως τὸ ἔλεγαν ἦταν μείγμα ἀπὸ σιτάρι και κριθάρι σπαρμένο στο ἴδιο χωράφι, και ὅταν τὸ θέριζαν, τὸ αλώνιζαν ξεχω-ριστὰ ἀπὸ τα ἄλλα γεννήματα.

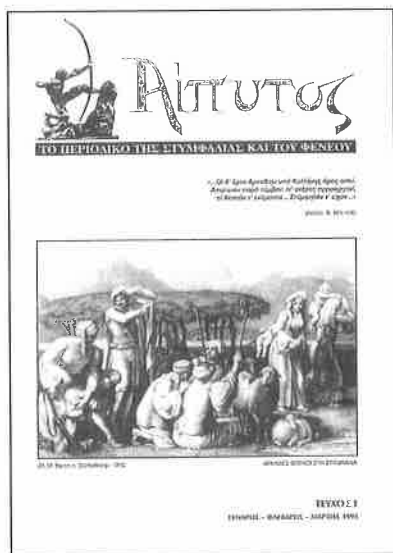
ΣΤΥΜΦΑΛΙΑΚΑ

ΦΕΝΕΑΤΙΚΑ

& άλλα...

ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΣΚΕΨΕΙΣ ΤΟΥ ΙΑΜΟΥ

Έτος Ενδέκατο

Επειδή το τεύχος αυτό χαρακτηρίζεται ως αφιερωματικό στη δεκαετία του περιοδικού, ενώ εδώ ο τίτλος του σημειώματος μιλάει για “έτος ενδέκατο” οφείλω μία εξήγηση.

Στο κάτω μέρος του εξωφύλλου του πρώτου τεύχους του Αἴπυτου που βλέπετε εδώ, υπάρχει η ένδειξη: ΤΕΥΧΟΣ 1. ΓΕΝΑΡΗΣ-ΦΕΒΡΑΡΙΟΥ-ΜΑΡΤΙΟΥ 1993. Αν μετρήσουμε σωστά, τα δέκα χρόνια κυκλοφορίας του συμπληρώθηκαν το 2002, αλλά αν παραθέσουμε τις χρονολογίες 1993-2002 για να ορίσουμε τη δεκαετία, δε μας πάει καλά στο μάτι κι ας είναι η σωστή. Γι’ αυτό, όπως γίνεται σε ανάλογες περιπτώσεις, στο πανηγυρικό αυτό τεύχος η δεκαετία ορίζεται με τις χρονολογίες 1993-2003, κι ας είναι λάθος, γιατί τα χρόνια είναι 11.

Σε τελευταία ανάλυση βέβαια, το πράγμα δεν έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί περισσότερο βαραίνει ο ίδιος ο χρόνος που το περιοδικό διέδραμε και κατάφερε να κρατηθεί στη ζωή, με τα δόντια έστω, όπως λέει ο λαός, αλλά κρατήθηκε. Με το διπλό αυτό τεύχος ο Αἴπυτος συμπλήρωσε 11 χρόνια παρουσίας, και αφού το βαπτίσαμε πανηγυρικό, αυτονόητο είναι, η θεματική του να αφορά κατά μέγα μέρος το Φενεό, και τη Στυμφαλία όπου, “υπό Κυλλήνης ὄρος αἰπύ, Αἰπύτιον παρὰ τύμβον” όπως μας λέει ο Όμηρος, “ένδιατρίβει” από αρχαιότατων χρόνων ο ομώνυμός του μυθικός ήρωας. Άλλωστε χάριν της Στυμφαλίας και του Φενεού ο θρύλος του έγινε περιοδικό και επομένως οι δύο περιοχές έχουν “εμπράγματο δικαίωμα” να διεκδικούν από τη θεματική του τη μερίδα του λέοντος.

Η περιοδικότητα του Αἴπυτου

Εκεί που δυστυχώς ο Αἴπυτος δεν τα πάει και τόσο καλά, αφού όπως ξέρετε, τα σχετικά της όλης εκδοτικής προσπάθειας και διαδικασίας γίνονται από ένα και μόνο άνθρωπο, είναι η περιοδικότητά του, το άτακτο της οποίας προσπαθεί τελευταία να καλύπτει με διπλά ή και τριπλά τεύχη, όπως καλή ώρα και το παρόν διπλό.

Ήδη βρισκόμαστε στο Δεκέμβρη και ενώ το τεύχος έχει ολοκληρωθεί ως προς τη συλλογή και την ταξινόμηση της ύλης του που αφορά σε ολόκληρο το έτος 2003, είναι άδηλο πότε θα τυπωθεί και “Κύριος οΐδε” πότε θα είναι έτοιμο για να ταχυδρομηθεί. Τους λόγους, δηλαδή τις «εγγενείς δυσχέρειες» ήθελα να πω, δε χρειάζεται να τις αραδιάσω γιατί αν το κάνω δε θα ξέρω από που να αρχίσω και που να τελειώσω και θα μελαγχολήσουμε. Ωστόσο ελπίζω, εκτός απροόπτου βέβαια, να φτάσει στα χέρια των αναγνωστών του πριν από το Πάσχα.

Και για να ευθυμήσουμε λίγο: Φίλος μου πανεπιστημιακός καθηγητής και πρώην υπουργός, περιμένοντας τον Αίπυτο με ρώτησε προ καιρού με φιλοπαίγμονα διάθεση.

- Τέλος πάντων μπορώ να μάθω πότε θα ...εκδοθείς;

- Ο φίλος μου εκδότης και εξ αγχιστείας συγγενής μου Στρατής Φιλιππότης, του απάντησα, έχει κρεμάσει στο βιβλιοπωλείο του ένα κάδρο με το αμίμητο: “Οι γυναίκες συγγραφείς να εκδίδονται μόνες τους”. Κάτι τέτοιο συμβαίνει και στον Αίπυτο που ενώ δεν είναι... γυναίκα συγγραφέας, δυστυχώς “εκδίδεται” μόνος του.

Με ξένα κόλλυβα

Στις 10 Μαΐου 2003 προβλήθηκε από την κρατική τηλεόραση ένα ντοκιμαντέρ για τη Στυμφαλία κάποιας κυρίας Χαράς Φράγκου –δε γνωρίζω την ιδιότητά της– αντίγραφο του οποίου μου έστειλε φίλος του περιοδικού που έτυχε να το κρατήσει σε video.

Με μεγάλη μου έκπληξη είδα ότι η κυρία αυτή έχει χρησιμοποιήσει πλείστες όσες εικόνες και άλλα στοιχεία, από το αφιέρωμα στη Στυμφαλία του περιοδικού “Αίπυτος”, (τεύχος 23-25 του 2001) χωρίς να λάβει τον κόπο να ζητήσει, όπως είχε υποχρέωση, την συγκατάθεσή μου για τη χρησιμοποίησή τους.

Το χειρότερο είναι ότι δεν είχε την ευαισθησία να αναφέρει τουλάχιστον την πηγή από όπου πήρε σχετικό υλικό, παρόι τα περί δημοσιογραφικής δεοντολογίας γενικώς ισχύοντα. Και μπορεί η δεοντολογία να είναι “ψιλά γράμματα” ή ακριβέστερα “κολλυβογράμματα” για την κυρία Φράγκου, φαίνεται όμως ότι και το νόμο περί προστασίας της πνευματικής ιδιοκτησίας μάλλον τον έχει γράψει στα παλαιότερα των υποδημάτων της, γι’ αυτό και νομίζει ότι μπορεί άνετα να “κάνει μνημόσυνο με ξένα κόλλυβα” που λέει και η λαϊκή σοφία.

“Τσεμπερούλες” και το νερό, νεράκι

“Μα θα μας κάνει η Άνω Τσεμπερούλα ό,τι θέλει” έγραφαν οι εφημερίδες, ότι είπε ο Δήμαρχος Κορινθίων κ. Θωμάϊδης στο Συμβούλιό του, όταν το Συμβούλιο της Επικρατείας ακύρωσε τις σχετικές αποφάσεις που είχαν ληφθεί για την ύδρευση της Κορίνθου από τα νερά της Στυμφαλίας, για λόγους που αναφέρονται στο σκεπτικό της αποφάσεώς του.

Δεν ξέρουμε από ποια “Τσεμπερούλα” κρατάει η σκούφια του φίλτατου κατά τα άλλα Δημάρχου της “Κάτω Τσεμπερούλας”, όμως εμείς οι της “Άνω” θέλουμε να του ειπούμε για μία ακόμη φορά εκείνο που στερεοτύπως επαναλαμβάνουμε χρόνια τώρα ότι, η διαχείριση των υδάτινων πόρων στην Κορινθία είναι μια πολύ σοβαρή υπόθεση και δεν αντιμετωπίζεται με απίστευτους λεονταρισμούς και φτηνές εκφράσεις απαξίωσης, που μόνο θυμηδία αν μη τί άλλο, προκαλούν. Γιατί το μέγα πρόβλημα του νερού είναι πολυσύνθετο. Είναι κοινωνικό, ηθικό, οικονομικό και ομολογουμένως πολιτικό. Συνεπώς η προσέγγισή του απαιτεί σύνθεση, περίσκεψη και μελέτη των επιστημονικών δεδομένων και βεβαίως διάλογο μεταξύ των ενδιαφερομένων για την εξεύρεση της ορθής λύσης, η οποία και θα απομακρύνει τον κίνδυνο του να ειπούμε όλοι μαζί κάποτε στην Κορινθία το νερό-νεράκι.

Σε προσεχές τεύχος θα δημοσιευθούν δύο σχετικές με το θέμα μελέτες ειδικών επιστημόνων. Η μία είναι του δασολόγου και δασάρχη Κορίνθου κ. Π. Καλλίρη και του περιβαλλοντολόγου κ. Ε. Σπινθάκη, μελέτη η οποία και αποτελεί μια ρηξικέλευστη πρόταση για την αιεφορική διαχείριση των υδάτων της Στυμφαλίας. Η άλλη είναι του διδάκτορος Υδρογεωλογίας κ. Κ. Βουδούρη και αναφέρεται στο υδάτινο δυναμικό των περιοχών Στυμφαλίας και Φενεού.

Και οι δύο αξιοπρόσεκτες αυτές μελέτες αυξάνουν τις γνώσεις μας γύρω από το μείζον πρόβλημα διαχείρισης του νερού στην Κορινθία και φωτίζουν το δρόμο για τις πρακτικές που πρέπει να ακολουθηθούν οι αρμόδιοι, στην επίλυσή του.

Πολιτιστική “επιδημία”

Σε ολόκληρη τη Χώρα “δίνουν και παίρνουν” εσχάτως οι λεγόμενες πολιτιστικές εκδηλώσεις που πραγματοποιούνται όχι μόνο στις πόλεις αλλά ακόμα και στα πιο μικρά χωριά στις οποίες πρωτοστατούν οι τοπικοί σύλλογοι των “απανταχού”, τα ποικίλα πολιτιστικά σωματεία και βεβαίως οι Δήμοι.

Σε ό,τι αφορά την Κορινθία, είδαμε στο “ΔΕΛΤΙΟ” του Ι.Κ.Μ. να καταγράφονται εκατόν σαράντα τέτοιες εκδηλώσεις που έγιναν, από τις αρχές του έτους μέχρι τέλους Οκτωβρίου σε διάφορες πόλεις και χωριά του Νομού μας. Για μερικά από αυτά τα “δρώμενα” όπως συνηθίζεται να αποκαλούνται, ασφαλώς και θα υπάρχουν κάποιες επιφυλάξεις ως προς την ποιότητα και τη σκοπιμότητά τους, όμως στις περισσότερες περιπτώσεις οι εκδηλώσεις αυτές είναι αξιοπρόσεκτες και συμβάλλουν θετικά στην πολιτιστική ανάπτυξη του τόπου μας.

Επειδή ο “Αίπυτος” δεν έχει τη δυνατότητα να καταγράψει όλα αυτά τα πολιτιστικά που έγιναν και προς αποφυγήν παρεξηγήσεων και παραπόνων, θα περιορισθεί να αναφερθεί μόνο σε όσα πραγματοποιήθηκαν στο Φενεό και τη Στυμφαλία τα οποία και προσκλήθηκε να παρακολουθήσει, ή ενημερώθηκε σχετικά από τους αρμόδιους φορείς.

Στο Φενεό

Στο κτίριο του Γυμνασίου - Λυκείου Γκούρας έγινε στις 18 Μαΐου η 6η συνεδρία του Β' Παγκορινθιακού Συνεδρίου του Ιδρύματος Κορινθιακών Μελετών. Το πρόγραμμα περιελάμβανε εισηγήσεις ειδικών επιστημόνων επί θεμάτων τοπικού ενδιαφέροντος, οι οποίες και θα καταχωρηθούν στον τόμο των πρακτικών που πρόκειται να εκδοθεί προσεχώς από το Ι.Κ.Μ. Γι' αυτό και παρέκλει να αναφερθούμε σε λεπτομέρειες.

Στην Πλατεία της Γκούρας έγινε στις 30 Αυγούστου η 5η συνάντηση ορειβατών και οικολόγων. Το θέμα της ημερίδας ήταν “Φενεός και βιώσιμη ανάπτυξη των Ελληνικών βουνών”. Οι ομιλητές αναφέρθηκαν σε θέματα κυρίως οικολογικά όπως για τα δάση, τους βιότοπους, την προστασία της φύσεως, τη γεωργία, την κτηνοτροφία, τα βιολογικά προϊόντα κ.α. Μεταξύ αυτών το ιστορικού ενδιαφέροντος θέμα “Αρχαία Φενεός - ιστορία και αρχαιολογία” που αναπτύχθηκε από την αρχαιολόγο κυρία **Ζωή Ασλαματζίδου**, (το κείμενο δημοσιεύεται στη σελ. 364) και η ομιλία του γνωστού φυσιοδίφη και προέδρου της Ελληνικής Εταιρείας Προστασίας της Φύσεως κ. **Γιώργου Σφήκα** με θέμα “Τα βουνά της Πελοποννήσου ως σημαντικοί βιότοποι” το οποίο ελπίζουμε να δημοσιεύσουμε προσεχώς.

Στα άλλα χωριά του Φενεού έγιναν όπως κάθε χρόνο “τά συνήθη αὐτοῖς”. Στο Στενό η από χρόνια καθιερωμένη γιορτή της φασολάδας. Στην Αρχαία Φενεό (πρώην Καλύβια) τα αθλητικά που, όπως έχουμε ξαναγράψει, αποτελούν αναβίωση των Παμφανεατικών αγώνων της εποχής του Μεσοπολέμου και γιατί όχι και των αρχαίων “Ερμαίων”. Στο Μάτι (πρώην

Γκιόζα) εκδηλώσεις με γεωργικά και ποιμενικά και άλλα δρώμενα. Όλα αυτά από τους τοπικούς συλλόγους.

Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί η εκδήλωση που γίνεται τα τελευταία χρόνια στο Τζαβελιάνικο αλώνι του χωριού Φενεός (πρώην Συβίστα). Περιλαμβάνει τρα-

γούδια και ελληνικούς χορούς με παραδοσιακά όργανα και η όλη εκδήλωση έχει ένα δικό της ξεχωριστό χρώμα. Όπως πάντα έτσι και φέτος η εκδήλωση έγινε με φροντίδα και δαπάνες της ακάματης κυρίας Βασιλικής Μητροπούλου η οποία έχει δημιουργήσει στο χωριό και συντηρεί εξ ιδίων το γνωστό Λαογραφικό Μουσείο (φωτογραφία του βλέπουμε εδώ) στο παλαιό αρχοντικό σπίτι του Πετρούλια.

Στη Στυμφαλία

Για τρίτη χρονιά φέτος πραγματοποιήθηκαν τα Στυμφαλία που καθιερώθηκαν από το Δήμο Στυμφαλίας και γίνονται με πανσέληνο του Αυγούστου, στον αρχαιολογικό χώρο της αρχαίας πόλης. Στη φετινή εκδήλωση που έγινε στον περίβολο του Φράγκικου μοναστηριού του τάγματος των Κιστερικιανών όπου ερείπιά του στέκουν ακόμη όρθια, παρέστησαν ο βουλευτής Κορινθίας και πρώην υπουργός κ. Σταύρος Δήμας, ο νομάρχης Κορινθίας κ. Νίκος Ταγαράς, δήμαρχοι γειτονικών δήμων και άλλοι επίσημοι και πλήθος κόσμου που είχε από νωρίς κατακλύσει το χώρο.

Το πρόγραμμα που άρχισε με χαιρετισμό του δημάρχου Στυμφαλίας κ. Κων/νου Λέγγα, περιελάμβανε κατ' αρχήν ομιλία για το Φράγκικο μοναστήρι του Ζαρακά της αρχαιολόγου - βυζαντινολόγου κυρίας Ανίτας Κουμούση. Η διακεκριμένη βυζαντινολόγος, εκλαϊκεύοντας με μαεστρία τα επιστημονικά δεδομένα και με την προβολή διαφανειών των χώρων της Φράγκικης μονής, προσέφερε στο ακροτήριό της βασικές γνώσεις και άνετη προσέγγιση στην ιστορία και τη σημασία του ερειπωμένου αυτού μνημείου των αρχών του 13ου αιώνα, ο χώρος του οποίου ανασκάπτεται τελευταία από Καναδούς αρχαιολόγους υπό την επίβλεψη του καθηγητού κ. Hector Williams.

Το καλλιτεχνικό πρόγραμμα που ακολούθησε περιελάμβανε δραματοποιημένη παρουσίαση του άθλου του Ηρακλή στη Στυμφαλία, από την ηθοποιό κυρία Άννα Τσουνάλου, χορευτικά δρώμενα από μαθήτριες της περιοχής και επαγγελματικό μουσικοχορευτικό συγκρότημα και η όλη παράσταση έκλεισε με μουσική πανδαισία.

Το περιοδικό εκφράζει τη λύπη του γιατί δεν παραθέτει, όπως το συνηθίζει σε ανάλογες περιπτώσεις, φωτογραφίες από την ωραία αυτή εκδήλωση. Επειδή, λόγω απροόπτου κωλύματος, δεν παρευρεθήκαμε στη γιορτή, ζητήσαμε φωτογραφικό υλικό από τον κ. Δήμαρχο ο οποίος και μας υποσχέθηκε ότι θα μας το στείλει, αλλά ακόμη το περιμένουμε.

Περί τοξοβολίας ο λόγος

Μια ιδέα που είχαμε για τη διοργάνωση αγώνων τοξοβολίας στον αρχαιολογικό χώρο της Στυμφαλίας διατυπώσαμε και ως σαφή πρόταση προς το Δήμο Στυμφαλίας μέσω του “Αίπυτου” (τεύχ. 26-28, Δεκέμβριος 2002, σελ. 300). Συνιστούσαμε μάλιστα στο Δήμο να έλθει σε επαφή με την Ελληνική Ομοσπονδία Τοξοβολίας της οποίας και παραθέσαμε πλήρη στοιχεία για επικοινωνία. Ακολουθώς αναφέραμε ότι “τη σχετική μελέτη μας για το σκεπτικό και τα επιχειρήματά της, που εδράζονται κυρίως στη μυθολογία μας και την τοπική μας ιστορία, θα δημοσιεύσουμε στο επόμενο τεύχος” την οποία όπως θα είδαν οι αναγνώστες και παραθέτουμε στις σελ. 374-383 του παρόντος.

Τη μελέτη μας αυτή, αντίγραφα της οποίας παραδώσαμε από τότε στον αντινομάρχη Κορινθίας κ. Απόστολο Παπαφωτίου και στο συμπατριώτη μας δημοσιογράφο της “Ελευθεροτυπίας” κ. Γιώργο Σταματόπουλο, συντάξαμε ύστερα από επίσκεψή μας στην Ομοσπονδία Τοξοβολίας με παράγοντες της οποίας συζητήσαμε τη δυνατότητα υλοποίησής της.

Θέλετε τώρα να μάθετε τη συνέχεια;

Την ημέρα της εορτής των Στυμφαλίων (9-8-2003) η δημοτ. σύμβουλος κ. Γεωργία Βαρδουινιώτη “επιτετραμμένη” επί του πολιτισμού της Στυμφαλίας, συνεπαρμένη προφανώς από τη σαγήνη της φιγούρας και την ηδονή της δημιουργίας εντυπώσεων, εξήγγειλε πομπодώς προς το πλήθος επί λέξει ότι «...έχουμε συντάξει μελέτη για την πολιτιστική ανάδειξη της Στυμφαλίας με θέμα: Τοξοβολία, Αγώνες Τοξοβολίας» χωρίς να λάβει τον κόπο να αναφερθεί ούτε στην πατρότητα της ιδέας, ούτε στη συγκεκριμένη πρόταση του περιοδικού μας προς το Δήμο.

Και αναρωτιέται κανείς. Μα χάθηκε εντελώς η ντροπή και το φιλότιμο σ’ αυτόν τον τόπο; Θα μάθουν κάποτε μερικοί από εκείνους που αρέσκονται να ασχολούνται με τα κοινά, να σέβονται τουλάχιστον τον εαυτό τους; Θα μπορέσουν άραγε να καταλάβουν το αυτονόητο, ότι δεν μπορούν να ιδιοποιούνται ανερυθρίαστα τις ιδέες και την πνευματική εργασία των άλλων και ότι η πράξη αυτή είναι και ποινικώς κολάσιμη;

Και τώρα μια παράκληση για τον κ. Δήμαρχο που ασφαλώς είναι γνώστης της συνταχθείσας μελέτης που αναγγέλληκε από την επί των πολιτιστικών του Δήμου κυρία, γιατί αλίμονο αν δεν είναι. Τον παρακαλούμε λοιπόν να μας στείλει τη μελέτη για να τη δημοσιεύσουμε και αυτή για την «ανάδειξη» της Στυμφαλίας «ρε γαμώτο» που είτε και η ολυμπιονίκης μας η Βούλα. Εκτός αν πρόκειται για κρατικό μυστικό, οπότε “απεκδυόμεθα της επιθυμίας”.

Τα πουλιά της Στυμφαλίας

Η λίμνη της Στυμφαλίας είναι ο νοτιότερος υδροβιότοπος των Βαλκανίων και ο μοναδικός στην ορεινή Πελοπόννησο. Λόγω της θέσεως του αυτής αποτελεί σημαντικό σταθμό για αναζήτηση τροφής και ξεκούραση των υδρόβιων πουλιών που μεταναστεύουν το φθινόπωρο και επιστρέφουν την άνοιξη όπως ο βουβόκυνκος εν μέσω νέων Στυμφαλίδων ορνίθων που βλέπουμε εδώ σε φωτογρα-

φρία του συγχωριανού μου Σωτήρη Σιωμή.

Όμως η λίμνη της Στυμφαλίας είναι και υδροβιότοπος όπου ενδημούν πλείστα όσα είδη της υδροβίας φτερωτής πανίδας του τόπου. Γι' αυτό και περιλαμβάνεται στο «Δίκτυο των σημαντικών περιοχών για τα πουλιά της Ελλάδος» που προστατεύονται από το Ευρωπαϊκό Δίκτυο «Natura 2000» και συγκαταλέγεται μεταξύ των δέκα υδροτόπων όπου κάθε χρόνο την πρώτη Κυριακή του Οκτωβρίου γίνεται η γιορτή των πουλιών.

Φέτος η γιορτή που έγινε στις 5 Οκτωβρίου συνδιοργανώθηκε από το Δήμο Στυμφαλίας και την Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρεία και την παρακολούθησαν οι μαθητές των Σχολείων Στυμφαλίας και των γύρω περιοχών, επίσημοι και πλήθος κόσμου.

Εκτός από την παρατήρηση, των πουλιών στο φυσικό τους χώρο με διόπτρες, το πρόγραμμα περιελάμβανε και απελευθέρωση έξι πουλιών που είχαν αποσταλεί στη Στυμφαλία από το Ελληνικό Κέντρο Περιθαλάκης Αγρίων Ζώων (Ε.Κ.Π.Α.Ζ) της Αίγινας ύστερα από την αποθεραπεία των τραυμάτων τους που είχαν υποστεί από ασυνείδητους κυνηγούς.

Την έξοδο προς την ελευθερία την άνοιξαν: για ένα «πορφυροτσικνιά» ο Δασάρχης Κορινθίας κ. Παν. Καλλίρης (φωτογραφία επάνω) για ένα «μικροτσικνιά» ο Δήμαρχος Στυμφαλίας κ. Κων. Λέγγας, για δύο «δεντρογεράκια» ο κ. Γιώργος Ρηγόπουλος (φωτογραφία κάτω) ενώ δύο ακόμη «μικροτσικνιάδες» απελευθερώθηκαν απο μαθητές. Μετά το πέρας της γιορτής ακολούθησε ξεναγήση των επισκεπτών στον αρχαιολογικό χώρο της Στυμφαλίας, από τον κ. Γιώργο Ρηγόπουλο.

Η άλλη όψη

Ο αργυροπελεκάνος της φωτογραφίας, ανύποπτος για το ότι πέρα από τις γιορτές και τα πανηγύρια που γίνονται για τα πουλιά, υπάρχει και η άλλη όψη του “πολιτισμού” μας, είχε την ατυχία να περάσει από τη λίμνη της Στυμφαλίας για να ξεκουραστεί και να βρει λίγη τροφή για να συνεχίσει το ταξίδι του. Όμως τα σκάγια κάποιου διεστραμμένου και ηλίθιου κυνηγού τον άφησαν άψυχο στην άκρη της λίμνης, όπου κατά τα άλλα, το κυνήγι απαγορεύεται αυστηρά. Το λένε άλλωστε και οι ταμπέλες του Δασαρχείου γύρω από τη λίμνη, χιλιοτραπημένες κι’ αυτές από ντουφεκιές εις δόξαν της απαγόρευσης. Την ανατριχιαστική αυτή φωτογραφία του νεκρού αργυροπελεκάνου μας έστειλε ο Γιώργος Ρηγόπουλος και ο Στυμφαλός δημοσιογράφος στην εφημερίδα “Ελευθεροτυπία” Γιώργος Σταματόπουλος που την είδε, μας έστειλε το δικό του σχόλιο. Ιδού το κείμενο:

Αντιμέτωποι με τον καθρέφτη της αγριότητάς μας

Λαβωμένος θανάσιμα, ο όμορφος αργυροπελεκάνος κείται άψυχος στην όχθη της Στυμφαλίας λίμνης. Η ζωή εκάξολουθεί νά δολοφονείται, αναισχύοντα άνερευθιάστα από απολίτιστους ακόμη ανθρώπους, άκαρδους και άπονους από αυτούς που νομίζουν ότι είναι επικυρίαρχοι της φύσης, της μάνας όλων των πλασμάτων.

Χιλιετίες τώρα, παρά τον πολιτισμό και την παιδεία που γεννήσαμε και αναπτύξαμε, δέν καταφέραμε νά διασώσουμε την όμορφη, δέν μπορέσαμε νά ένθρονίσουμε έντός μας την ιδέα της άρμονικής συνύπαρξης μέ τά μή όμιλούντα, έμβια όντα, άγνηθήκαμε νά άποδεχτούμε την ανθρωπιστική και αίσθητική πλευρά της ανθρώπινης ζωής.

Πώς νά άνασάνει ή ανθρωπότητα όταν δολοφονούμε την όμορφη, την ίδια τή ζωή; Πώς νά διατηρήσει την αίγλη της ή Στυμφαλία Λίμνη; Πώς νά διαφυλάξει τόν μύθο της, πώς νά πείσει τούς ταξιδιώτες ότι οί άνθρωποι περίξ αυτής φροντίζουν τό οίκοσύστημα, περιποιούνται τόν ύγροβιότόπό τους, έναν από τούς σημαντικότερους της Πελοποννήσου;

Ο άψυχος αργυροπελεκάνος καθρεφτίζει την αγριότητά μας, τό σκοτεινό πλακτόν της ψυχής μας, τό επιπόλαιον και έλαφρύ επίπεδο του νοῦ μας, άποδεικνύει τή χαμηλή βαθμίδα του πολιτισμού μας, τή όρφνωση της συνείδησής μας.

Κάθε πλάσμα συμμετέχει στό κόσμημα του Όλου, αλλά πού δίνει σημασία...

Γιώργος Σταματόπουλος

“Επιφανών” κυνηγών παραλειπόμενα

Σε παλαιότερες εποχές έφθαναν τα σαββατοκύριακα στη Στυμφαλία πολλοί κυνηγοί, κυρίως από την Αθήνα, οι οποίοι και αποδεκάτιζαν ανελέητα τη φτερωτή πανίδα της λίμνης.

Μεταξύ αυτών ο τότε διάδοχος Παύλος και κάποιοι υψηλοί αξιωματούχοι της Πολιτείας όπως: ο καθηγητής Κωνσταντίνος Λογοθετόπουλος που διετέλεσε και πρωθυπουργός στην Κατοχή, ο δήμαρχος Αθηναίων Κώστας Κοτζιάς, ο συγγραφέας Κώστας Ουράνης, ο υπουργός Κων/νος Ρέντης και πολλοί άλλοι.

Ο Κοτζιάς είχε φιλικούς δεσμούς από τα χρόνια της νεότητας με τον Γώγο Μήλιο από τη Λαύκα, όπου ερχόταν συχνά, όπως μαρτυρεί η παλιά φωτογραφία όπου τους βλέπουμε με ψαθάκι και γραβάτα φλοντάν να τσουγκρίζουν τα ποτήρια τους υπό τα βλέμματα φίλων τους. (Ο Κοτζιάς αριστερά με το ριγέ πουκάμισο).

Ο Κώστας Κοτζιάς ερχόταν στη Στυμφαλία προπολεμικά, ακόμα και την εποχή που ήταν δήμαρχος Αθηναίων και διανυκτέρευε στη Λαύκα στο σπίτι του φίλου του Γώγου, έχοντας μαζί του ενίοτε και το γιο του Παναγιώτη με τον οποίο διατηρεί έκτοτε φιλία ο γιός του Γώγου κ. Αιμίλιος Μήλιος ο οποίος μου αφηγήθηκε τα σχετικά και μου παραχώρησε τις φωτογραφίες. Στη λίμνη ο Κοτζιάς πήγαινε για κυνήγι μαζί με τον Γώγο ο οποίος ήταν ο μόνος που εκείνη την εποχή διέθετε στη Στυμφαλία βενζινοκίνητη βάρκα

την οποία και βλέπουμε εδώ με τον Κοτζιά στο κουπί, το Γώγο στη μέση και κάποιο ακόμη φίλο τους στην άκρη μπροστά.

Από όσο μπορούμε να διακρίνουμε στην πολύ παλιά και ξεθωριασμένη αυτή φωτογραφία, η βάρκα βρίσκεται στην όχθη της λίμνης προς τη Γιδομάντρα στη θέση που οι ντόπιοι λέμε αλάτι.

«Ελλάς άνωθεν» και πάπια ή χήνα;

Σε ένα μεγάλου σχήματος λεύκωμα των εκδόσεων “Μίλητος” που φέρει τον τίτλο “**Ελλάς άνωθεν**” και στη σελίδα 249 καταχωρείται μια αεροφωτογραφία μέρους της λίμνης Στυμφαλίας, συνοδευόμενη από ένα σύντομο κείμενο του Αίπυτου του 1994 (τεύχος 5). Το αναδημοσιεύουμε εδώ κάτω από μια δική μας φωτογραφία με μοντάζ. Ζητήσαμε να βάλουμε τη δική τους αλλά μας έστειλαν από τον “Άννα στον Καϊάφα” και βαρεθήκαμε.

«Πριν μερικές δεκαετίες, σημειώνει το τοπικό περιοδικό Αίπυτος του 1994, η λίμνη ήταν γεμάτη από υδροβία πουλιά και στη Δρίζα έφθαναν πολλοί κυνηγοί “οι Αθηναίοι” όπως τους αποκαλούσαν οι ντόπιοι και κάθε Κυριακή έπεφτε από τα χαράματα τέτοιο ντουφεκίδι που νόμιζες ότι γινόταν αληθινή μάχη.

Μια χρονιά τα νερά είχαν ανέβει πάρα πολύ, είχαν περάσει πάνω από το “βοχαϊτικό αυλάκι” και κόντευαν να φθάσουν μέχρι την πανηγυρίστρα. Μια Κυριακή οι κυνηγοί, ανάμεσά τους και ο αείμνηστος Κωνσταντίνος Ρέντης, υπουργός στην τότε κυβέρνηση, αλλά και μαρινώδης κυνηγός, κοίταζαν από το μαγαζί του “Τριαντάφυλλου” με τα κιάλια ένα μπουλούκι πάπιες που είχαν “πέσει” στην άκρη της λίμνης. Παράμερα όμως ήταν μια μοναχική και δεν πήγαινε μαζί με τις άλλες.

- Είναι χήνα γι’ αυτό δεν καταδέχεται να πάει στο μπουλούκι, είπε ένας.

- Όχι, είναι πάπια, μα θα ‘ναι τραυματισμένη, είπε ένας άλλος.

Ο υπουργός τότε ρωτάει τον μακαρίτη Σπύρο Γκουβάτσο που τον πήγαινε πάντα στη λίμνη με τη βάρκα του για να κυνηγήσει.

- Εσύ τι λες Σπύρο, είναι πάπια ή χήνα;

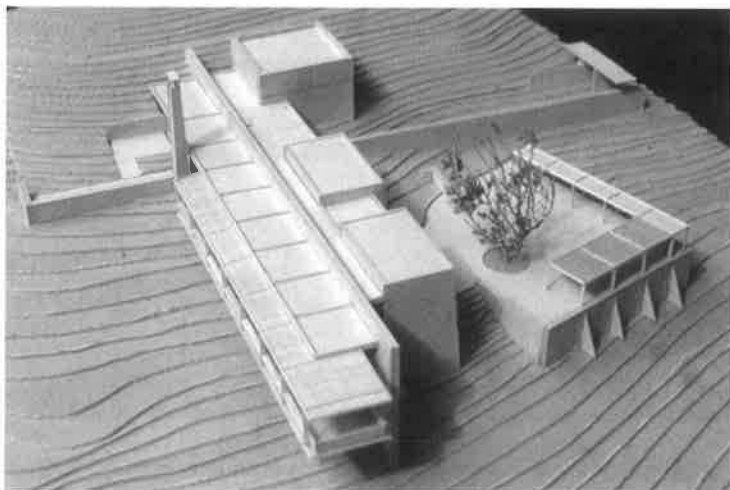
Κι ο μπαρμπα-Σπύρος, εφυλόλογος, ετοιμόλογος και μεγάλος κογιόνος παίρνει τα κιάλια, κοιτάει δήθεν με προσοχή και του λέει.

- Να σου πω υπουργέ μου. Σίγουρα είναι χήνα αλλά όπως φαίνεται κάνει την πάπια.

Και σκάσανε όλοι στα γέλια.»

Το Μουσείο Στυμφαλίας

Το κτίριο του Μουσείου Παραδοσιακών Επαγγελμάτων και Περιβάλλοντος της Στυμφαλίας, μακέτα του οποίου βλέπουμε στην επόμενη σελίδα, θα ανεγερθεί, όπως είναι γνωστό, στο ύψωμα πάνω από τη θέση που οι ντόπιοι ονομάζουμε «Σκάλα», σε σημείο με εξαιρετική θέα από όπου είναι δυνατή η συνολική ειοπτεία της λίμνης και της γύρω περιοχής. Ο απαιτούμενος χώρος έχει ήδη παραχωριθεί από το Δήμο Στυμφαλίας, ύστερα και από τη

σύμφωνη γνώμη του Δασαρχείου Κορινθίας.

Να θυμίσουμε ότι η ίδρυση του Μουσείου έχει προταθεί από τον τέως Διοικητή της Ε.Τ.Β.Α. συμπολίτη μας κ. **Γιώργο Κασμά** και με απόφαση του το Πολιτιστικό και Τεχνολογικό Ίδρυμα της Τράπεζας (ΠΤΙ - ΕΤΒΑ) και σήμερα «Πολιτιστικό Ίδρυμα του Ομίλου Πει-

ραιώς» ανέθεσε τη σύνταξη της σχετικής μουσειολογικής και κτιριακής μελέτης σε ειδικούς επιστήμονες.

Η μελέτη είναι ήδη έτοιμη στο σύνολο της από καιρό, ενώ παράλληλα έχουν γίνει υπό την εποπτεία της κυρίας **Στέλλας Δεμέστιχα** και οι απαιτούμενες περιβαλλοντικές έρευνες καθώς και εκείνες για τις παραδοσιακές ασχολίες και τα επαγγέλματα των κατοίκων της περιοχής της Στυμφαλίας κατά την προβιομηχανική εποχή.

Το όλο θέμα που αφορά το Μουσείο της Στυμφαλίας βρίσκεται στην Περιφέρεια Πελοποννήσου προς έγκριση και χρηματοδότηση από το Γ' Κ.Π.Σ, στο πρόγραμμα του οποίου και αναμένεται η ένταξή του για να αρχίσουν οι εργασίες της ανέγερσης του κτιρίου.

Σε προσεχές τεύχος θα έχουμε τη δυνατότητα να αναφερθούμε εκτενέστερα στη σκοπιμότητα, τη σημασία και τους στόχους του Μουσείου και τον τρόπο της λειτουργίας του.

Οι υδροκίνητες εγκαταστάσεις στην Κορινθία.

Το καλοκαίρι του 2002 πραγματοποιήθηκε μια εκτεταμένη και ενδελεχής έρευνα εντόπισης και καταγραφής όλων των υδροκίνητων εγκαταστάσεων της προβιομηχανικής εποχής στο νομό Κορινθίας από ομάδα ειδικών, με επιστημονικό υπεύθυνο τον αρχιτέκτονα κ. Στέφανο Νομικό τέως πρόεδρο του Ινστιτούτου των Ελληνικών Μύλων.

Στην ομάδα συμμετείχαν οι αρχιτέκτονες-αναστηλώτριες κυρίες Όλγα Λεκού και Ισαβέλλα Παπαμαντέλου, η ζωγράφος-σκηνογράφος κυρία Δήμητρα Λαμπρέτσα για τα σκίτσα και ο κ. Σπ. Μιχόπουλος τέως αντιπρόεδρος του Ι.Τ.Ε.Μ. ως ειδικός σύμβουλος σε θέματα λαογραφίας των μύλων.

Η επίπονη αυτή προσπάθεια ήλθε σε αίσιον πέρας και το πολυποίκιλο υλικό που συγκεντρώθηκε παραδόθηκε συγκρουσταλωμένο σε καλαίσθητο τόμο-δοκίμιο, στην

Σωζόμενη φτερωτή νερόμυλου στο Καϊάφα

Ο αλεστικός μηχανισμός νερόμυλου στην Κυλλήνη (Μπουζί)

Νεροτριβή σε λειτουργία στο Φενεό (Σιβύστα)

Ό,τι σώζεται από το βαγέτι και τον κάδο νεροτριβής στην Κυλλήνη (Μπουζί)

Τμήμα του βαγενιού και τον σωζόμενο μηχανισμό νεροτριβής στο Φενεό (Σιβύστα)

Τοπική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων (Τ.Ε.Δ.Κ.) Κορινθίας και την Αναπτυξιακή Κορινθιακή Α.Ε. με συμβάσεις των οποίων πραγματοποιήθηκε αυτό το εγχείρημα με προοπτική την έκδοση του τόμου από την ΤΕΔΚ.

Να επισημάνουμε ότι το υλικό συνοδεύεται από ιδιαίτερως αξιόπιστη φωτογραφική και τοπογραφική τεκμηρίωση και προτάσεις για αξιολόγηση, ανάδειξη και αξιοποίηση αυτών των κατεστραμμένων εγκαταστάσεων που κείτονται σε ερείπια ανάμεσα σε θηριώδη βλάβηση και εν πολλοίς σε σημεία δυσπρόσιτα.

Για την ιστορία να αναφέρουμε εδώ ότι στην περιοχή του Δήμου Φενεού εντοπίστηκαν και καταγράφηκαν συνολικά 29 εγκαταστάσεις στις οποίες συγκαταλέγονται 14 νερόμυλοι, 2 νεροτριβές, 12 νεροπρίονα και ένα μαντάνι.

Στην Στυμφαλία η αντίστοιχη “συγκομιδή” ανέρχεται στον αριθμό των 28 εγκαταστάσεων και περιλαμβάνει 16 νερόμυλους, 4 νεροτριβές, 1 νεροπρίονο, 1 μαντάνι και 6 άλλες εγκαταστάσεις αγνώστου χρήσεως.

Η έκδοση του τόμου αυτού από την Τ.Ε.Δ.Κ θα αποτελέσει σημαντική συμβολή στη μελέτη του τρόπου ενός τομέα ζωής των ανθρώπων μιας παλαιότερης εποχής όχι και τόσο μακρινής, που όμως έφυγε ανεπιστρεπті.

Πολιτική και φιλοσοφία

Ο επιφανής συμπολίτης μας πρόην υπουργός κ. Γιάννης Ποττάκης ο οποίος, πέραν της πολιτικής ασχολείται εκ νεότητός του με ιερό πάθος και με τη φιλοσοφία, ανεκηρύχθη προσφάτως διδάκτωρ της φιλοσοφίας από τη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, η οποία έκαμε παμψηφεί και με “άριστα” δεκτή τη διδακτορική του διατριβή με θέμα “Ο Σωκρατικός λόγος και η μέθοδος των ελεύθερων συνειρμών”.

Στην προκειμένη περίπτωση οι “ελεύθεροι συνειρμοί” ίσως να θυμίσουν την παροιμία που λέει “κάθε πράμα στον καιρό του”. Όμως με την ίδια ευκολία και άνεση οι συνειρμοί παραπέμπουν και στην άλλη παροιμία, με το ακριβώς αντίθετο νόημα, που λέει “κάλιο αργά παρά ποτέ” με την οποία συστοιχεί και το απόρθεγμα της λαϊκής σοφίας που δηλώνει ότι “ποτέ δεν είναι αργά”. “Τούτων ούτως έχοντων” όπως έλεγε και ένας παλαιός καθηγητής μας της Φιλοσοφίας, ο “Αίτυτος”, πέρα από τα συγχαρητήριά του, επιθυμεί να απευθύνει στον φίλατο Στυμφάλιο διανοούμενο και πολιτικό και τον εύφημο λόγο του αρχαίου σοφού: «μακαρίζω σε ὦ οὔτος, ὅτι καθαρὸς πάσης αἰτίας, ἐπὶ φιλοσοφίαν ὥρμησας”.

Πανεπιστημιακή Σχολή στην Κόρινθο

Το Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου με έδρα την Τρίπολη το οποίο εγκαινιάσθηκε στις 20 Σεπτεμβρίου 2002 περιλαμβάνει έξι Σχολές εξακτινωμένες στις έξι πρωτεύουσες των νομών της περιφέρειας Πελοποννήσου, μεταξύ των οποίων παρά λίγο να ξεσπάσει ένας νέος “πελοποννησιακός πόλεμος” για τη διεκδίκηση των «καλών» Σχολών, τον οποίο και “απέτρεψε” ο πρόεδρος της Διοικούσας Επιτροπής καθηγητής της Ιατρικής και πρόην Πρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Κων. Δημόπουλος.

Όπως δήλωσε ο κ. Δημόπουλος, το Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου ξεκίνησε από την αρχή με σύγχρονο και υψηλού επιπέδου τεχνολογικό εξοπλισμό και πρωτότυπα γνωστικά αντικείμενα που σχετίζονται με τις σημερινές ανάγκες της αγοράς εργασίας. Όλες οι σχολές διαθέτουν αίθουσες τηλεδιασκέψεων καθώς και σύγχρονα εργαστήρια πληροφορικής που επιτρέπουν στους φοιτητές την επικοινωνία με όλες τις πηγές άντλησης γνώσεων. Σε τοπικό επίπεδο οι Σχολές θα συμβάλουν καθοριστικά στην ανασωογόνηση και την οικονο-

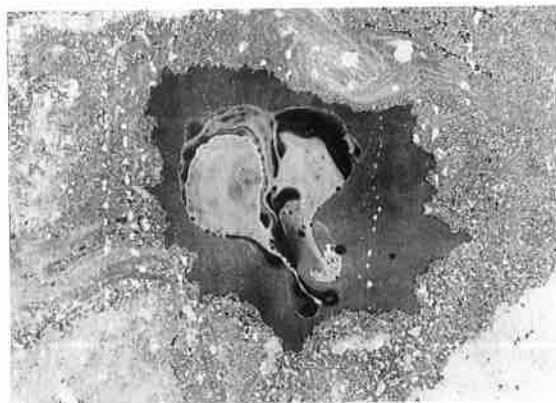
Ο κ. Κ. Δημόπουλος

μικό-κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη των νομών της Πελοποννήσου. Στην Κόρινθο όπως είναι ήδη γνωστό εγκαταστάθηκε η Σχολή Κοινωνικών Επιστημών η οποία περιλαμβάνει τα τμήματα: α) Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής, β) Ανθρωπογεωγραφίας και Δημογραφίας και γ) πολιτικών θεσμών και Διεθνών Σχέσεων.

Ήδη άρχισε να λειτουργεί το Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής στο οποίο φοιτούν 60 φοιτητές. Τα εγκαίνια έγιναν με λαμπρή τελετή από τον Υπουργό Παιδείας κ. Π. Ευθυμίου και τον Πρόεδρο της Δ.Ε. καθηγητή κ. Κ. Δημόπουλο στις 22 Οκτωβρίου 2003. Παρέστησαν το ιερατείο, οι βουλευτές Κορινθίας, ο Νομάρχης, οι Δήμαρχοι, Κορινθιοί Πανεπιστημιακοί, εκπρόσωποι όλων των πολιτικών και στρατιωτικών αρχών του Νομού, επίσημοι εξ Αθηνών και πλήθος κόσμου.

Η Σχολή στεγάστηκε προσωρινά σε ένα θαυμάσιο κτίριο του Δήμου Κορινθίων που προοριζόταν για θέατρο, το οποίο κατάλληλα διασκευασμένο παραχωρήθηκε από το Δήμο στο Πανεπιστήμιο για να καλύψει τις ανάγκες της λειτουργίας της Σχολής, ώσπου να κτισθεί το δικό της κτίριο που θα στεγάσει όλα τα τμήματά της.

Εικόνες ενός υγρού κόσμου

Μαρμαρογραφίες πάνω σε περγαμνή παρουσιάζονται ως αυτόνομα έργα τέχνης, σε μια διαφορετική από τις συνήθεις έκθεση, που οργάνωσε ο γνωστός καλλιτέχνης της βιβλιοδεσίας, συμπατριώτης μας Μπάμπης Λέγγας στο χώρο τέχνης των εκδόσεων του Φοίνικα στη Στοά Αρσακείου στην Αθήνα.

Η έκθεση εγκαινιάστηκε στις 24 Νοεμβρίου και θα διαρκέσει μέχρι τις 17 Ιανουαρίου του 2004.

Η μαρμαρογραφία είναι μια ιδιότυπη διακοσμητική τέχνη του βιβλίου με μακρά παράδοση που έρχεται από το Βυζάντιο.

“Requiem aeternam” για τους φίλους που έφυγαν

π. Παντελής Κασμάς

1906–2003

Πλήρης ημερών μετέστη εκ των προσκαιρών προς τα υπερκόσμια ο πολυσέβαστος παπάς μας Παντελής Κασμάς ο παπα-Παντελής όπως είχε καθιερωθεί να τον αποκαλούν οι ενοριίτες του και οι κάτοικοι των άλλων χωριών της Στυμφαλίας.

Χειροτονήθηκε το 1940 και για πολλές δεκαετίες πρόσφερε τις υπηρεσίες του λειτουργημάτων του στις ενορίες, αρχικά της Στυμφαλίας και μάλιστα σε καιρούς χαλεπούς και δύσκολους για την πατρίδα μας και αργότερα των Καλλιάνων αλλά και μερικών άλλων όταν οι περιστάσεις το απαιτούσαν.

Στη μακρά πορεία του ιερατικού βίου του ο μακαριστός παπα-Παντελής χαριτώθηκε να ευφραίνει τις ψυχές των ενοριτών του με τον καλό λόγο του και την ανοιχτή και προσευχόμενη για όλους καρδιά του. Τα χαρίσματά του πολλά που όμως με περισσή επιμέλεια έκρυβε. Ακατάκριτος και φιλάδελφος, σώφρονας, πρόος και ταπεινός, ανεξίκακος και ανιδιοτελής, είναι μερικά από εκείνα που σκιαγραφούσαν την έντονη προσωπικότητά του.

Όμως πέρα από αυτά ο παπα-Παντελής ήταν ένας γλυκύτατος άνθρωπος που σε αιχμαλώτιζε από την πρώτη στιγμή με την καλοσύνη του και τη ζεστασιά του. Ακόμα και με το πηγαίο χιούμορ του. Μικρός, ευτύχησα να με περιβάλλει με τη στοργή του και αργότερα να με τιμά με την ανυπόκριτη φιλία του. Είμουν ακόμα μαθητής γυμνασίου όταν με καλούσε στο ψαλτήρι, μα δεν τα κατάφερα στην ψαλτική. «Δεν πειράζει. Σε θέλω μόνο για τα “διαβαστά” γιατί τα διαβάζεις σωστά. Τα “ψαλτά” τα λέει ο Καραμάνης» μου έλεγε.

Κατευόδιο καλέ μας Παππούλη.

Σπύρος Μιχόπουλος

Περικλής Παπαθανασίου

1918–2003

Στις 28 Μαρτίου 2003 έφυγε από τη ζωή ένας επιφανής συμπολίτης μας από τη Λαύκα της Στυμφαλίας, ο ευπατρίδης στρατηγός Περικλής Παπαθανασίου.

Οι συμπατριώτες του, οι φίλοι του και οι συμπολεμιστές του τον αποχαιρέτησαν στον Άγιο Δημήτριο Ψυχικού, όπου ειπάλη η νεκρώσιμος ακολουθία και στη συνέχεια η σορός

του, τυλιγμένη στη γαλανόλευκη, έκανε το τελευταίο ταξίδι στη γενέτειρά του όπου και ετάφη, όπως ήταν η επιθυμία του.

Διαβάζοντας το μητρώο του μένουμε έκπληκτοι. “Σχολή Ευελπίδων, Αλβανία, Μέση Ανατολή, Ιερός Λόχος, Νησιά του Αιγαίου, Εσωτερικά μέτωπα, Διοικήσεις Μονάδων Καταδρομών, Στρατιωτικές Σχολές Εσωτερικού-Εξωτερικού, επιτελικές θέσεις στην Ελλάδα και την Άπω Ανατολή, συγκρότηση και πρώτη Διοίκηση Σχολής Αλεξιπρωτιστών, Διοικήσεις Μονάδων ειρηνικής περιόδου”.

Από την Πατρίδα μας, τον ΟΗΕ, τις ΗΠΑ, την Κορέα και άλλες χώρες, του είχαν απονεμηθεί 34 παράσημα πρώτης αξίας, μεταξύ των οποίων έξι χρυσά αριστεία ανδρείας.

Η δικτατορία, την οποία και δεν αποδέχτηκε, τον βρήκε ταξίαρχο και όχι μόνο τον αποστράτευσε, αλλά τον φυλάκισε και ακολούθως τον εξόρισε διαδοχικά στη Σέριφο, τη Σαμο-

θράκη και το Θέρμο Τριγωνίdas. Με την πτώση της Χούντας η Κυβέρνηση τον αποκατέστησε στο βαθμό του Αντιστρατήγου.

Αποχαιρετώντας τον την ώρα της κηδείας, ο στρατηγός Γεώργιος Καρούσος του είπε: “Εμείς οι νεότεροι που υπηρετήσαμε υπό τις διαταγές σου σε θεωρούσαμε αθάνατο. Και εννοούσαμε αθανασία το ατσάλι του χαρακτήρα σου και το ψυχικό κάλλος σου (...). Με την ανωτερότητα της ψυχής σου λάβε την ειλικρίνεια των ανθρώπων που πόνεσαν για το θάνατό σου και συγχώρησε τους συνέλληνες που σε πίκραναν. Όσους μικρόψυχους βασάνισαν τη ζωή σου”.

Στη λαμπρή στρατιωτική σταδιοδρομία του, αλλά και στην πολυσχιδή δράση του στον κοινωνικό τομέα, όπου προσέφερε πολύτιμες υπηρεσίες από υψηλές θέσεις που του εμπιστεύθηκε η πολιτεία, αναφέρθηκαν ο περισσότερες εφημερίδες των Αθηνών. Από την “ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ” της 30-3-2003 όπου η κ. Ελένη Μπίσιτσα αναφέρθηκε λεπτομερώς και στα βιογραφικά του, παραθέτουμε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα. “...Η Ελλάδα -κι αυτή δεν είναι λόγια που λέγονται πάνω στη θλίψη- έχασε έναν πραγματικό πατριώτη, έναν γενναίο μαχητή, έναν ανυποχώρητο υπερασπιστή των αξιών, της εννόμου τάξεως, των παραδόσεων, των αρχών, της δημοκρατίας και της ελευθερίας πάνω απ’ όλα. Κι αυτό αποδεικνύεται με μια απλή ανάγνωση του πλούσιου στρατιωτικού του μητρώου. Εις άλλον είναι το μόνο “πλούσιο” που είχε στη λιτή στρατιωτική του ζωή. Αυτός ήταν ο Περικλής Παπαθανασίου που πολέμησε, νίκησε, δίδαξε, παραδειγματίσε, τιμωρήθηκε και τιμώρησε με τον αταλάντωτο πατριωτισμό του τους μικρόψυχους...”

- Να συνεχίσεις όσο μπορείς αυτή την προσπάθεια για τον τόπο μας και την ιστορία του, μου έλεγε κάθε φορά που έπαιρνε στα χέρια του τον Αίπυτο ο στρατηγός, που έτρεφε απέραντη αγάπη για τη μικρή πατρίδα που τον γέννησε και που τον πήρε για πάντα στην αγκαλιά της.

- Θα προσπαθήσω στρατηγέ. Για τη μικρή Πατρίδα που αγαπήσαμε...

Σπύρος Μιχόπουλος

Νικόλαος Μπονάτσος

1916-2003

Στις 18 του περασμένου Μάρτη προπέμψαμε στην τελευταία του κατοικία στο κοιμητήριο της Γκούρας, έναν ενάρετο άνθρωπο και διαπρεπή επιστήμονα, τον καθηγητή της Μέσης Εκπαίδευσης Νικόλαο Μπονάτσο.

Ο εκλιπών με την ακάματη προσπάθειά του και την πανθολογούμενη μελετηρότητά του κατώρθωσε να ανέλθει όλες τις βαθμίδες της ιεραρχίας της εκπαίδευσης μέχρι του ανωτάτου βαθμού του Επόπτη.

Καταγόμενος από την Αρχαία Φενεό (πρώην Καλύβια) και γόνος πτωχής αγροτικής οικογένειας, εκεί στα δύσκολα χρόνια της Μεσοπολεμικής περιόδου σπούδασε με μύριες στερήσεις Φυσική και Χημεία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ως καθηγητής διορίστηκε και υπηρέτησε για αρκετά χρόνια, πρώτα στο Ημιγυμνάσιο και κατόπιν στο Γυμνάσιο Γκούρας προσφέροντας τις υπηρεσίες του

στη μόρφωση των νέων της ιδιαίτερης πατρίδας του, του αγαπημένου του Φενεού. Προηγούμενως είχε λάβει μέρος στους εθνικούς αγώνες ως έφεδρος αξιωματικός.

Πέρα από όλα εκείνα που αποδεικνύουν τη σεβαστή προσωπικότητα του αείμνηστου καθηγητού, το σπουδαιότερο είναι ότι άπαντες οι συμπατριώτες του θα τον ευθυμούνται και θα εκτιμούν την προσφορά του. Μια προσφορά που ξεκινούσε από το ενδιαφέρον του για την πρόοδο και την ευδοκίμηση στα γράμματα των μαθητών της ορεινής περιοχής.

Το ήθος του θα μένει ως παράδειγμα για όσους τον γνώρισαν και κυρίως γι' αυτούς που ευτύχησαν να τον έχουν δάσκαλο. Τις σπουδαίες αρετές του ο Νικόλαος Μπονάτσος διετήρησε έως τις εσχатиές του βίου του, δημιουργώντας και υποστηρίζοντας κάθε τι το γενναίο και φρόνιμο, έτσι ώστε και γι' αυτόν όπως για όλες τις σημαντικές μορφές, να μην ισχύει το απόφθεγμα του Κικέρωνα κατά το οποίο "ο χρόνος είναι εχθρός της αρετής" (tempora inimica virtuti).

Δημήτριος Ν. Λύρας

Αντί στεφάνων

Ο Αίλυτος έχασε δύο ακόμα πολύτιμους και σεβαστούς φίλους και συνεργάτες από το χώρο των γραμμάτων και της τέχνης, που τον βοήθησαν στην πορεία του καθένας με το δικό του τρόπο. Είναι ο καθηγητής Λαογραφίας **Δημήτριος Λουκάτος** και ο καλλιτέχνης φωτογράφος **Σπύρος Μελετζής**. Στη μνήμη τους "καταθέτει" τα λίγα αυτά λόγια, αντί στεφάνων.

Δημήτριος Λουκάτος

1908-2003

Πατέρα της Λαογραφίας αποκάλεσαν οι εφημερίδες τον καθηγητή και για πολλά χρόνια πρόεδρο της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας Δημήτριο Λουκάτο που έφυγε πλήρης ημερών στις 13 Νοεμβρίου 2003.

Το τεράστιο έργο που άφησε πίσω του ως πολύτιμη κληρονομιά και παρακαταθήκη στο έθνος, αποτελεί τη συνέχεια εκείνου, μιας σειράς μεγάλων λαογράφων, από το Νικόλαο Πολίτη μέχρι το Γεώργιο Μέγα και τον Κώστα Ρωμαίο.

«Θα σε περιμένουν να σε υποδεχτούν στις “Τρίχας το γιοφύρι” που θα το περάσεις μόνος σου, και που ως εκεί που είναι βολετό, σε συνοδεύουμε σήμερα όλοι εμείς οι νεότερο συνεχιστές του έργου σου», του είπε αποχαιρετώντας τον η διευθύντρια του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών κυρία Αικ. Πολυμέρου Καμηλάκη.

Ο Αίπυτος προς τον οποίο ο Δάσκαλος έδειχνε την εύνοιά του, είχε τη μεγάλη τιμή και γιατί όχι και το προνόμιο, να δημοσιεύει κατά καιρούς περισπούδαστα κείμενά του και τις επαινετικές επιστολές του που μας έστελνε κάθε φορά που έπαιρνε το νέο τεύχος, στις οποίες και δεν παρέλειπε να μας δίνει οδηγίες και πολύτιμες συμβουλές για τις οποίες και τον ευγνωμονούμε.

Σπύρος Μιχόπουλος

Σπύρος Μελετζής

1906-2003

Ένας από τους μεγάλους μύστες της φωτογραφικής τέχνης στην Ελλάδα, ο Σπύρος Μελετζής, έφυγε από τη ζωή πλήρης ημερών και έργου. Γεννημένος στην Ίμβρο, ήλθε έφηβος στην Ελλάδα όπου και μυήθηκε στον κόσμο της φωτογραφίας, τέχνη στην οποία αφιερώθηκε δια βίου με ένθεο ζήλο και ιερό πάθος.

Ο Μελετζής μας έδωσε εικόνες μοναδικής ομορφιάς από την ελληνική φύση και την καθημερινή ζωή των Ελλήνων, από τις αρχαιότητες, τα μνημεία, τα μουσεία, τα αγάλματα, απέραντες μνήμες που αποτυπώθηκαν σε πλήθος λευκομάτων. Μεταξύ αυτών και το περίφημο “Με τους αντάρτες στα βουνά” που του έδωσε και τον τίτλο του φωτογράφου της Εθνικής Αντιστάσης.

Στο τεράστιο φωτογραφικό του αρχείο που άφησε πίσω του με το τελευταίο “κλί” της ζωής του, υπάρχουν φωτογραφίες από κάθε γωνιά και της Κορινθίας και βεβαίως και της Στυμφαλίας και του Φενεού. Κάποιες από αυτές μου χάρισε για να στολίζουν τον Αίπυτο.

Πριν δύο χρόνια μου είχε πει στο σπίτι του χαριτολογώντας. “Όταν φωτογράφισα τα “Υδατα της Στυγός” στο Χελμό, βούτηξα στο αθάνατο νερό σαν τον Αχιλλέα και έλεγα στους φίλους μου ότι εγώ πλέον έχω γίνει αθάνατος”. Ο παρασημοφορημένος και από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας Σπύρος Μελετζής είναι αθάνατος, όχι γιατί βούτηξε στο αθάνατο νερό, αλλά γιατί άφησε πίσω του αθάνατο έργο.

Σπύρος Μιχόπουλος

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Αποστόλης Ν. Σαχάς: *Τ' Αλειτουργήτα ζωκλήσια των Κυκλάδων*. Εικαστικό Οδοιπορικό. Αθήνα 1998.

Πρόκειται για ένα μεγάλου σχήματος δίτομο βιβλίο, υψηλής εκδοτικής στάθμης και απαραράμυλλης αισθητικής παρουσίασης των πινάκων που φιλοτέχνησε ο Νάξιος ζωγράφος, συγγραφέας και ποιητής, στους οποίους έχει εναποθέσει την ψυχή του ζωγραφίζοντας ένα προς ένα “τ’ αλειτουργήτα” και μοναδικής ομορφιάς ζωκλήσια του νησιού του και των άλλων μικρών και μεγάλων Κυκλάδων. Όπως στον υπότιτλο αναφέρεται, πρόκειται για ένα οδοιπορικό εικαστικής προσέγγισης που έκαμε ο ίδιος μέσα από δυσκολοδιάβατα μονοπάτια για να συναντήσει στα πιο παρόμοια σημεία τα ζωκλήσια και να τα ζωγραφίσει.

Ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών Νικόλαος Λιβαδάρας προλογίζοντας τον πρώτο τόμο σημειώνει: “Στις σελίδες του βιβλίου αυτού ο ζωγράφος εναποθέτει το μέγιστο νόημα της δημιουργικής εμπειρίας του και με εξαίρετη πληρότητα μας βοηθεί στην κατανόηση της τέλει εναρμόνισης σκοπού και αποτελέσματος”.

Τον δεύτερο τόμο προλογίζει ο εκ Νάξου καθηγητής της Φιλοσοφικής Αθηνών Βασίλης Σφυρόερας, ο οποίος επισημαίνει ότι «το βιβλίο του Αποστόλη Ν. Σαχά, όπως και το προηγούμενο ομότιτλό του, δεν είναι απλώς δείγμα εργασίας ενός ευαίσθητου καλλιτέχνη. Είναι κυρίως εικαστική “ανοικοδόμηση” ενός κόσμου που αντιστάθηκε στη φθορά του χρόνου, στις θύελλες των καιρών, αλλά και στις βεβηλώσεις πιστών και απίστων...».

Να ειπούμε ακόμη ότι ο και ποιητής ζωγράφος, συνοδεύει τους πίνακές του με έξοχα ποιήματά του. Ιδού ένα δείγμα για το βυζαντινό ζωκλήσι της Παναγιάς Κεράς στην Κόρφο Νάξου: “Γλυκοθώρητη Παναγιά/Κερά τον Ελέους/σε καιρούς δίχως έλεος/το δικό Σου κερί τον Ελέους/λειώνει στα μανουάλια της ψυχής”.

Σπ. Α. Μουλόπουλος: *Το χρονικό μιας επαναστάσεως*. Επιστημονικές εκδόσεις Παρισιάνου Α. Ε. Αθήνα, 2000.

Στο νόμο “1268/1982 περί Ανώτατης Εκπαδεύσεως” και τις συνέπειές του στο χώρο των Πανεπιστημίων, αναφέρεται με το βιβλίο του αυτό ο συμπολίτης μας, καθηγητής της Ιατρικής κ. Σπύρος Δ. Μουλόπουλος ο οποίος κατά την περίοδο που ο αποκλειθείς και “νόμος πλαίσιο” άρχισε να εφαρμόζεται, ήταν Πρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ύστερα από μια σύντομη αναδρομή στην ιστορία της ανώτατης εκπαίδευσης στην νεώτερη Ελλάδα, στα επόμενα δύο κεφάλαια ο συγγραφέας αναφέρεται στην εν σπουδή, και από το θερινό τμήμα της Βουλής, ψήφιση του νόμου και στις δυσχέρειες που προέκυ-

ψαν από την εφαρμογή του, οι οποίες και αυξήθηκαν από τις ποικίλες νομοθετικές παρεμβάσεις που ακολούθησαν. Παραθέτει λεπτομέρειες από τα διατρέξαντα μεταξὺ Υπουργείου Παιδείας και Πανεπιστημίου και εκθέτει τους λόγους που τον οδήγησαν σε παραίτηση από τη θέση του Πρύτανη.

Ακολουθούν οι παρατηρήσεις του από την επί 18 έτη εφαρμογή του περιβόητου αυτού νόμου, και στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου παραθέτει τις σκέψεις του για το μέλλον των Ελληνικών Πανεπιστημίων, ιδιαιτέρως χρήσιμες, υποθέτω, για την πανεπιστημιακή κοινότητα, αφού προέρχονται από ένα σοφό καθηγητή με τεράστια εμπειρία στα πανεπιστημιακά πράγματα, ο οποίος στον επιλογό του εν κατακλείδι επισημαίνει *“Τα Ελληνικά Πανεπιστήμια δεν είναι δυνατόν να παραμείνουν επί μακρόν εις το σημερινό τέλμα. Θα πρέπει συντόμως να ενεργοποιήσουν τις υπάρχουσες σημαντικές δυνατότητες αναπτύξεώς των, να εμπεδώσουν την αξιοκρατία και να κατορθώσουν να συμβαδίσουν με τα Πανεπιστήμια των χωρών της Ηνωμένης Ευρώπης. Το εγχείρημα τούτο παρουσιάζει σημαντικές δυσχέρειες και εις την υλοποίησίν του αποσκοπεῖ ἔστω και κατ’ ἐλάχιστον να συμβάλει το παρόν”*.

Μητροπολίτης Μεθόδος Γ. Φούγιας: *Θεολογικά και ιστορικά Μελέται. Συλλογή ποιημάτων δημοσιευμάτων και μη.* Αθήνα 2003.

Το βιβλίο αυτό του συμπολίτου μας Μητροπολίτου και πρώην Αρχιεπισκόπου Θυατείρων και Μεγάλης Βρεταννίας σεβ. κ.κ. Μεθοδίου είναι ο δέκατος όγδοος τόμος της ομότιτλης σειράς που έχει εκδοθεί μέχρι σήμερα από τον πολυγραφώτατο Αρχιερέα.

Στον τόμο αυτόν περιλαμβάνονται εισηγήσεις του ίδιου και άλλων ομιλητών στο παγκόσμιο συνέδριο Καλαβρυτινών, τα προγραμματικά καθέκαστα του επίσης παγκοσμίου συνεδρίου για την Απόδημο Ελληνίδα, λόγοι και συνεντεύξεις από τη συμμετοχή του στα συμπόσια, ανταποκρίσεις και βιβλιοκρισίες. Περιλαμβάνει επίσης μια επιλογή από ένα πλήθος επιστολών διακεκριμένων επιστημόνων, συγγραφέων, και επισήμων προσώπων Ελλήνων και ξένων που εστίασαν στον Σεβασμιότατο, οι οποίοι, όπως σημειώνει ο ίδιος στον πρόλόγο του *«αναφέρονται με αγαθή προαίρεση στις σκέψεις μου, με διορθώνουν με παρατηρούν, με συγχαίρουν και επιζητούν την επικοινωνία»*.

Δημήτριος Ν. Λύρας: *Εκεῖνοι που κοίταζαν τις πλειάδες* (Φενεάτικα ιστορικά και ηθογραφικά διηγήματα) Εκδόσεις Μαυρίδη, Αθήνα 2002.

Λιτρωτική είναι η αναπόληση για εκείνους που την επιχειρούν με τη γραφίδα τους στα περασμένα. Γιατί τους εξαρπάζει κάπως από την τύρβη της σημερινής μοναξιάς, όπως τη ζούμε στους αχώνευτους καιρούς. Η εισαγωγή αυτή αφορά στο παραπάνω βιβλίο με τον υποβλητικό τίτλο του Φενεάτη συγγραφέα Δημήτρη Λύρα, που συγκροτείται από δώδεκα καλοδομημένα αφηγήματα σε γλώσσα γλαφυρή, εμβληματικά στο άρωμα του Φενεάτικου τοπίου και της χλωρίδας του. Είναι επαγωγή για τους παλαιότερους καθ’ ότι φωτίζονται από το συνεχώς στις μέρες μας ελαττούμενο φως της παραδοσιακής ζωής στην Ελληνική ύπαιθρο. Με αυτά ο συγγραφέας επιχειρεί μια περιύγηση στο παρελθόν, φθάνοντας μέχρι τα μέσα του προπερασμένου αιώνα. Μέσα από τη ζωή και τη δράση ατλών ανθρώπων τύπων, όπως ξωμάχων, καλαμαράδων, κάποιων μικροεξουσιαστών κλπ. στην ορεινή εκείνη κοινωνία, μαστιγώνει, παραδειγματίζει, διδάσκει και αποκαλύπτει τις πτυχές αυτής της ζωής, που τη μαστίζουν τα δεινά μιας σύνθετης ανεπάρκειας. Παράλληλα η ίδια ζωή συνάπτεται με καταστάσεις που έχουν προκύψει από τα καθοριστικά για την πορεία του έθνους μας γεγονότα.

Σ.Σ. Στο επόμενο τεύχος η παρουσίαση και άλλων βιβλίων που λάβαμε.

Ενίσχυσαν την προσπάθεια

Ο «Αίλυτος», παρ' όλο που από την αρχή της έκδοσής του ακολουθεί «δρόμο μετ' εμποδίων» εξακολουθεί να επιμένει, και μ' αυτό το τεύχος κατάφερε να φτάσει σε ένα ακόμα τέρμα. Και έφτασε, βραδυπορών έστω, χάρι στην ενίσχυση που κάποιοι από τους αναγνώστες του εξακολουθούν να του παρέχουν, αφού πλέον δεν έχει άλλη «απαντοχή» όπως λέει ο λαός μας την ελπίδα για κάποιο στήριγμα σε δύσκολες στιγμές. Γι' αυτό και όλους εσάς που τον στηρίζετε σας ευχαριστεί και πάλι από καρδιάς. Τώρα αν η ελπίδα που όπως λένε «πεθαίνει τελευταία» χαθεί, κάτι που πολύ το φοβούμαι, τότε θα τον πάρει και μαζί της. Ωστόσο αν κάποιοι ειπούν ότι «δεν θα χάσει η Βενετιά βελόνι» είναι κι αυτό μια άποψη.

Εισφορές			Σ.Μ.
Γαρούφης Σπύρος	50	Παπαγεωργίου Πόπη	30
Δέδες Σπύρος	100	Παπασπηλιόπουλος Αντ.	20
Καλούδη Μαρία	30	Πιλαφιάν Χριστίνα	20
Καμπίρης Γεώργιος	50	Πρεσβέλου Ευγενία	30
Κανιάρη Όλγα	35	Σιαβέλης Θεμιστοκλής	45
Καπινιάς Σπύρος	50	Σπυρόπουλος Σπύρος	60
Καραμητσάνης Γεώργιος	100	Σταθούλη-Κωλέτη Ελένη	50
Καραδήμας Μιχαήλ	30	Στριφτης Άγγελος	20
Κορδαλής Κων/νος	50	Τζαβέλλας Βασίλειος	30
Κωστοπούλου Αικατερίνη	50	Τριάμπελας Δημήτριος	200
Λύρας Βλάσης	50	Τσάχαλης Ιωάννης	25
Μητροπούλου Βασιλική	50	Τσερπάνης Στέφανος	30
Μιχαλοπούλου Δεσπ. & Κων/να	50	Φούγιας Παναγιώτης	50
Νίκας Περιελής	50	Χατζηκωνσταντίνου Γεώργιος	50
Παϊβανά Μαρία	30	Χρυσανθόπουλος Σπύρος	20
Παναγιώταρος Γιάννης	30		

Συνδρομές

Βιβλιοθήκη Δήμου Χαλάστρας, Κανέλλος Σπύρος, Κυριαζόπουλος Βασίλης, Λέκκας Χρήστος, Μπάτσος Γεώργιος, Μπούγος Παναγιώτης, Χιώτης Στάθης.

Τον «Αίλυτο» θα τον βρείτε: Στην Αθήνα, στα βιβλιοπωλεία «Στρατή Φιλιππότη» Σόλωνος 69, «Ναυτίλος» Χαρ. Τρικούπη 28 και «Σπανός-Βιβλιοφιλία» Μαυρομιχάλη 7. Στην Κορινθία, στα βιβλιοπωλεία του Πάνου Ανδρούτσου στην Κόρινθο, το Λουτράκι, το Κιάτο και το Ξυλόκαστρο.

1993 - 2003

10

**XPONIA
ΑΙΠΥΤΟΣ**

